प्रकाशन क्रमांक : १

क्ष किरणें

वि. दा. सावरकर

गोडबोले ग्रंथ भाण्डार
६०७ सदाशिव पेठ, फडतरे चौक, पुणें २

मूल्य तीन रुपये

प्रकाशक :

वि. सी. गोडबोले
गोडबोले ग्रंथ भाण्डार
६०७ सदाशिव पेठ
फडतरे चौक, पुणें २.

आवृत्ति पहिली
१९५०

मुखपृष्ठ सजावट :

रघुवीर मुळगांवकर

मुद्रक :

वि. पु. भागवत
मौज प्रिंटिंग ब्यूरो
खटाववाडी, मुंबअी ४

अण्यापुऱ्या वीसएक वर्षांपूर्वी 'मनोहर' मासिकांतून 'क्ष किरणे' या मथळ्याखाली स्वा. सावरकर यांचे लेख प्रसिद्ध होत असत. यांमध्ये आपल्या हिंदु राष्ट्रास आज हानिकारक ठरणाऱ्या अनेक धर्मभोळ्या आचारांवर नी सामाजिक बुद्धिभ्रंशावर प्रखर पण प्रबोधक टीका येत असे. त्या क्ष किरणांप्रमाणेच तशा प्रकारच्या अितर मासिकांतून आलेले त्यांचे कांहीं निबंध निवडून त्यांचा हा संग्रह आम्हीं आज प्रसिद्धीत आहोंत.

हे लेख प्रसिद्ध झाले त्यावेळी अनुकूल-प्रतिकूल पक्षांमध्यें साऱ्या महाराष्ट्रभर केवढी खळबळ अुडाली त्याची आठवण अजूनही बुजली नाही. ह्या लेखांची हिंदी, बंगाली प्रभृति परप्रान्तीय नियतकालिकांतूनही त्या त्या वेळी भाषान्तरे लगोलग छापलीं जात, अितका त्यांचा प्रभाव दूरवर पडत गेलेला होता.

परंतु खळबळीची नी वादाच्या वावटळीची नुसती आठवण देणाऱ्या सापेक्षतः तुच्छ असणाऱ्या हेतूनें कांहीं आम्ही हे लेख पुन्हां छापीत आहोंत असें नाही. तर धर्मभोळ्या हानिकारक आचारांच्या नी सामाजिक बुद्धिभ्रंशाच्या बाधेपासून समाज-मानसास मुक्त करण्याचे कामी त्यांचा अेखाद्या रामबाण मात्रेसारखा जो प्रभाव पडतो, त्या अुपयुक्तते-

साठी ते आम्ही आज पुन्हां प्रसिद्धीत आहोंत. जोवर तेच ते रोग पुनः पुन्हां डोकें वर काढतात तोंवर त्यांवरील हटकून गुण देणाऱ्या त्याच त्या मात्रेचे वळसेही पुनः पुन्हां देणें हें क्रमप्राप्त कर्तव्यच आहे.

सन १९३५ पासून 'ल. ना. गोडबोले, पुस्तक विक्रेते, पुणें' या संस्थेशीं अेक भागीदार नि धनी असा असलेला संबंध सोडून जून १९५० पासून 'गोडबोले ग्रंथभाण्डार' ही नवी संस्था आम्ही स्थापन केली. नव्या संस्थेचें पहिलें प्रकाशन 'क्ष किरणें' हें स्वा. सावरकर यांचे पुस्तक आम्ही आज प्रसिद्धीत आहों. हें पुस्तक प्रकाशनार्थ दिल्याबद्दल स्वा. सावरकरांचे आम्ही ऋणी आहो.

गेली पंधरा वर्षे स्नेही, व्यापारी, लेखक, प्रकाशक, मुद्रणालयांचे धनी, नी ग्राहक यांनी ज्या आपुलकीने आमच्याकडे पाहिले तीच आपुलकीची दृष्टी यापुढेही त्यांनी कायम ठेवावी. 'गोडबोले ग्रंथ भाण्डार' ही नवी संस्था लहानाची मोठी करणे हे सर्वस्वीं त्यांचेच हातीं आहे.

कोणतेही कार्य करतांना परमेश्वरी शक्तीचे पाठबळ लागतें, त्याप्रमाणेच पूर्वजांचा आशीर्वादही लागतो. आमचे आजोबा ती. स्व. कै. ल. ना. तथा दादाराव गोडबोले नी आमचे वडील ती. सीताराम लक्ष्मण तथा अण्णाराव गोडबोले यांच्या आशीर्वादानेंच आम्ही लहानाचे मोठे झालो. त्यांचा पुण्यप्रद आशीर्वाद असाच आम्हांला निरंतर मिळावा, अशी परमेश्वरचरणीं प्रार्थना करून हें लांबलेलें प्रास्ताविक संपवितों.

सर्वांचा नम्र,

दि. २३-१२-५०.

विठ्ठल सीताराम गोडबोले

धनी

गोडबोले ग्रंथभाण्डार,

६०७ सदाशिव पेठ, पुणें, २.

पहिला किरण

मनुष्याच्या शरीरांत खोल रुतून बसलेलीं किंवा बाहेरच्या स्थूल दृष्टीला न दिसतां आंतच बळावून आतून जीवन पोखरीत असलेली जीवनघातक बाह्य द्रव्यें वा आतर रोगाणूचे घाव जसे 'क्ष' किरणाच्या—एक्स रेज्च्या—अंतर्भेदी प्रकाशानें यथावत् निरीक्षिता येतात, तसेंच समाजाच्या शरिरांत खोल रुतून बसलेल्या सामाजिक दोषाचें अस्तित्व, स्वरूप नी परिणाम नुसत्या तात्त्विक विवेचनापेक्षां त्या दोषामुळें समाजाला जीं दुःखे व्यक्तिशः भोगावीं लागतात त्या फुटकळ, वैयक्तिक नी डोळ्यांसमोर घडणाऱ्या दृश्याच्या अनेडातच मनावर पक्केपणीं ठसूं शकतात, मनाला धक्का देऊन त्याची तीव्र जाणीव भासवूं लागतात.

निरपराध माणसाचा छळ करूं नये, आपला जीव तसा दुसऱ्याचा मानावा, वाटमारेपणा, दरोडेखोरी, विश्वास दिलेल्याचा केसानें गळा कापणें, हीं समाजघातक महापापें होत, अमानुष क्रूरता होय, हे तात्त्विक विवेचन, हें सामान्य नीतिसूत्र, वारंवार उपदेशिल्यानें मनावर काहींतरी परिणाम होतोच. पण अुजाड रस्त्यात चालता चालता, अेखाद्या लहान मुलाच्या गळ्यातील सोन्याची कंठी पाहून त्याच्यावर अकस्मात् झडप घालून, त्याचा गळा दाबून ती कंठी काढून, अुलट त्याच मुलाला सुऱ्यानें भोसकून कुणी राक्षसी मनुष्य पळाला असता त्या

मनोहर मासिक, मे १९३५

रक्तबंबाळ लेकरास पहाताच मनाला जो धक्का बसतो आणि अशा राक्षसी प्रवृत्तीची जी चीड येते ती त्या नुसत्या सात्त्विक सूत्राच्या परिणामाहून कितीतरी तीव्रतर असते. त्या घटनेचा किरण थेट हृदयाला चटका देतो, क्ष किरणासारखा अंतर्भेदी असतो.

समाजातील कोणच्या दुष्ट रूढीनें समाजाची दूरवर हानि होत आहे याच्या जाणिवेचाहि तोच प्रकार आहे. अुदाहरणार्थ, आपली हिंदूची बाटविली जाणारी खुळी भावना पहा. दुष्काळात निरुपायानें वा एखाद्या दंग्यात बळानें धरून नेल्या-मुळें आपल्या लहान मुलास मिशनमौलवीचें अन्न खावें लागताच तीं जन्म। भ। बाटली असें आपले कोट्यवधि हिंदु अजूनहि समजतात. गोमंतकात पूर्वीं पाद्-र्‍यांनीं विहिरींत पाव रोटी टाकली तर त्या विहिरीचें पाणी नकळत भरणाऱ्या मुलीनासुद्धां तत्काळ जातिबहिष्कृत करून घराचीं दारें धडाधड बंद करण्यात येत; त्या मुली, तीं गावेंचीं गावें, वंशपरंपरेनें 'बाटलेली' म्हणून खिश्चनांच्या गोटात ढकलण्यात येत. ह्या खुळ्या भावनेचें हें नुसतें सामान्य वर्णन अैकून किंवा त्याचमुळें होणाऱ्या सामाजिक सख्याबळाचा ऱ्हास किती भयंकर असतो त्याचें तात्त्विक विवेचन अैकून तिच्या खुळेपणाचा नि आत्मघातकी परिणामांचा मनावर काहींतरी ठसा उमटतोच; पण तो इतका स्थूल नी वरवरचा कीं, जसा बिहारच्या भूकंपाच्या नुसत्या वर्णनाचा धक्का महाराष्ट्रीय वाचकाना बसतो! पण त्या भूकंपातच सापडलेल्या नी घर धडधडत खालीं कोसळत असता जीव घेऊन बाहेर पडणाऱ्या माणसास त्याच धक्क्याची जी भयं-कर प्रत्यक्ष जाणीव होते ती किती निराळी! त्याचप्रमाणें प्रत्यक्ष आपलें एखादें मूल दंग्यात मुसलमानांच्या हातीं पडलें, तिथें त्याचें, त्याच्या बंदींत, अन्न चार दिवस त्यानें खाल्लें नी पांचव्या दिवशीं त्याची सुटका होअून तें दाराशीं परत येताच आपण त्यास कडकडून मिठी मारून घरांत नेअू लागलों असतां गांवचें गांव जेव्हा भट, खोत, कुलकर्ण्यापाटलासुद्धां ओरडत अुठतें की, "हा, हां! हें मूतुमचें ल बाटलें आहे! त्याला घरात घेताच तुम्ही सारेचे सारे बाटाल! विहिरी, घरें, आप्तअिष्ट सारे बंद होतील!" आणि जातिबहिष्काराच्या धाकामुळें तें आपलें मूल केविलवाणेंपणें रडत रडत जेव्हां घराच्या, गांवाच्या बाहेर जातांना पहात असता दुःखाच्या चाबकाखाली आपलें हृदय झोडपलें जाअू लागेल, तेव्हां त्या एका वैयक्तिक प्रत्यक्ष घटनेसरशीं ह्या दुष्ट रूढीच्या घातुक परिणामाचा आपल्या

मनावर जो तीव्रातितीव्र ठसा अुमटेल तो तिच्यावरील नुसत्या वाचलेल्या तात्त्विक टीकेच्या परिणामाहून कितीतरी अधिक मर्मभेदी असेल बरें! हिंदु राष्ट्राच्या देहांत रुजलेल्या त्या दुष्ट रूढीची, त्या रोगानें त्या देहाच्या आंतील जीवन कसें भयंकरपणें पोखरलें जात आहे ·त्याची जाणीव, तें भीषण दृश्य, त्या वैयक्तिक फुटकळ नी प्रत्यक्ष घटनेच्या क्ष किरणानेंच कोणत्याहि तात्त्विक अनुमान-सिद्धान्ता–पेक्षां कितीतरी अधिक अशी मर्मभेदक परिस्फुटता पावते.

समाजशास्त्राचे तात्त्विक नियम हे मूलतः वैयक्तिक घटनांच्याच अवलोकनावर अुभारलेले असतात. अर्थातच ज्याना समाजातील रूढि चांगल्या कीं वाअीट हें ठरवून त्यांच्या हानिकारक परिणामाकडे समाजाचें लक्ष अितक्या अुत्कटपणें वेधावयाचें असतें की, समाजानें प्रसगीं त्याच्याविरुद्ध बंडहि अुभारावें, त्याना तें कार्य साधण्यास तात्त्विक विवेचन हें साधनहि जसें योजलें पाहिजे, तसेंच त्याहूनहि मर्मभेदक असणारें त्या रूढींच्या दुष्परिणामास प्रत्यक्ष नी प्रत्यहीं बळी पडणाऱ्या व्यक्तींच्या फुटकळ घटनासहि वारंवार समाजाच्यासमोर बोलपटासारखें प्रदर्शविण्याचें साधनहि अुपयोजिलें पाहिजे. तशा प्रत्येक घटनेच्या मर्मभेदी किरणानें समाजाच्या हृद्रोगाचे अंतस्थ घाव अितके प्रकटपणें यथावत् प्रकटिले जातात कीं, त्याच्या दर्शनासरशीं समाजाच्या चित्तास धक्काच बसावा. त्याच्या दुष्परिणामांची जाणीव एखाद्या मर्मी शिरलेल्या शल्यासारखी असहपणें बोंचूं लागावी आणि नक्की कोणचें किती विषारी शल्य नी कुठे बोंचते तेंहि झटकन् ध्यानीं यावें.

या हेतूनें पोथीजात जातिभेदाचे, तदनुसारी स्पर्शबंदी, सिंधुबंदी, वेदोक्तबंदी, रोटीबंदी प्रभृति आज हिंदु राष्ट्राच्या स्वास्थ्यास नी संवर्धनास अत्यंत हानिकारक होत असणाऱ्या रूढींच्या आणि भाबड्या शब्दनिष्ठ प्रवृत्तीमुळें या वैज्ञानिक युगांतहि पुरातन विवेकशून्य व्रतविधींच्या छदाच्या फांसांत अटकल्यानें राष्ट्राच्या होत असलेल्या बुद्धिहत्येचे दुष्परिणाम जे आम्ही तात्त्विकदृष्ट्या आजवर विवेचीत आलों, त्यामुळें प्रत्यक्ष व्यवहारातहि पदोपदीं आपल्या समाजाची केवढी हानि होत आहे तें अधिक तीव्रतेनें चित्तावर ठसविण्यासाठीं वैयक्तिक फुटकळ घटनांच्या, प्रखर क्ष किरणासारख्या मर्मभेदक किरणशलाकाहि या स्तंभांतून वेळोवेळीं पाडूं इच्छितों.

त्यांतहि त्या गोष्टी परिणामास अनुकूल अशा काल्पनिक नांवागांवाच्या आड दडून रचण्यापेक्षां प्रत्यक्ष घडलेल्या त्या त्याच घटना (फॅक्टस्) आम्ही देण्याचा

यत्न करूं. कारण कथा काय हव्या तशा जुळविता येतात. त्याचाहि प्रचारकार्यांत दांडगा अुपयोग असतो. परंतु त्या कथा केव्हाहि प्रत्यक्ष पुरावा होअूं शकत नसतात. पण घटनांचा पुरावा हाच दुसऱ्या कोणच्याहि पुराव्यापेक्षां अधिक अनुत्तरणीय (अनॲन्सरेबल) नी परिणामकारक असतोच असतो.

पोटावर सरपटत जाण्याचा नवस

अशा प्रत्यक्ष चालू घटनांचा हा पहा पहिला क्ष किरण! देवास प्रसन्न-विण्यासाटीं प्रयागकडे कोण्या सद्गृहस्थानें किंवा साधूनें नवस केला आहे कीं, प्रयागपासून हरिद्वारपर्यंत मी पोटावर सरपटत जाअीन! त्याप्रमाणें तो भक्त प्रयाग-हून निघून सरपटत चालला आहे अजून! मनुष्याला सरपटणाऱ्या किड्यापेक्षा श्रेष्ठ अशी माणुसकी यावी म्हणून देवानें त्यास पाय दिले. हा भक्त त्या पाय देणाऱ्या देवाच्या वरास शापाममान समजून त्यांच्या अुपयोगानें देव जितका प्रसादतो त्याहून माणसानें पोटावर सरपटत चालण्यानें अधिक प्रसादेल म्हणून समजतो! त्यानें देवाची चूक देवाच्या पदरीं ठीक बांधली! माणसानें किडा होण्यातच खरी माणुसकी आहे हे देवाच्या देखील आता ध्यानात येअील अशी आशा आहे! हिंदुस्थानातील आमची ही अुच्च आकांक्षा, पवित्र तपस्या, दिव्य साहसाची पद्धति, देवलसीपणाची व्याख्या पहा! माणसानें धडधाकट असलेले पाय बळेंच पांगळे करून घेअून किड्यासारखे शत योजनें सरपटत जाणें, माणसानें किडा होणें! ही आमची प्रतिज्ञा! हें व्रत!

आणि तिकडे युरोपातील तपस्येची, साहसाची, व्रताची, प्रतिज्ञेची व्याख्या पहा! अठरा अठरा वर्षांच्या मुली प्रतिज्ञा करत आहेत कीं, मी अटलांटिक अुडणार! दुसरा प्रतिज्ञा करतो कीं, मी अुत्तर ध्रुवाकडील अज्ञात खंड शोधून काढीन! तिसरा प्रतिज्ञा करतो कीं, मी साऱ्या महासागरांच्या तळांशीं जाअून त्याचीं छायाचित्रें काढून आणतो! ज्ञात वातावरणाच्या वरचा आकाशस्तर इतका विरल कीं त्यात मनुष्यास श्वासोच्छ्वासतांहि येणें दुर्घट. तिकडे काहीं जणानीं हेच दुर्घट व्रत घेतलें कीं, त्या विरल स्तरावरहि मनुष्यास अुडतां येणें शक्य आहे अशी युक्ति, असें विमान, मी काढीन, असें साहस मी करीन! नुसत्या पायानें भूमीवरच चालणाऱ्या मनुष्याचा पंखानें अुंचअुंच अुडणारा, गरुडासहि खुजा करून सोडणारा, स्वर्गाच्या अधिक निकटनिकटतर भरारणारा देवदूत करून सोडीन! ही त्यांची प्रतिज्ञा!

जर देव हा मनुष्याचा धाता, त्राता, हितकर्ता असेल, तर त्यास त्याच्या प्राणीसृष्टींतील अत्यंत लाडका मनुष्य, हा नर, त्या नारायणाचें श्रद्धेच्याच शपथे-प्रमाणें असलेलें परमव्यक्त प्रतीक, त्या ह्या माणसास किडा झालेलें पाहून, पोटावर सरपटत चाललेला पाहून कृतकृत्यता वाटेल, कीं त्या त्याच्या पुत्राची, त्या माणसाची, आकाशांत अुच अुच दिग्विजय करीत जाणारी भव्य दिव्य प्रगति पाहून वाटेल ? देव ह्या दोन व्रतापैकीं, सारे धर्म सांगतात तसा सृष्टीचा स्वामी होण्या-साठींच निर्मिलेल्या माणसाची कोणती प्रतिज्ञा पाहून त्यास धन्यवादील ? किड्या-सारखे पोटावर सरपटत चालण्याची वा भूजलविजयामागोमाग आकाशाचा दिग्विजय करूं पाहणाऱ्या अतिमानुष साहसाची ? देवदूत होणाऱ्या महत्त्वाकांक्षेची ?

जर स्वर्गाचें, मुसलमान, ख्रिस्तीप्रभृति बहुतेक धर्मांनीं वर्णिलेलें स्थान अुंच आकाशात असेल, अिंद्राचें सिंहासन 'परमे व्योम्नि' विराजत असेल, तर वैमानिक साहसाची रोमांचकारी चढाओढ लावून आकाशात अधिकाधिक अुंच अुंच जाणारा नरवीरच देवाच्या, स्वर्गाच्या, अधिकाधिक संनिकट जात असला पाहिजे आणि पायाच्या अुंचीवर सुद्धा अुभें राहण्याचें पाप वाटून धुळींत किड्यासारखे सरपटत जाणारा माणुसकीससुद्धा अधिकाधिक अंतरत असला पाहिजे. त्या मानानें आपण अेवढ्या आशेनें दिलेल्या पायाचा कांहींच अुपयोग न करण्यांतच धन्यता मानणारा त्याचा तो अधःपात पाहून देव अशा व्रतानीं असंतुष्टच होत असला पाहिजे !

युरोपचें व्रत, प्रतिज्ञा, माणुसकीस देवस्कीच्या अत्युच्च पदाकडे नेण्याचें साहस —एका बाजूस महासागराचें बूड गाठणें, दुसऱ्या बाजूस आकाशातील वायुस्तराच्या वरील स्तरावर चढून जाण्याचें, चंद्रमगळावर स्वारी करण्याचें. आम्हांत तें दुरा-पास्त साहस साप्रत लुप्त झाल्यानें, पण काहीं तरी अमानुष करण्याचें व्रत घेण्याची हौस तर सुटत नसल्यानें, आमचें विशिष्ट व्रत, अलौकिक साहस म्हणजे धुळींत पोटावर सरपटत प्रयागाहून हरिद्वारला जाण्याचें !! ह्या दोघाच्या भिन्न व्रताचीं फळेंहि यथाकर्म, यथान्याय, यथासाहस दोघांनाहि मिळालेलीं आहेत ! अतिमानुष आकाशसंचाराची हांव धरली त्या युरोपनें मनुष्याच्या अितिहासांत अश्रुतपूर्व असा अतिमानुष सृष्टिविजय प्रत्यहीं चालविला आहे. ते सृष्टीचा नवनवा प्रांत प्रत्यहीं आक्रमीत चालले आहेत. आम्ही पोटावर सरपटण्याचीं व्रतें देवाच्या नावें करूं

लागलें; आमचें राष्ट्रचें राष्ट्र आज धुळींत त्या आक्रमक जगताच्या पायाखालीं किड्यासारखे चेंचलें जात आहे ! हें भक्तिशास्त्राच्याही नियमास धरून आहे. 'यो यत् श्रद्धः स एव सः !'

आतां एक बैठें व्रत पहा !

हें झालें एक सरपटतें व्रत ! आतां एक निव्वळ बैठें व्रत ऐका ! नाशिक येथें लहरीमहाराज नावाच्या कोणा साधुमहाशयांनीं सध्यां मौनव्रत आचरलें आहे. त्यानिमित्त ब्रमल्या बसल्या देवास प्रसादविण्यास्तव त्यानींहि दुर्घट अशी महान् कामगिरी करण्याची प्रतिज्ञा करून असा संकल्प सोडला आहे कीं, रामनाम लिहिलेल्या अकरा लक्ष चिठ्ठया सुगंधी पिठाच्या गोळ्यागोळ्यातून घालून गंगेस अर्पिल्या जातील. त्या योगे जगत्कल्याण साधल्यावांचून आणि प्रस्तुत जीं भूकंपादिक संकटें लोकावर येतात तीं निवारण झाल्यावाचून केव्हाहि रहाणार नाहींत, ही त्यांची निश्चिति आहे !

जगत्कल्याण साधण्याच्या लहरीबुवांच्या सदिच्छेस सन्मानूनहि असें विचारावेंसें वाटतें कीं, ज्या अर्थी जगतात माणसेंहि असतात, आणि लोकावरील संकटें टळण्यासाटी मी हें करणार म्हणून त्याच्या प्रतिज्ञेत अुल्लेख आहे, त्या अर्थी या व्रतानें माणसाचेंहि काहींतरी कल्याण ते साधूं अिच्छित असलेच पाहिजेत. जर तसेंच असेल तर त्या कार्यी हीं लाख रामनाम म्हणून पत्ता लिहिलेली पत्रें पिटाच्या अेक लक्ष गोळ्यातून गंगेत टाकल्यानें माणसाचा अेक दमडीचाहि प्रत्यक्ष लाभ तरी नसून, जर प्रत्यक्ष असा जगतापैकीं कोणाचा लाभ होत असेल, तर तो माशांचा नी बेडकाचा होय. कारण ह्या अेक लक्ष पिठाच्या गोळ्या गंगेत सोडल्या कीं, त्या वहात वहात कुठेतरी धारेल्यातच्या दल्दलीत, डबक्यात वा प्रवाहातळाच्या गाळात रुतून बेडूक नी मासे हेच त्यास गिळून टाकणार ! रामाचा पत्ता जरी त्या चिठ्ठयांवर संस्कृतमध्यें लिहिलेला असला तरी माशास वा बेडकांस संस्कृत येत असल्याचें वा तो पत्ता वाचण्याअिनका साक्षरतेचा प्रसार झाला असल्याचें फारसें अैकिवात नसल्यामुळें, त्या पिठाच्या गोळ्या त्या बेडकाच्या नी माशाच्याच पोटात पडणार; देवाकडे कशा जाणार ? देवाकडचीं पत्रे टाकण्याच्या बेडकाचीं नी माशाचीं पोटें ह्या पोस्टाच्या पेट्या आहेत कीं काय ? असें अेखादें वचन असल्यास गोष्ट निराळी; आणि जरी परलोक-टपाल-विभागाचा असा अेखादा नवा

नियम प्रसिद्धिला गेला असला, तरीहि अन्नान्नदशा झालेल्या क्षुधित मनुष्याच्या पोटाला अन्न दिलें असता तेहि भगवंतास संतोषितेंच, देवास तें पत्रहि पावतेंच पावतें, हा जुना परलोक-टपाशचा नियम जो श्रुतिस्मृतींच्या पानोपानीं आढळतो तोहि कांहीं रद्द झालेला नाहीं ना? मग ह्याच पिठाच्या भाकरी चांगल्या खुमखुशीत भाजून जर कोण्या दहापांच असहाय, हीनदीन पण क्षुधित सज्जनांच्या एक वेळच्या भुकेस दिल्या असत्या तर त्यात त्याच्या अंतरात्म्याला नी नराच्या अंतरात्म्यातच त्यातल्या त्यात उत्कटपणें व्यक्त असणाऱ्या नारायणाला संतोष झाला नसता का ?

किंवा असेंहि समजूं कीं, गोलिकाव्रतावांचून दुसरा कोणताहि प्रकार न रुचावा अशीच गोळया वळण्याची कंड लहरीबुवाच्या बोटास नी मनास आली होती, तरी देखील जगत्कल्याणास पार विसरून जाण्याइतकी तरी ती लहर ज्या अर्थी वेडगळ नव्हती, अुलट लोकहितसाधक म्हणून तें गोलिकाव्रत करण्यास प्रवर्तले म्हणून म्हणतात, त्या अर्था बुवानीं गोळ्या का होईनात पण त्या मनुष्याला प्रत्यक्षपणें हितावह होतील अशा एखाद्या स्वरूपात आत हवें तर रामनाम घालून विनियोगायच्या होत्या. अुदाहरणार्थ, एक लक्ष पिठाच्या गोळ्या त्या बेडूक, मासेप्रभृति गंगेच्या गाळातील नागरिकात वाटून देण्यापेक्षां जर एक लक्ष क्विनिनच्या गोळ्या स्वतः करून वा करवून त्या आपल्या आश्रमात मलेरियानें जर्जर झालेल्या पण क्विनिन घेण्याचीहि अर्थशक्ति नसलेल्या बिचाऱ्या शेतकरी, विद्यार्थी, बायाबापड्यांस विनामूल्य वितरिण्याचें व्रत लहरीबुवा धरते तर त्यात सर्वत्र सोयी किती छान साधल्या असत्या बरें! गोळ्याच वळण्याची बुवाच्या बोटास नी मनास आलेली कंडहि शमली असती, हिंवतापानें फडफडणाऱ्या दीन दारिद्र्याचें दुःख होय ना होय कमीच झालें असतें, नी त्याच्या अंतरात्म्याच्या प्रसन्नतेनें नी बुवाच्या ह्या दयाशील परोपकारी व्रतानें तो नारायण गाळातल्या बेडकांस नी माशास गव्हाचें पीठ खाअूं घालणाऱ्या पात्रापात्रविवेकशून्य व्रतानेंहि संतोषत असेल तर तशा विवेकयुक्त दीनदुःखविमोचक व्रतानें शतपट संतोषलाहि असताच असता. अैहिक रोखठोक राष्ट्रसेवेचा, रोगनिवारणाचा लाभहि पदरीं पडता. परत्रहि त्या पुण्यानें, बेडकास रामनामाच्या चिठ्ठ्या पिठाच्या गोळ्यांतून चारल्यानें जर प्रसादत असतील तर देवहि प्रसादतेच प्रसादते! कारण, 'देशे काले च पात्रे च' हीच सर्व व्रतदानविधिविधानाची कसोटी गीतेंत त्यानी सांगितली असून त्या कसोटीस अुतरणाऱ्या व्रतास सात्त्विक म्हटलें आहे.

तीच संस्कृत कसोटी आजच्या प्राकृत नी अद्यावत् परिभाषामध्यें सांगावयाची तर अशी कीं, ज्या व्रतानें आजच्या परिस्थितींत अवश्य अशी आपल्या हिंदु राष्ट्राची किंवा मानव्याची काहींतरी प्रत्यक्ष सेवा घडेल, हीनदीनदलितांचीं दुःखें काहींतरी प्रमाणात अगदीं 'हेचि देही हेचि डोळा' दूरावितां येतील, काहीतरी व्रताच्या प्रीत्यर्थ भोगाव्या लागणाऱ्या देहकष्टाच्या वा अर्थव्यवसायाच्या मानानें राष्ट्राची प्रत्यक्ष सेवा नी रोखटोक परोपकार घडेल, तें तेंच व्रत हिंदु साधुसंतानीं नी सामान्य स्त्रीपुरुषानीं आचरावें. त्यामुळें पोटावर सरपटत यात्रा करणें किंवा गंगेत लाख रामनामाच्या चिठ्ठया पिठाच्या गोळ्यातून सोडणें यासारख्या अगदीं खुळचट नी देशकालपात्राचा विवेक नसलेल्या तामसी व्रताहून हिंदु धर्म नी हिंदु राष्ट्र यांचा अभिमानी जो भगवान्, ज्यास हिंदु साधुसंत भजूं नी पुजूं अिच्छितात तोहि अधिक निःसंशयपणें प्रसादला जाअीलच जाअील. श्रद्धेच्या शब्दनिष्ठ शास्त्रालाहि हें नाकारता येणार नाहीं. ह्या कसोटीच्या व्रतानीं काहीं झालें तरी परोपकाराचा भौतिक लाभ तरी पदरात पडतोच पडतो आणि पारलौकिक लाभाविषयीं कर्मींत कमी अितकी तरी निश्चिति आस्तिकनास्तिक अशा अुभयतानाहि असतेच असते कीं, परलोक जर '**नास्ति चेन्न हि नो हानिरस्ति चेदुपकारिता ॥**'

आतां मुसलमानी अघोर व्रतें !

हीं झाली हिंदूंचीं व्रतें. आता सुदैवानें म्हणा, दुर्दैवानें म्हणा, ज्यांच्याबरोबर आपणा हिंदूंस शत्रुत्वानें हो वा मित्रत्वानें हो परतु अेकत्र अेकराष्ट्रीय नात्यानें नांदणें भाग आहे, आणि आमच्याबरोबर नांदणें त्यानाहि भागच आहे, त्या आपल्या राष्ट्राच्या दुसऱ्या मोठ्या घटकाची, मुसलमानाची, धर्मविषयक प्रकृति कशी आहे त्यावर मर्मभेदक प्रकाश पाडणाऱ्या आणि याच चालू महिन्या दो महिन्यात बाहेर आलेल्या माहितीपैकीं अगदीं दोनतीनच घटना पहा. मुसलमानातील धर्मवेडेपणासहि विज्ञानाच्या धारेचें पाणी चाखविल्यावाचून हिंदुस्थानच्या काय किंवा अेखाद्या मानवी संस्कृतीच्या काय, प्रगतीस धोका पोंचल्यावाचून आणि आजवर त्या आततांईपणानें केली तीहूनहि अधिक हानि झाल्यावांचून कशी राहाणार नाहीं, ही आवश्यकता तुम्हां आम्हा मुसलमान नसलेल्यांसच नव्हे तर ज्ञानानें नी विज्ञानानें ज्याचे डोळे अुघडले आहेत त्या मुसलमान तुर्कांना कां वाटली, जें जें

धर्मवेडें रानटीपण आहे त्याची त्याची बेडी तोडूनच आपलें राष्ट्र अद्यावत् विज्ञानाच्या पायावर उभारणें कां भाग पडलें, जसें त्या प्रत्यक्ष खलीफांच्या नी सुलतानांच्या अत्यंत पुढारलेल्या मुसलमानी गाझीस, त्या केमाल आतातुर्कास नी त्याच्या साऱ्या तुर्क राष्ट्रास—तें या फुटकळ घटनाच्या क्ष किरणशलाकांच्या अुजेडात पटकन् प्रकटून अुठतें.

मलकापुरांत आर्यसमाजाचे प्रमुख मंत्री श्रीयुत लाला विश्वेश्वरप्रसाद वैद्य यांनीं एक शुद्धि केली. तीहि कोटिक्रमानें त्या मुसलमान झालेल्या हिंदूचें मन वळवून. आता अल्लाअुद्दीन-औरंगजेबापासून तों काश्मीर-मलबारप्रभृति प्रांतांतील मुसल्मानी आततायाच्या दंग्यापर्यंत हजारों हिंदु बलात्कारानें देखील बाटविणें ज्या मुसल्मानास वावगे वाटत नाहीं, त्याना तरी केवळ मतपरिवर्तनानें केलेल्या शुद्धीविषयीं आर्यसमाजावर रागावण्यास तोंड नाहीं. पण त्यांची देवाची व्याख्या ही कीं, बलात्कारानें देखील हिंदूस मुसलमान करणें हें ज्यास पुण्य वाटतें, पण हिंदूनें आपल्या स्वतःच्या मुलामाणसास सुद्धां अशा रीतीनें नित्याचें भ्रष्ट न होअूं देता त्यास परत आपल्या घरीं आणल्यास तें मात्र घोर पाप असून खऱ्या मुसलमानानें अशा हिंदूस ठार मारलें पाहिजे अशी जो निकडीची आज्ञा देतो, तो 'देव'! देवाचीच जिथें अशी राक्षसी व्याख्या, तिथें विवेक कसला नी विचार कसला! वास्तविक पहाता त्या ज्या मनुष्याला 'शुद्धी' केलें तो 'बाटला' म्हणूनच केलें ना? शुद्धि म्हटली कीं भ्रष्टीकरण तिच्या आधीच असलें पाहिजे. मग शुद्धीला खूळ, पाप, अपराध जे काय विशेषण लावाल तें तिच्या आधींच घडलेल्या भ्रष्टीकरणास लावलेंच पाहिजे. पण ज्यानी त्या हिंदूला पूर्वी मुसल्मान केलें, त्या मुल्लामौलवींवर न रागावता अुलट त्यास तें सत्कृत्यच केल्याविषयीं सन्मानीत देवाची वरील राक्षसी व्याख्या करणाऱ्या कांहीं मुसलमान गुंडानीं लाला विश्वेश्वरप्रसादानीं त्या बाटविलेल्या हिंदूस शुद्ध केलें म्हणून त्याना ठार मारण्याची प्रतिज्ञा केली, व्रत घेतलें! हें मुसल्मानी व्रत पहा! लाला विश्वेश्वरप्रसाद घरीं निजले असता ह्या गुंडांनीं त्यांच्या घरात घुसून त्यांच्यावर हल्ला केला. पण लालाजीहि काहीं कच्च्या मातीचा घडा नव्हते. त्यानीं अुशाशीं घेतलेली फरशी घेऊन अकस्मात् ते गुंडांवर तुटून पडले. त्यासरशीं मुसलमान गुंडच रक्तबंबाळ होऊन जीव घेऊन पळूं लागले.

अुदाहरणार्थ म्हणून आणखी अेक ताजी घटना तेवढी सांगूं. अिंदूरला गेल्याच

वर्षी एक हिंदू अबलाश्रम स्थापिला असून त्याचे अध्यक्ष श्रीमंत सरदार किबे महाशयासारखा उत्तरदायी (रिस्पॉन्सिबल) पुरुष आहे. त्या संस्थेच्या ताज्या त्रैमासिक प्रतिवृत्तात अनेक मुस्लिम गुंडगिरीच्या ' धार्मिक ' अत्याचाराचीं उदाहरणें आहेत. पैकीं हें एक पहा. सूरजबाई नावाची २७ वर्षांची एक नी नगूबाई नावाची १७ वर्षांची दुसरी अशा दोन हिंदु तरुणी अिंदोर स्टेशनवर उतरल्या. आजकाल मोठमोठ्या स्टेशनावर, विशेषतः उत्तर हिंदुस्थानात, मुसल्मान टांगेवाल्यातील अनेक लोकाचें हें अेक धार्मिक कर्तव्यच होऊन बसलेलें असतें कीं, अेकटीदुकटी हिंदु स्त्री पाहिली कीं तिला तिच्या घरीं नेअून पोंचविण्याकरिता म्हणून जी तांग्यात घालावयाची ती थेट त्या मुसलमानी गुंडाच्या अड्ड्यात नेअून बळानें भ्रष्टवून, पळवून कुठच्या कुठें धाडून द्यावयाची; आणि धार्मिक राक्षसीपणा इथवर जाऊं शकतो कीं, त्या बिचाऱ्या निरपराध, त्याच्या प्रेमाच्या आई, माय, बहीण, भाऊ, प्रियकर आतेष्टाच्या आठवणीनें स्फुन्दून स्फुन्दून रडणाऱ्या हिंदु अनाथ अबलाना मोठमोठ्या मशिदींतून कीं जे देवाचें देवलसी पवित्र मंदिर असावयास हवें,—त्यातच दिल्ली, लखनौ, मुंबई, हैद्राबाद, कराची अशा केंद्रातून मुसल्मानी धर्माची दीक्षा देण्यात येते—कोण्यातरी मुसल्मानाच्या पदरीं तिला ढकलण्यांत येतें. तिचा गळा वैवाहिक बंधनानें करकच्च आवळला जातो ! जर ही ' धर्म 'दीक्षा असेल तर गुडात नी देवात फरक तो काय राहिला ? परंतु अशाच गुंडगिरीनें देव प्रसादतो अशा धर्मवेडानें आज लक्षावधि मुसल्मान भारलेले आहेत ही गोष्ट निदान हिंदूंनीं तरी स्पष्टपणें सागण्यास कचरणें म्हणजे निव्वळ मुर्दाडपणा होय.

त्या दोन तरुणी अिंदोर स्टेशनावर अुतरतांच ह्या टागेवाल्यापैकीं बरेच गुंड त्यांना घेरू लागले. त्यांची ओढाताण चालली असता ही बातमी अनाथाश्रमास पोचली. परंतु त्यांचे कर्मचारी तिथें येतात तों अेका टांगेवाल्यानें त्या दोघी तरुणींस पळवूनहि नेलें होतें ! पण त्या टांग्याच्या मागोमाग अेक संघटणाभिमानी हिंदु स्वयंसेवक गुप्तपणें लागला होता म्हणून निभावलें. त्यानें संस्थेंत येऊन तो मुसल्मानाचा अड्डा कुठें आहे तें सांगतांच पोलिस सब्-अिन्स्पेक्टरच्या सहाय्यानें कडक झडती चालली. शेवटीं मुन्नेखा वल्द कालेखा नांवाच्या मनुष्याच्या तबेल्यात गवताच्या देराआड त्या बिचाऱ्या दोघी तरुणींना धाकदपटशानें दडवून ठेवलेलें आढळलें ! त्याची सुटकाहि लगेच करण्यात आली.

• ही मुसलमानातील गुंडांची धर्मप्रवृत्ति! पोटावर सरपटण्याची हिंदूंचीं भाबडीं व्रतें फारफार तर खुळचट म्हणता येतील; पण असा क्रूरपणा धर्माच्या नावाखालीं चालविणारे जे आततायी गुंड मुसलमानात हजारानीं सापडतात त्याचीं हीं व्रतें त्याहून शतपटींनीं मनुष्यजातीस कलंक लावणारीं, शुद्ध राक्षसीच म्हटली पाहिजेत.

आमच्या हिंदु राष्ट्रातील आजच्या वैज्ञानिक युगात टाकाऊ असणाऱ्या खुळचट रूढी, व्रतें, मतें हीं त्यानीं सोडावीं हें वारंवार सांगणें जसें आमचें कर्तव्य आहे, तसेंच हिंदुस्थानी राष्ट्राचें आज अपरिहार्य अंपाग असलेल्या मुसलमानी समाजासहि आमचें सांगणें हेंच कीं, तुमचा समाजहि ज्या धर्मवेडाच्या रानटी समजुतींनीं नी क्रूर आचारानीं बुजबुजला आहे ते अपद्रवी आचार नी क्रूर धर्मवेड तुम्ही शक्य तितक्या लवकर सोडणें तुमच्याच हिताचें आहे. हिंदूंवर अुपकार करण्यासाठीं नव्हे, हिंदु त्या तुमच्या धर्मोन्मादास भितात म्हणून नव्हे, तर तुमच्या माणुसकीसच तो बट्टा आहे म्हणून, आणि विशेषतः एका जुनाट मागासलेल्या संस्कृतीलाच असें घट्ट बांधून घेऊन कालाच्या मार्गात आडवे पडाल तर विज्ञानाच्या टांचेखालीं तुम्हीहि निःसंशय चिरडून जाल म्हणून, तुम्ही ती कुराणास त्रिकालाबाधित ईश्वरोक्त अक्षर नी अक्षर अनुल्लंघनीय मानणारी सनातन प्रवृत्ति सोडून कुराणाचा योग्य तो सन्मान राखीतच पण त्यातील त्या काळच्या भांडणतंट्यास नी अरबस्थानासारख्या त्या काळीं मागासलेल्या नी आम्ही तुच्छलेल्या एका आकुंचित जमातीस तें बरें वाटलें म्हणूनच काय तें ते निर्बंध त्रिकालाबाधित न मानता मनुष्यजातीच्या हितास जें आज उपयुक्त तें तें बेधडक आचरण्याची अद्यतन प्रवृत्ति स्वीकारा! हिंदूंवर उपकार करण्यासाठीं नव्हे; कारण औरंगजेबी धर्मोन्मादाचेंहि कंबरडें त्यानीं मोडलेलें आहे तिथें ह्या आजकाळच्या लुंग्यासुंग्या गुंडगिरीची काय कथा? पण मुसलमान अद्यावत् बनल्यावाचून त्याचा स्वतःचाहि नाश होणारा आहे म्हणून आता विज्ञाननिष्ठ बना.

यूरोप धार्मिक आंधळेपणा सोडून या जगात ज्या काळीं जें हितकर तें तें शास्त्र समजूं लागून बायबलच्या बंदींतून सुटताच, मुसलमानहो, तुमची त्यानें कोण दुर्दशा केली आठवा बरें! तुम्हाला स्पेनमधून हुसकलें, सरसहा कत्तलवून नामशेषिलें, ऑस्ट्रिया, हंगेरी, सर्व्हिया, बल्गेरिया ठिकठिकाणीं ठेचून ठेचून तुमचा फन्ना उडविला. हिंदुस्थानात तुमची मोंगल बादशाही छिनली. अरब, मेसापोटेमिया,

इराक, सीरियातून तुमच्या छातीवर ते राज्य करताहेत. जसा आमचा यज्ञ, वेद, जप, तप, शाप, शिव्या, त्याचें काहींएक वाकडें करूं शकलें नाहीं तसेंच तुमचें कुराण, कुरबाणी, निमाज, ताईत, तावीज त्याचें काहीं वांकडें करूं शकत नाहींत. एकदा 'अल्ला' हा मंत्र ज्या ध्वजावर असतो तो ध्वज अजिक्य अशा भावनेनें मौल्वींनी सैन्यावरील ध्वजावर सहस्रावधि संख्येनें 'अल्ला' हा मंत्र लिहिला नी त्या ध्वजाखालीं मुसलमानानीं खिश्चनावर हल्ला केला, जसे सर्वारिष्ट-शांतिप्रीत्यर्थ आमचे पंडित कोटि रामनामाचा जप करतात! पण युरोपचीं शस्त्रास्त्रे अधिक परजलेली असल्यामुळें त्यानीं मुसलमानी सैन्याचा नुसता चेंदामेंदा केला इतकेंच नव्हे तर 'अल्ला' हा मंत्र लक्ष वेळा लिहिलेला तो ध्वजहि पाडाव केला, नी त्याच्याशीं पोराच्या खेळण्याशीं खेळावें तसे सोजीर खेळूं लागले.

म्हणूनच कमाल आतातुर्कानें तुर्क राष्ट्रास कुराणातील आज अत्यंत मागासलेले म्हणून जे जे निर्बंध आढळले त्यांच्या त्याच्या बेड्यास तडातड तोडून विमोचिलें. नागरविधान (सिव्हिल लॉ), दंडविधान (क्रिमिनल लॉ), सैनिकविधान हीं स्वित्झर्लंड, फ्रान्स, जर्मनी जेथें अद्यावत् आढळली तेथून घेऊन कुराणातील ते ते निर्बंध रद्द केले. कुराणात काय सांगितले आहे हा शब्दनिष्ठेचा प्रश्नच उरला नाहीं. आजच्या मानवी विज्ञानाच्या प्रत्यक्षनिष्ठ दृष्टीनें राष्ट्राच्या तारणास आजच्या परिस्थितीत काय अवश्य आहे अितकाच प्रश्न! केमालनें तुर्क राष्ट्र अद्यतन नी विज्ञाननिष्ठ केलें म्हणून तुर्कस्थान तरी यूरोपच्या भक्ष्यस्थानीं पडला नाहीं. जर केमाल सुलतानासारखा वा खलिफासारखा, कुराणाच्या दोन पुठ्ठयातच गुरफटून रहाता तर आज जसे हिंदी मुसल्मान तसे ते तुर्कहि युरोपचे पाय चाटीत पडले असते! अर्थातच जर हिंदी मुसलमानास तुर्कासारखे प्रगत व्हावयाचें असेल तर त्यानींहि हजारों वर्षापूर्वीच्या रानटी धर्मवेडास सोडून विज्ञानाची कास धरावी.

दुसरा किरण

गाय : अेक अुपयुक्त पशु
माता नव्हे–देवता तर नव्हेच नव्हे !

गायीला आणि बैलाला देवता मानून पूजिण्याचा प्रघात केवळ आपल्या हिंदु धर्मातच आहे असें नव्हे. प्राचीन काळीं आपल्या राष्ट्राच्या महाभारतीय युगाशीं समकालीन असणाऱ्या ज्या असीरियन, खाल्डियन, मिसर, अिन्को प्रभृति मोठमोठ्या संस्कृति, धर्म नी राष्ट्रे होतीं, त्यांच्यातील कित्येकात बैलाची आणि गायीची पूजा होत असे. ही गोपूजा नी वृषभपूजा त्या प्राचीन काळच्या लोकात जवळ जवळ साऱ्या जगभर अितकी बद्धमूल झालेली होती आणि ह्या पशूविषयींची पूज्य भावना कोट्यवधी हृदयात अितकी बळावली होती कीं, जेव्हां जेव्हां कोणी कोणी सुधारक अेकेश्वरी मताचा प्रसार करण्यासाठीं आले, तेव्हा तेव्हा त्यांना त्याच्या अनुयायास ह्या गोपूजेपासून नी वृषभपूजेपासून परावृत्त करण्याचें काम अत्यंत कठिण गेलें. अुदाहरणार्थ, मोसेस प्रभृति यहुद्याच्या पैगंबराचा अितिहास पहा. मोसेस हा अीशप्रेषित–prophet ! अीश्वराशीं समक्ष बोलण्याचा त्याचा अधिकार ! साऱ्या यहुदी राष्ट्रानें त्याचा दिव्य अधिकार मानून, त्याचा शब्द म्हणजेच देवाचा शब्द असें समजावें. परंतु त्या मोसेस पैगंबरानें जेव्हां वृषभ-

महाराष्ट्र-शारदा, अेप्रिल, १९३५

पूजेच्या विरुद्ध आंदोलन हातीं घेतलें तेव्हां त्याच्या त्या मताला मात्र लोक कांहीं केल्या मनापासून मानीतनासे झाले. प्रत्यक्ष देवाशीं, जेव्होव्हाशीं, दैदीप्यमान तेजांच्या नी धुराच्या लोटातून बघत संभाषण करण्यासाठीं तो अेका पर्वतावर गेला असता, त्याची पाठ फिरलेली पाहून, यहुद्यानीं लगेच अेका (Golden Calf) सुवर्णवत्साची मूर्ति स्थापून वृषभपूजा नी गोपूजा पुन्हा कशी चालू केली आणि त्या त्याच्या विश्वासघातानें तो जेव्होव्हा देव नि त्याचा दूत मोसेस हे दोघेहि चवताळून त्यांनीं यहुदी राष्ट्रास किती कठोर दंड केला, किती निर्भर्त्सिलें, रागारागानें त्या सुवर्णवत्साच्या मूर्ति कशा तोडून फोडून टाकल्या, त्याची गमतीची कथा जुन्या करारात (Old Testament मध्यें) आपणास अजूनही वाचावयास मिळते !

वृषपूजा ही लिंगपूजेचीच एक अनुषंगिक पद्धति आहे. प्रजननात्मक सृष्टि-शक्तीचें जे महादाश्चर्य मनुष्यमात्रास सहजच वाटतें त्याची ती व्यक्ति आहे. सृष्टिशक्तीचें अुत्तान, प्रकट नी अुत्कट असें जे प्रतीक प्राचीन मनुष्यास दिसलें त्याची त्यानें पूजा आरंभावी हें त्या काळाला साहजिकच होतें. यामुळेंच लिंगपूजेचा प्रघात जगातील प्राचीन अशा बहुतेक धर्मातून जगभर पसरलेला आढळतो. लिंगाचें नि नदीचें साहचर्यही तसेंच आणि त्याच कारणासाठीं प्राचीन राष्ट्रांतून जगभर रूढावलेलें होतें. नंदीच्या वृषणास स्पर्शून वंदिण्याची धार्मिक क्रिया ही त्या सृष्टिशक्तींतील बलशाली पुंबीजाचा गौरव करण्याची उत्तान पद्धत होय.

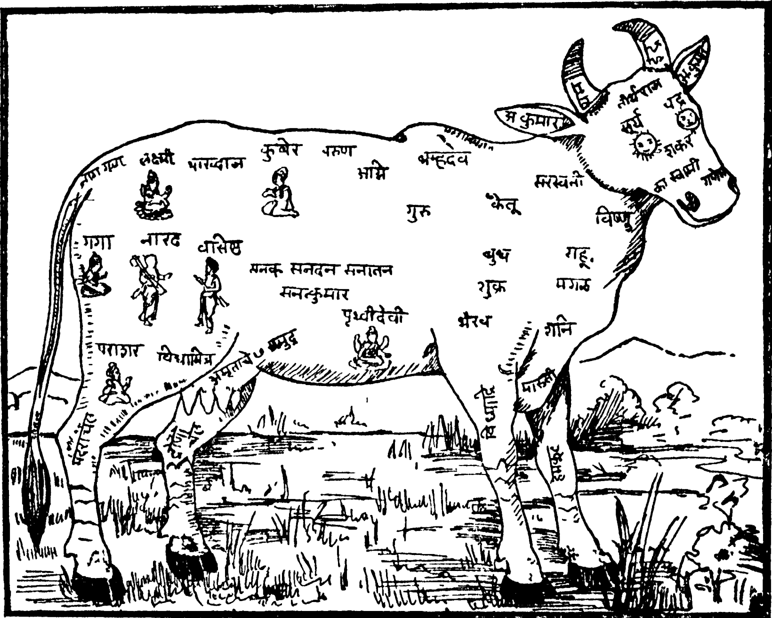
महोत्कट डुरकाळ्या फोडीत चाललेला तो वृषणशाली बळकट वृषभ, हा जसा पुंशक्तीचें सहजगम्य नी सचेतन प्रतीक ठरला, तसेंच नी त्याच्याच अनुषंगें मातृशक्तीची प्रतीक ठरली गोमाता ! किती दुधाळ, किती वत्सल, किती सहनशील ती गाय ! 'दात न थे तब दूध दिया' त्या गायीनें; आणि दात येतांच धान्य दिलें त्या वृषानें ! मनुष्यास त्याच्या अगदीं वन्य स्थितीच्या युगापासून अत्यंत अुपयोगीं पडलेल्या आणि पशुपालनयुगाचे अगदीं प्रारंभापासून कुत्रा, घोडा, शेळ्या प्रभृति जे पशु मनुष्याचे जवळजवळ मनुष्यासारखेच सहकारी होण्याअितके माणसाळलेल्या पशूंत अत्यंत माणसाळलेल्यानीं शेजारलेल्या अशा ह्या गायीबैलाची मनुष्यास युगायुगांची जडलेली माया, हीच ह्या गोपूजेस नी वृषभपूजेस प्राचीन जगतांत

आफ्रिकेंतील मिसरपासून तों अमेरिकेंतील मेक्सिकोपर्यंत अत्यंत लोकप्रिय करून सोडण्यास कारण झाली.

त्या प्राचीन काळीं गोघ्न जातीहि जगांत नव्हत्याच असें नव्हे. आपल्या अिकडेही त्या असत. गोमेधही वेदादिकातच तुरळकपणें अुल्लेखिलेले आहेत. पण अेकंदरींत गायीच्या खिल्लाराचे रक्षणार्थ लढणाऱ्या अिंद्राची स्तुति करणाऱ्या ऋग्वेदापासून, 'मा गामनागामवधिः' अशी करुणा भाकणाऱ्या वेदमंत्रांतून, तों कृष्णभगवानाच्या भागवतातील गोकुलापर्यंत, जिथें पहाल तिथें, आपल्या हिंदु वंशाची गायीविषयींची अत्यंत आवड, कृतज्ञता नी भक्ति हीच प्रामुख्यानें प्रकटत आहे. गोपालन आणि कृषि हींच ज्या ज्या राष्ट्राची मुख्य अुपजीविका होती त्या त्या जगातील बहुतेक प्राचीन राष्ट्रात गोभक्तीचा अुदय व्हावा नी गोपूजा नी वृषभपूजा प्रचलावी हें त्या प्राचीन जगाच्या भावनाप्रधान धर्मप्रवृत्तीस साजेसें नी साहजिकच होतें.

पण लिंगपूजा, पशुपूजा, वृक्षपूजा प्रभृति 'धर्म' हीं धर्माचीं तामस नी अपकृष्ट स्वरूपे आहेत. जेव्हा त्या 'धर्मा'हून अुच्चतर नी सत्यतर धर्म मनुष्याच्या रानटी नी प्राथमिक अवस्थेंत कळलेलाच नव्हता, तेव्हां ह्या सृष्ट पदार्थांची पूजा हास्यास्पद वाटत नसे. पण मनुष्याचे सृष्टपदार्थविज्ञान जसें वाढत गेलें तसें देवांचीं नी देवतांचीं प्रतीकेही अधिक प्रकृष्ट नी तात्त्विक बनत गेलीं. काहीं झालें तरी मनुष्यानें ज्याची देवता म्हणून पूजा करावयाची तें सत्त्व, तें प्रतीक, मनुष्याहून मानवी गुणांत तरी सर्वतोपरी श्रेष्ठ असावयास पाहिजे. मनुष्याचा देव हा मनुष्याहूनही हीनतर असेल तर त्या देवानेंच त्या भक्ताची पूजा करणें अुचित ठरेल! मनुष्याहून प्रगति–अिच्छा–बुद्धि–शक्ति–ज्ञाति प्रभृति सर्व गुणात हीनतर असणाऱ्या पशूस देव मानण्याची चाल ही यासाठींच आज जगातील युरोप-अमेरिका प्रभृति बहुतेक प्रगत नी सभ्य राष्ट्रास अत्यंत लाजिरवाणी वाटत आहे. मग धर्माचें अत्यंत सात्त्विक नी तात्त्विक असें परमोच्च स्वरूप अुपदेशिणाऱ्या वेदान्ताच्या अनुयायानीं, आम्हा हिंदूनीं, अजूनही त्या अपकृष्ट, तामस नी माणुसकीस लाज आणणाऱ्या पशुपूजेस चिकटून राहावें हा रूढीचा केवढा प्रताप! अुभ्या राष्ट्राचा बुद्धिभ्रंश 'धर्मा'चा छाप बसलेली रूढि कशी करूं शकते त्याचें हें अेक चटकदार प्रत्यंतर आहे.

त्यांतही बुद्धिविपर्यासाची गंमत ही कीं आपल्या धर्माचें तत्त्वज्ञान 'सर्वं खल्विदं ब्रह्म' या धर्मविचाराच्या अत्युच्च पदाप्रत पोंचल्यामुळेंच आमच्या धर्मांत हें पशुपूजेचें अत्यंत हिणकस वेड अजून टिकाव धरून आहे. प्रज्ञही त्या अज्ञतेचें असें कौतुक करीत आहेत कीं जर हें आब्रह्मस्तंभपर्यंत सारें चराचर विश्व त्या परमात्म्याचीच व्यक्ति आहे, तर पशूही त्या ब्रह्माचें प्रतीक कां होअू नये? गाय ही देव का होअूं नये? बैलाचीही पूजा कां करूं नये? त्यास अुत्तर असें कीं आपण हें अुत्तर जें देता तें ब्रम्हसृष्टीतील विचाराचें कीं माया-सृष्टींतील व्यवहाराचें? जर पहिलें असेल, तर प्रश्न एक नी अुत्तर भलतेंच असें होईल. मायासृष्टींतील मुद्याचा जो प्रश्न कीं मनुष्यानें मनुष्याहून हीनतर वस्तूंस देव मानावें कीं काय, त्याचें अुत्तर मायासृष्टींतील मोजमापानेंच दिलें पाहिजे. ब्रह्मसृष्टींत गाय नी गाढव हीं समानच आहेत. म्हणून गायीचें पंचगव्य पिण्याच्या संस्काराचे टायीं यज्ञादि धर्मविधींत गाढवीचें पंचगाढव्य ब्राह्मणानें प्यावें कीं काय? जे गोभक्त वेदान्ती ह्या हीन पशुपूजेस शेंकडों कथापुराणप्रवचनादिक प्रसंगीं ह्या ब्रह्मवादाचे आधारें समर्थितात, त्या त्या सभामध्यें जोडा डोक्यास घालून नी पागोटें पायांत घालून ते आलेले नसतात; त्याच्या गोठ्यातल्या दुधाळ गायी कुंभाराच्या गोठ्यात नेअून दिल्या नी कुंभाराच्या घरच्या लाथाळ गाढवी या गोभक्ताच्या गोठ्यात आणून बांधल्या तर त्यास तें खपेलसें दिसत नाहीं. फार काय, आम्ही असे अनेक प्रामाणिक, प्रख्यात नी सच्छील गोभक्त पाहिले आहेत कीं जे गोमातेचें गोमूत नी गोमय, वरील ब्रह्मवादाच्या आधारें गाय हीही देवता का नाहीं, म्हणून आव्हानपूर्वक विचारीत, भरसभेंत पचगव्यातून पितात, गोमूत ओंजळ ओंजळ भरून देवळात शिपडतात, पण डॉ. आंबेडकरासारख्या एखाद्या शुद्ध नी त्यांच्याहूनही सुप्रज्ञ पूर्वास्पृश्याच्या हातचें स्वच्छ गगोदकही, पिण्याचें राहोच पण त्याच्या अंगावर शिंपडलें जातांच, विटाळ झाला म्हणून स्नान करूं लागतात. त्याचा वाद तिथें मूग गिळून कां बसतो? सुबुद्ध, दयाशील आणि प्रामाणिक मनुष्याचीही बुद्धि धर्माची झापड डोळ्यावर पडली कीं कशी भ्रशते पहा! किंबहुना गोरक्षण न करता गोभक्षण का करूं नये? ब्रह्मवादानें दोन्हीहि लटकीं किंवा दोन्हीही खरीं आहेत, स्वीकार्य आहेत. भक्षण आणि रक्षण हा भेदच ब्रह्मसृष्टींत नाहीं. 'नासतो विद्यते भावः नाभावो विद्यते सतः' ही ब्राह्मसृष्टी! मग गोभक्षण कां करूं नये?

गायीच्या शरिरांत देवदेवतांची गर्दी

गायीत देव आहेत म्हणून पोथ्या सांगतात तर वराहावतारीं देव डुक्कर झाले होते असेंही पोथ्या सांगतात ! मग गोरक्षणच का करावें ? डुक्कर–रक्षण–संघ स्थापून डुक्कर-पूजा कां प्रचलवूं नये ? ज्याअर्थी गोरक्षण, गोपूजा, गोभक्ति ह्या कल्पनाच मुळीं मायासृष्टींतल्या आहेत, त्याअर्थी त्याचें स्वीकरण वा धिःक्करण हेंही ह्या व्यावहारिक, प्रापंचिक, नी तुलनात्मक विवेकानेंच करणें शक्य आहे, अुचित आहे. त्या मायासृष्टींत जोवर मनुष्य मनुष्य आहे आणि गाय वा बैल पशु आहे, तोंवर मनुष्यानें त्याच्याहून सर्व गुणात हीनतर असलेल्या पशूस देव मानणें म्हणजे मनुष्यास पशुहूनही नीच मानण्यासारखें व माणुसकीसच कमीपणा आणणारें आहे.

मनुष्याहून सर्व गुणात अत्युच्च असलेल्या प्रतिकासच मनुष्याच्या देवाचें प्रतीक मानणें अुचित. गाढवानें पाहिजे तर त्याहून श्रेष्ठ पशु असलेल्या गायीस देवी मानावें; पण मनुष्यानें तसें मानण्याचा गाढवपणा करूं नये.

ब्रह्मवादानें गो किंवा वृषभासारख्या पशूंस देव म्हणून पुजण्याच्या प्रघाताचें जसें समर्थन होत नाहीं, तसें युक्तिवादानेंही होत नाहीं. "गोपूजेच्या भावनेमुळें गाय ही देवता आहे, तिची पूजा तीच देवाची पूजा, अशी ओश्वरीय धर्माची आज्ञेचीच राजमुद्रा तिच्यावर ठोकल्यानें गोरक्षणाची भावना आज कोट्यवधि हिंदु लोकांच्या रोमरोमीं खिळून गेलेली आहे!" हा गोपूजकांचा युक्तिवाद मनुष्याच्या धर्मभोळ्या युगात कितीहि खरा ठरलेला असला तरी आतां यापुढें नी आजच्या विज्ञानयुगात तो पटला तर लोकाच्या हितापेक्षा अनेक पटीनें अधिक अशा अहितास कारण होणारा आहे आणि न पटला तर हास्यास्पद ठरणारा आहे.

कारण कोणच्याही गोष्टीस ती धर्म आहे असें पोथींत सांगितलें आहे म्हणूनच तसें डोळे मिटून मानण्याची पोथीनिष्ठ आंधळी भावना आता झपाट्यानें मावळत आहे. आणि ती मावळत जावी हेंच आता मनुष्याच्या वैज्ञानिक प्रगतीस अत्यत अवश्य आहे. पाच हजार वर्षापूर्वीच्या पोथ्यात सागितलेली प्रत्येक गोष्ट आतां आम्ही जर अद्यावत् विज्ञानाच्या कसोटीवर पारखून न घेतली, प्रत्यक्षनिष्ठ ज्ञानाच्या ती विरुद्ध जाताच किंवा आजच्या परिस्थितीत आपल्या हिंदु राष्ट्राच्या हितास हानीप्रद ठरतांच आम्हीं तत्काळ टाकून न दिली, तर आपलें हिंदु राष्ट्र नी हिंदु धर्मही पांच हजार वर्षांअितकाच मागासलेला राहून ह्या विज्ञानाच्या वैमानिक युगांतील टकराटकरींत आपण टिकाव धरूं शकणार नाहीं. प्रश्न अेका फुटकळ प्रकरणाचा नाहीं, तर एका सर्वस्पर्शी राष्ट्रीय प्रवृत्तीचा आहे. पोथीनिष्ठ कीं प्रत्यक्षनिष्ठ, पुरातन कीं अद्यतन, प्रश्नशून्य विश्वासशील 'धर्म' कीं प्रश्नशील प्रयोगक्षम विज्ञान? ह्या दोन प्रवृत्तींपैकीं अद्यतन, प्रत्यक्षनिष्ठ नी प्रयोगसिद्ध विज्ञानच आजच्या परिस्थितींत नी आजच्या जागतिक प्रतिस्पर्धेस आमच्या राष्ट्राचा वेद झाला पाहिजे! आणि ह्या प्रवृत्तीला जर गोपूजा तुमची न पटली तर ती टाकावूच ठरली पाहिजे. कारण तशा मूर्खपणास 'धर्म' मानण्याची, केवळ पोथींत तसें आहे म्हणून धडधडीत बाष्कळपणास मान तुकविण्याची संवय राष्ट्रास लागल्यानें जें त्याचें सर्वनाशी अहित होईल, तें तुम्ही म्हणतां त्या गोपूजनामुळें होणाऱ्या यःकश्चित लाभांपेक्षा—ते लाभ होतात असें गृहीत धरलें तरी—अनेक पटीनें भयंकर नी घातक आहे. एक वेळ राष्ट्रात थोडी गोहत्या झाली तर चालेल, पण अुभ्या राष्ट्राची बुद्धिहत्या होता कामा नये. यास्तव गाय वा बैल हे पशु आपल्या कृषिप्रधान देशात तर मनुष्यहितास अत्यंत

अुपकारक आहेत इतकेंच सिद्ध करून आणि त्या पशूंचा अुपयोग आपल्या राष्ट्रास ज्या प्रमाणात नी ज्या प्रकारें होईल त्या प्रमाणात नी त्या प्रकारेंच त्या पशूंची पशु म्हणूनच जोपासना करूं म्हणाल तरच तें गोरक्षण राष्ट्राच्या निर्भेळ हिताचें होईल. पण त्या हेतूनें, गाय ही देव आहे, कारण पोथींत तिची पूजा करणें हा 'धर्म' आहे, इत्यादि थापा माराल, तर त्यांवर जरी राष्ट्रानें यांपुढेंही विश्वास ठेवला नी गोरक्षण थोडेसें अधिक झालें तरीहि त्या पोथीजात प्रवृत्तीला अुत्तेजन देण्याचें जें अपकार्य त्या योगें करावें लागतें त्याचे परिणाम राष्ट्राची शतपटीनें अधिक हानि करील. एक दिवसाच्या थडीपुरता शेक हवा म्हणून कोणी घरालाच पेटवूं लागला तर त्यास 'अल्पस्य हेतोर्बहु हातुमिच्छन् । विचार-मूढः प्रतिभासि मे त्वम्' असेंच बजवावयास हवें.

आणि तसेंच त्या गोभक्तासही बजवावयास हवें कीं, जो लोकांना गोरक्षणाचें महत्त्व पटविण्यासाटीं व्याख्यानात वा पुराणांत गायीची भरमसाट स्तुति करता करता इतका वाहावतो कीं, ती गाय ही एक देवता आहे इतकेंच म्हणून न थांबता यच्चावत् तेहतीस कोटी देवता त्या गायींतच रहातात म्हणून शपथेवर सांगूं लागतो! आधार? पोथी! खरोखरीच आपल्या पुराणांतून तशी स्तुति केलेलीं गोमाहात्म्यें आहेत! तीं शुद्ध संस्कृतातील अनुष्टुपे अैकताच मागच्या भाबड्या युगांत जरी भोळी भक्ति माना डोलवीत राहिली तरी आजच्या काळांत त्यास तशीच मान तुकविणारा दुधखुळा वर्ग दिवसेंदिवस विरळाच होत जाणार! आणि तसा दुधखुळे-पणा नाहींसा होणेंच इष्ट आहे! काय तें स्तोत्र नी काय तें चित्र! विष्णु, ब्रह्मा, शख, चंद्र, सूर्य, सोम, यम प्रभृति झाडून साऱ्या देवाची तिच्या शरीरात एकच दाटी झालेली! कोणी डोळ्यांत, कोणी दातावर, ज्याला जिथें साधलें तिथें तो लगटला. पाठीच्या कण्यांत तर, मधल्या सुटींत शाळेंतील अनाड पोरें अेखाद्या बांकावर गमतीनें करतात तशी, देवाच्या दाटीची अितकी रेटारेटी चाललेली आहे कीं, वाळत घातलेले स्वतःचे गहूंच खातांना त्या गाईला पाहून गोभक्त देखील जेव्हां अेखादें लाकूड तिच्या पाठींत घालतो तेव्हां दहापांच तरी लवे झाल्यावांचून राहूंच नयेत! वर ही गर्दी झालेली पाहून कुल पर्वत खालूनच तिच्या पायांत घुसले. नाग पुच्छांत, महर्षी केसाकेसाच्या भोंकात! 'पुच्छे नागाः खुराग्रेषु ये चाष्टौ कुलपर्वताः । मध्ये देवगणाः सर्वे लोमकूपे महर्षयः'! पण सगळ्यांत अत्यंत केविलवाणी दशा झाली त्या बिचाऱ्या मरुताची नी वरुणाची! Bones for the

late comers या न्यायानें उरलेल्या ज्या दोन जागींच शक्य त्या समाधानात राहाण्याची पाळी आली त्या दोन जागा म्हणजे 'अपाने तु मरुद्देवो योनौच वरुणः स्थितः'! आणि 'मूत्रे गंगा'!!!

एका पशूला देवता बनविण्याचे धादलींत देवांनाच पशूहून पशु बनविलें! त्या गायीच्या शिंगाच्या टोकापासून तो तिच्या शेपटाच्या केसाच्या टोकाना देखील असे लोंबकळत चिकटून रहावयास देव म्हणजे गोचिडाची अेखादी जात आहे कीं काय? असल्या पशूच्या स्तुतीचीं असलीं वर्णनें अेक लाक्षणिक काव्य या दृष्टीनें देखील अेक असह्य अतिशयोक्ति आहे! शिवाजीला रायगडचा कुत्रा म्हणणें किंवा दारच्या तिखट कुत्र्यास शिवाजी म्हणणें हा जसा श्लोक नसून शिमगा आहे तसेंच देवांची विटंबना करून पशूस देवाधिदेव करणारे हे श्लोक लाक्षणिक अर्थी देखील अेक शिमगा आहेत! परंतु आमचे गोभक्त ह्या श्लोकाना लाक्षणिकही न मानतां अक्षरशः सत्य म्हणूनच जेव्हा शपथेवर सागतात तेव्हा सारी सहनशीलता संपून असें विचारावेंसें वाटतें कीं, जेव्हा तो कसायी ह्या देवतेस सुऱ्याच्या एका वारासरशीं ठार करतो तेव्हां तिच्या शरीरात रहाणाऱ्या या तेहतीस कोटी देवांपैकीं अेकही मायेचा पूत पुढें सरसावून त्या कसायाला शिक्षा का करीत नाहीं?—त्या गायीचें शिर कां वाचवीत नाहीं?—कीं ते देव त्यांच्या भजकासारखेच मुर्दाड झालेले आहेत? या तुमच्या तेहतीस कोटि देवान्नीं गजबजलेल्या गायीस एका घावासरशी लबे करणारा मी कसाअी तुमच्या तेहतीस कोटि देवाहूनहि पराक्रमी नाहीं काय, म्हणून आव्हानिणाऱ्या म्लेंच्छ कसायाची ही दर्पोक्ति जितकी अक्ष्यम्य आहे, तितकीच ती मूळ कारणीभूत होणारी ही आपली गोस्तुतीची मूर्ख अतिशयोक्ति असह्य आहे.

गायीच्या देवत्वाची भाबडेपणापायीं झालेली जशी ही विटबना पाहिली, तशीच आतां आमच्या हिंदुत्वाचीही एका गोभक्तानें नकळत केलेली विटंबना पहा. हिंदुत्वाची व्याख्या अेका देशभक्तानें अशी केली, "धेनुर्यस्य महामाता." हिंदु कोण? तर ज्याची महामाता धेनु आहे तो! हें हिंदुत्वाचें अेक मुख्य लक्षण? भाबडेपणाचे लहरींत, ह्या 'भाला' कारासारख्या देशभक्ताच्या ध्यानात आलें नाहीं कीं, धेनु जर कोणाची खरोखरच महामाता असेल तर ती बैलाची होय! हिंदूंची नव्हे!! ज्या हिंदुत्वास गायीच्या पायांवरच अुभें रहावें लागतें तें गायीच्या पायांसारखेंच संकटाच्या पहिल्या झटक्यास मटकन् खालीं बसलेंच पाहिजे. देवाचे

गुण भक्तांत उतरतात. गायीला देव मानतां मानतां, गायीची पूजा करतां करतां, हिंदूंचें राष्ट्रचें राष्ट्र गाण होऊन गेलें, त्यानें दांतीं तृण.धरलें ! आतां जर कोणाच्या पायावर आपलें हें हिंदुत्व अुभारावयाचें असेल तर तें सिंहाच्या पायावर अुभारलें पाहिजे. मदोन्मत्त दिग्गजांचीं गंडस्थानें अेका झेपेसरशीं फोडून फाडून टाकणारीं क्रकच तीक्ष्ण नखरें ज्याचीं आहेत तो नृसिंह आतां पूजला पाहिजे. हिंदुत्वाचें ध्येय तें, खूण ती; गाअीचा खूर नव्हे ! !

गोरक्षण हा 'धर्म' आहे आणि 'स्वधर्मे निधनं श्रेयः' आहे, या दोन भावनांची सांगड पडताच विवेकबुद्धि कशी साफ आंधळी झाली, बेशुद्ध झाली, त्याचें प्रत्यंतर आपल्या अितिहासात जे सापडलें तें सांगायला देखील लाज वाटते ! मुसलमान जेव्हां हिंदुस्थानावर चालून आले तेव्हां त्याच्यातील कित्येक लुच्चा सेनापतींनीं मुसलमानी सैन्यापुढें गायींच्या कळपांचे गोल रचून चाल करावी. हिंदूंचें सैन्य त्यावर उलट चालून जाताच अकस्मात् थबकावें, मागे मागे हटूं लागावें ! का? हिंदूंचे हातीं शस्त्रास्त्रे नव्हतीं म्हणून वा ते रणांत काटाकाटी करण्यास भ्याले म्हणून? नव्हे ! तर तीं शस्त्रास्त्रे देशशत्रूंच्या सैन्यावर सोडली तर प्रथम ते गायींचे पुढें असलेले कळपच मरतील म्हणून ! म्हणून हिंदु सैन्यानें शस्त्रास्त्रें उपसण्याचें साफ नाकारलें ! गोवध हें महापाप. सोशिकपणा त्याच्या हाडींमासीं खिळलेला. पण देशशत्रूंची नी धर्मशत्रूंची आततायी चढाअी रोखणें हेंच महापुण्य, ही शिकवण त्यास अुत्कटत्वानें कोणी दिलेली नव्हती ! गायी मरूं नयेत म्हणून राष्ट्र मरू दिलें ! मुलतानचें सूर्यमंदिर आम्ही पाडून टाकूं म्हणून मुसलमानानीं धाक घालताच हिंदु सेनेनें हातीं आलेले विजय सोडून ढाला परतविल्या ! मुलतान मुसलमानांचेच हातीं राहूं दिलें ! काशी घेण्यासाठीं पुढें याल तर तेथील देवळें अुध्वस्त करूं, ब्राम्हणाची कत्तल करूं, म्हणून नबाबानें धमकी देतांच काशीचे हिंदु, पेशव्यांनीं काशीवर स्वारी करूं नये म्हणून धरणें धरून बसले ! आणि शक्ति असतांही पेशव्यांचा जो उत्कट मनोदय कीं, 'श्री सोडवावी,' काशी क्षेत्र म्लेंच्छांचे हातून घेऊन स्वतंत्र करावें, तो विफल झाला ! ! 'धर्म,' शब्दनिष्ठ पोथीजात 'धर्म' म्हटला, कीं बुद्धी कशी आंधळी होते, किंबहुना बुद्धीचे डोळे काढून घेण्यासाटींच कित्येक वेळां 'धर्मा'चे साडस तापवून हेतुतःच कसे घुसविले जातात, याचीं हीं अैतिहासिक अुदाहरणें केवळ चाचणी म्हणून सांगितली. याहूनही भयंकर नी असंख्य अुदाहरणें आपल्या हिंदु अितिहासांत घडलीं आहेत—आजही अस्पृश्यता, सिंधुबंदी, रोटीबंदी, जातिभेद

प्रभृति खुळचट 'धर्मा' पायीं घडत आहेत! मनुष्यास उपयुक्त म्हणूनि नी त्या प्रमाणातच गोरक्षण करावें असें स्पष्ट सांगितलें असतें, ती व्यावहारिक भावनाच काय ती असती, तर त्या हिंदु सैन्यानें ते गायीचे कळप आपल्या स्वतःच्या तरवारीनें चराचर चिरून लागोपाठ मुसलमानाच्या मुंडक्याचाहि ढीग रणांगणावर रचला असता; अेकही मुसलमान न मारविता तीं तीं रणें मुसलमान जिंकूं शकते ना. मुलतानचें अेक सूर्यमंदिर धुळीस मिळालें असते; पण मुल्तानहून मुसलमानास मागें हटविल्यानें हिंदु राज्य सुरक्षित रहातें. काशीचीं दहा देवळें भंगतीं; पण हिंदूचें धर्मछत नी राज्यछत जर अभंग रहातें तर साऱ्या हिंदुस्थानची देवळें अभंग रहातीं! पण तें पटलें नाहीं; याचें कारण गोरक्षण, मंदिररक्षण हें व्यावहारिक कर्तव्य न ठरविता अेकदम परिस्थिति-निरपेक्ष 'धर्म' करून टाकला—त्रिकालाबाधित, सनातन, अशक्नीय, अप्रतिवादार्ह 'धर्म'! यास्तव तोच अधर्म झाला, अनर्थ झाला आणि ते गायींचे चार कळप वाचवून लाखों गायींची प्रत्यहीं कत्तल करणारे कसाअीखाने साऱ्या हिंदुस्थानभर नित्याचे अुभारून ठेवण्याचें पुण्य जोडलें! अेक देवाचें देअूळ पडू नये म्हणून देवाचें राज्यचें राज्यच बुडवूं दिलें! जणुं काय अल्लाउद्दीन, औरंगजेबादि म्लेंच्छाच्या राज्यांत गाई मरत नाहींत, देवळें पाडीत नाहींत! गोरक्षणास 'धर्म' समजल्यानें गोभक्षण मात्र बळावलें! आधीं बुद्धि जाते नी नंतर भांडवल!

हा जसा भूतकाळ तसाच आजचा वर्तमानकाळ. आजचे गोभक्त नी गोधर्मही तसाच रानटी राहिलेला आहे! गायीला प्रथम बाष्कळपणापायीं माता म्हटली, पण तेवढ्यानेंही समाधान न होतां मातेलाही जें पावित्र्य नाहीं तें त्या पशूला देअून ठेवलें! प्रत्यक्ष आअीचें फार फार तर दूध तेवढें पेय, पण गायीचें? पंचगव्यही पेय, पावन! अमेरिकेंत आमच्या वेदान्तातील तत्त्वज्ञान ऐकून कित्येक बुद्धिमान् लोक हिंदु धर्माची दीक्षा घ्यावयास अुताविळ होतात. पण ती दीक्षा देण्याचे आरंभींच जेव्हा त्यांची हिंदु धर्माच्या आजच्या आचाराशीं गाठ पडते, तेव्हां त्यास कोण किळस वाटत असेल याची कल्पना करा! संवयीनें तो पंचगव्य हा संस्कृत शब्द आपणास ब्रह्मज्ञान शब्दासारखाच पवित्र वाटतो. मासेमाऱ्या कोळ्यांचे घरात माशांची दुर्गंधि संवयीनें मुळींच येत नाहीं, पण अितरांस त्या आळींत पाय टाकतांच नाक दाबून धरावें लागतें. तसेंच हिंदु तत्त्वज्ञानानें भारलेल्या त्या अमेरिकनादि प्रगत लोकास हिंदु धर्माची दीक्षा देण्यासाठीं गंभीरतेनें बसवून आम्ही त्या दीक्षेचा

पहिला विधि म्हणून जर त्यांस त्यांच्या डोळ्यासमक्ष गायीचें मूत्र नी शेण कालवून तें प्या म्हणून सागितलें, तर त्यांस आमच्या या धार्मिक हिंदु आचाराची इतकी किळस येअील कीं, शेण खाण्यानेंच जो धर्म स्वीकारता येतो त्याचें तोंड देखील ते पाहूं इच्छिणार नाहींत ! आम्ही जर त्यास सागितलें कीं, 'अहो, गाय ही देवी आहे, माता आहे!' तरी देखील, ती भावना लाक्षणिक अर्थी अेक वेळ स्वीकारूनही, ते धिक्कारानें अुत्तरतील, 'अहो, माता देखील म्हणतों हवें तर त्या पशूस; पण मग फार तर तिचें तें त्रिगव्य आम्हास द्या—दूध, दही, तूप ! पण हें काय त्यात मिसळतां आहा? गोमूत नी गोमय? आईच्या दुधांत देखील केवळ मातृप्रेमासाटीं तिच्या ह्या वस्तूंचा मसाला आम्ही घालीत नाहीं !!'

खरोखर हा किळसवाणा प्रकार निदान परधर्मातील लोकांच्या हिंदुकरणाचे संस्कारात तरी आढळता कामा नये. रत्नागिरी हिंदुसभेच्या शुद्धिसंस्कारांत पंचगव्यास चाट दिली आहे ती यासाठींच. फार तर तुळशीपत्र खावयास द्यावें. शेण खाणें ही शिवी आहे, संस्कार नव्हे !!

गायीला देवता मानणें नी गोभक्तीचें पारणें गोमूत्र खाअून फेडणें हा भाबडा मूर्खपणाही अेक वेळ क्षम्य होअील; पण त्या गोमूत्र, गोमय खाण्यापिण्याचें समर्थन वैज्ञानिक बुद्धिवादानेंही करूं पहाणारा पढतमूर्खपणा तर केवळ अक्षम्य होय ! त्यांचें म्हणणें असें कीं, "गायीच्या शेणात नी गोमूत्रात तसेच काहीं रोगपरिहारक नी 'पौष्टिक' गुण आहेत ! म्हणून आमच्या त्रिकालज्ञानी स्मृतिकारानीं तें शेण खावें नी गोमूत्र प्यावें म्हणून सांगितलें !" मोठमोठ्या सभांतून नी लेखातून गंभीरपणें अनेक गोभक्त ही भाषा टासून आजही वापरतात ! पण आधीं असें पहा कीं, कोणकोणच्या रोगावर गोमूत्र नी शेण अगदीं रामबाण अुपाय आहे हें डॉक्टर मंडळानें सहीशिक्यानिशीं प्रसिद्धिलें आहे ? ज्या रोगावर तो रामबाण अुपाय ठरेल त्या रोगाचे वेळीं तें पंचगव्य खुशाल प्या. पण श्रावणी प्रभृति प्रसंगीं जी आपण मंडळी जमतों ती काय त्या त्या रोगानीं सारीची सारी पछाडलेली असते ? आणि यूरोप-अमेरिकेंत हें पौष्टिक शेण पिढ्यान्‌पिढ्या कोणीही खाल्ले नाहीं म्हणून तिकडचे स्त्रीपुरुष आज अगदीं क्षयानें झिजलेले अशीं पाप्याचीं पितर झाले आहेत नाहीं ? अुलट आज रोगग्रस्त पाप्याच्या पितराची जन्मसिद्ध पितृभूमी जर कोणची झाली असेल तर ती ही कीं गायीचें शेण नी गोमूत या पौष्टिकांचा अुकाडा

पिढ्यान्‌पिढ्या खाणारी बिचारी आपली भरतभूमीच होय! गोमूतात म्हणे औषधी गुण आहेत! पण ते नाहींत कशांत ? नास्तिमूलमनौषधम्! गोमूत्रांत कांहीं गुण आहेत तसे नृमूत्रांतही आहेत! बंदीगृहात जे अट्टल सोदे असतात त्यांना जेव्हां कळतें कीं आपणास फटक्याची शिक्षा होणार तेव्हां रात्रीं ते आपल्या कोठडींत बद असतां पहाटेच स्वतःचें मूत्र गटगट पितात ! कारण त्या नृमूत्राचा गुण ते असा स्वानुभवानें सांगतात, कीं त्याच्या पिण्यानें अंग बधिर होतें नी फटक्यांच्या वेदना फार कमी होतात ! पण नृमूत्रातही कांहीं गुण आहेत म्हणून मनुष्याचें पंचगव्यही प्रत्येक धार्मिक नी पवित्र संस्कारात पीत बसायचें काय ? ब्रॅडी ही कफक्षयादि विकारांवर औषध आहे. म्हणून श्रावणींत तिचींही आचमनें घ्यायचीं काय ? विषही काहीं रोगांवर औषध असतें—त्या रोगावर ते घ्या. म्हणून प्रत्यहीं का तें धार्मिक संस्कार म्हणून प्यायचें ?

अशा भाकड नी मूर्ख सस्कारास आता चाट द्यावी हेंच आपल्या धर्माच्या नी संस्कृतीच्या थोरवीस साजेसें होओील. गोरक्षणाचे दृष्टीनेंही आजच्या वैज्ञानिक युगात पशूस देवता मानणारीं ती खुळचट गोमाहात्म्यें सागून भागणार नाहीं. तसली भाबडी प्रवृत्ति राष्ट्रात पसरविण्याचें सोडून जर आमचे गोरक्षक व्याख्याते ह्या कृषिप्रधान देशात त्या अुपयुक्त पशूचा आर्थिक अुपयोग किती मोठा आहे, गायीची नी बैलाची वीण कशी वाढवावी, त्याच्या मलमूत्राचीं खतें कशीं करावीं, गायीच्या दूधतुपाचे संवर्धनाचे प्रयोगार्ह अुत्कृष्ट प्रकार कोणचे, गुण कोणचे, हें सर्व प्रयोगसिद्ध नी रासायनादिक घटकासह प्रत्यक्षनिष्ठ भाषेंत सागतील नी गोशाळा प्रभृति सस्था गायींच्या आणि बैलाच्या जोपासनेचा मनुष्यास अधिकात अधिक प्रत्यक्ष उपयोग कसा होईल याच अैहिक दृष्टीनें चालवितील, तरच आता गोरक्षणाचें महत्त्व लोकांस अधिक पटणारें आहे. थोडक्यात म्हणजे गाय हा पशु अुपयुक्त आहे म्हणून रक्षणीय आहे, अशा धोरणानें गोरक्षणाचें धार्मिक स्वरूप सोडून त्यास आर्थिक स्वरूप दिलें कीं झालें. त्यायोगे गोरक्षण हवें त्याच प्रमाणांत नी प्रकारानें होईल. धार्मिक स्वरूपानें आजच्या युगात कांहीं लाभ नसून अुलट भाबडी प्रवृत्ति पसरविण्याची हानि मात्र आहे. म्हशीला देवी म्हणून म्हैसमाहात्म्य अजून कुठें रचलेलें नाहीं. पण म्हणून म्हशीचें रक्षण केवळ तिच्या आर्थिक लाभासाठींच कोणी करीत नाहीं कीं काय ? ती अमेरिका पहा. आज तें राष्ट्र अेका अर्थी गोभक्षक असताही गोरक्षणाचे कामीं आमच्याहून शतपट पुढारलेलें

आहे. कारण त्या प्रश्नांत धार्मिक आधळेपणाचा गडबडगुंडा न चालूं देतां निव्वळ आर्थिक नी वैज्ञानिक दृष्टीनें ते तो सोडवितात. आपल्या भागवतांतील गोकुळें जर कुठें आज पहावयाचीं असतील तर तीं आम्हा गायीस देवता मानणाऱ्या गोभक्तांच्या पाजरपोळांत नव्हेत, तर गायी-बैल निर्भेळ पशु मानणाऱ्या अमेरिकेंतच होत. कोण धष्टपुष्ट सुंदर तीं गायींचीं खिल्लारें, ते दुधाचे क्षीरसागर, गायींचा दुधाळपणा, ती शास्त्रशुद्ध जोपासना, अुत्तम गायीबैलाची पिढ्यानूपिढ्या कोष्टकें बांधून बाधून केलेली वशोन्नति, दर पिढीला सुधारत जाणारी ती आनुवंशाच्या प्रत्यक्ष नी प्रयोगक्षम नियमानीं केलेली वीण ! दहा मरावयास टेकलेल्या गायींना माणसांना मिळत नाहींत तीं पक्वानें वाढलेलीं पानें, देवतासारखा नैवद्य दाखवून खाववून पाळीत बसणें म्हणजे गोरक्षण नव्हे !

सुदैवानें अशा कांहीं अुपयुक्ततावादी गोरक्षण संस्था आज चालू आहेत. आणि त्यांना आमची पूर्ण सहानुभुति आहे. अितर प्रामाणिक गोरक्षण कार्यकर्त्यांसही आमची विनंति आहे कीं, धार्मिक भाकडपणा जनतेंत न पसरवितां ती चळवळ सुस्पष्ट नी प्रयोगक्षम अशा आर्थिक नी वैज्ञानिक पायावर अुभारावी, चालवावी, म्हणजे अमेरिकेप्रमाणेंच आपल्याअिकडेही खरें गोरक्षण होअील. अुगीच अेखादी गाय वा बैल देव वा देवी म्हणून गावोगाव हिंडवीत भीक मागतात तशाना अेक दमडी कोणी देअूं नये. त्या बैलाला कामास जुंपावा नी त्या भीकमाग्या गोभक्ताला राष्ट्रास वठीस धरावा.

लेखनमर्यादा संपली असतांही अेक चेतावणी आणखी दिलीच पाहिजे. ती ही कीं गोरक्षणास हिंदूनीं दिलेलें धार्मिक स्वरूप कितीहि भाबडेपणाचें असलें तरी दुष्टपणाचें नाही. कारण मनुष्यास अत्युपयोगी अशा गायीबैलासारख्या पशूंचें रक्षण करण्याचाच, म्हणजे मानवी हिताचाच, त्यात हेतु असतो. पण ज्या कित्येक अहिंदूंचा ‘धर्मच मुळीं गौण’ आहे, त्यांचें तें धार्मिक वेडेपण नुसतें भाबडेंच नसून दुष्टही आहे. त्यांना हिंदूंस हंसण्याचा लवलेश अधिकार नाहीं. अुलट हिंदूनीं स्वतःच्या धार्मिक भाबडेपणास सोडणें हें जितकें अवश्य, त्याहूनही देवास गायच मारिली तर आवडते, अमक्या दिवशीं गायीचेंच मास खाणें पवित्र इत्यादि राक्षसी विश्वास अुराशीं बाळगणाऱ्या अहिंदूंच्या धार्मिक दुष्टपणास त्यानीं सोडून देणें अधिक अवश्य आहे, माणुसकीचें

आहे. आर्थिक दृष्टीनेंही जी गाय मनुष्यास उपयुक्त आहे, त्या शेकडों गायींची कत्तल देवाच्या नावें करणें, तें धार्मिक कर्तव्य समजणें, म्हणजे देवासच राक्षस बनविणें आहे ! हिंदूंच्या गोभक्तींत कृतज्ञता, दया, जीवैक्यबुद्धि प्रभृति सद्गुणाचा अतिरेक आहे. पण अशा गोघ्न अहिंदूंच्या गोहत्येंत क्रूरपणा, कृतघ्नपणा, आणि आसुरी जीवनहत्या प्रभृति दुर्गुणाचा अतिरेक आहे. तो धार्मिक खुळेपणाच नव्हे, पण अपधार्मिक दुष्टपणाही आहे. ह्यास्तव त्या अहिंदूनींही तो धार्मिक 'गोद्वेष' सोडून देऊन आर्थिक दृष्टीचें गोरक्षण हेंच कर्तव्य समजावें.

तिसरा किरण

मौलवी विचारतात :

'दूरध्वनि (टेलिफोन) सैतानाचा शोध आहे कीं देवाचा ?'

ह्या महत्त्वाच्या प्रश्नानें मध्यअरबमध्यें अलीकडे जी मोठी खळबळ अुडवून दिली, तीवरूनही धार्मिक छापाचें पुरातन शब्दनिष्ठ अज्ञान, भौतिक अद्यावत् विज्ञानाच्या मार्गात पदोपदीं कसें आडवें येतें, मनुष्याची बुद्धिहत्या कशी करतें हें स्पष्ट होअील. त्यातहि हिंदूंस धर्मभोळे काफर म्हणून हिणविणाऱ्या मुल्लामौलवींचाच तो अस्सल अरेबी धर्मवेडेपणा असल्यानें जो शब्दनिष्ठ जुनाटाचा पूजक तो तो, हिंन्दु असो मुसल्मान असो, कसा अडाणी असतो, तें पाहाण्यासारखे आहे! तो प्रश्न असा अुठला.

अिब्नसाअूदचें राज्य अरबस्थानच्या मध्यप्रदेशावर युरोपियन राष्ट्रांच्याच महायुद्धांतील कारस्थानाच्या साहय्यामुळें स्थापिलें गेल्यानें त्याच्या राजवटीवर युरोपियन सुधारणांचा थोडा परिणाम झालेला आहे. त्या सुधारणापैकीं दूरध्वनी-(टेलिफोन) ची सुधारणा त्यानें मध्यअरबांत जेव्हां प्रथम चालू केली तेव्हां तें विक्षिप्त यत्र पाहून तेथील 'कुराणा' वर अीश्वरीय धर्मग्रथ म्हणून अत्यंत कट्टरपणें अवलंबणाऱ्या शब्दनिष्ठ मुल्लामौलवींनीं मोठा कोलाहल केला! कुराणात अुल्ले-

मनोहर मासिक, जून १९३५

खिलेलें जें नाहीं तें तें सैतानी ही त्याची व्याख्याच असल्यानें, कुराणांत ज्याचा मागमूस नाहीं, मक्केला बोलावें तें, एका खोलीत बोलावें तसें, मदिनेला जें अैकवितें, असें हें विक्षिप्त दूरध्वनि-यंत्र पहाताच त्या मुल्लामौलवींनीं तत्काळ निर्णयिलें कीं, "हें यत्र सैतानी आहे; कारण हें कुराणांत उल्लेखिलेलें नाहीं! कोणच्याहि 'दीनदार' मुसलमानानें या यंत्रास स्पर्शता कामा नये. दूरध्वनि वापरणें हा मुसलमानी धर्माविरुद्ध 'गुन्हा है'!"

मोठ्या कडाक्याच्या वादानंतर अिब्नसाअूदच्या धर्मसभेत असें ठरलें कीं, ह्या यंत्राच्या कर्णांत प्रथम कुराणाचे पवित्र मत्र बोलावे, म्हणजे साऱ्याच वादाचा समाधानकारक निकाल लागेल. कारण जर हें यत्र सैतानाची युक्ति असेल, गुन्हा असेल, तर त्यातून पवित्र कुराणाचा मत्र कधींहि आरपार जाणार नाहीं! सैतान पवित्र कुराणाचा फैलाव कसा करील? पण जर कुराणाचीं पवित्र वाक्यें तें यंत्र जसेंच्या तसें बोललें, तर अर्थातच तें यत्र मुसल्मानी मताचें असलें पाहिजे, 'पाक' असलें पाहिजे! ज्या परमज्ञानी धर्मनिष्ठ डोक्यातून ही शक्कल निघाली तिची वाह्‌वा करीत ते अडाणी मुसलमान अरब त्या यत्राभोवतीं समारंभानें जमले. मौलवीनें त्या दूरध्वनीच्या कर्ण्यांत भीतियुक्त कापरेपणानें कुराणाचा मत्र अुच्चारला. तों कोण आश्चर्य! सुदूर, घोडटपालहि अेका दिवसात पोंचूं नये अशा सुदूर स्थानीं बोलतां बोलता बोललेलें अैकूं जाअूं लागलें! कुराणाचा शब्द अेकीकडे बोलला जातो तोंच अगदीं तसाच दुसरीकडे अैकूं येत चालला! अर्थातच जो दूरध्वनि कोण्याहि मौल्वीअितक्याच शुद्ध स्वरांत पवित्र कुराण म्हणूं शकतो तो अल्लाला प्रिय असलाच पाहिजे, दीनदार मुसल्मानानीं त्यास स्पर्शिण्यास 'गुन्हा' नाहीं, असें सर्वानुमतें ठरलें! प्रश्न अेकपट मूर्खपणाचा, तर समाधान दसपट मूर्खपणाचें!

कारण कीं, दूरध्वनि हा पदार्थ काय आहे हेंहि अजून माहिती नसलेले, तें यंत्र सैतानी पक्षाचें वा कुराणशरीफच्या मताचें आहे अशी कुशाग्र शंका काढूं शकणारे, आणि त्या यंत्रातून पवित्र कुराणाचे मंत्र आरपार जाताच त्या शास्त्रोक्त शंकेची सशास्त्र निवृत्ति करून घेणारे ते मुल्लामौलवी सगळेच्या सगळे अितके नी अितकेच काय ते शहाणे नी समजस होते म्हणून बरें झालें! जर का त्यात अेखादा इतका प्रकांड शहाणा नसता तर तो 'पवित्र कुराणा'वर कडक टीका करणारा दयानंद-स्वामींच्या 'सत्यार्थप्रकाशा'तील 'कुराणसमीक्षण' हा अध्यायहि त्या यंत्रांतून तसाच

यथावत् अैकू जातो कीं नाहीं तेंहि पहावें " म्हणूनहि सुचविता ! आणि सारेंच ऑफस होऊन जातें ! !

आतां ही पहा ख्रिश्चन धर्मभोळेपणाची गंमत !

धर्मभोळेपणाची हकालपट्टी आज जर कुठें प्रत्यक्ष भौतिक व्यवहारांत झाली असेल तर ती त्यातल्या त्यात युरोपात होय. धर्मभोळ्या घरभरणीवाचून घरें, नरबळीवाचून पूल, बायबलातील जपजाप्यावाचून विवाह, मुहूर्तावाचून प्रयाणें, पूजेवाचून तोफा, शांतिपाठावाचून सुखप्रसूति, प्रत्यक्ष अैहिक असे जे जे व्यवहार ते ते अैहिक विज्ञानाच्याच प्रयोगसिद्ध सूत्राप्रमाणें, त्यात धार्मिक, शब्दनिष्ठ गडबुडगुडा मुळींच चालू न देता, युरोपात बहुधा प्रचलूं लागले आहेत. विज्ञान-युगात शब्दनिष्ठेला वावच नाहीं. अमक्या ग्रंथात आहे म्हणूनच अमुक खरें हें बोलणेंच बंद. प्रयोगांत प्रत्यक्षसिद्ध तें तेंच टिकणार, पटणार. पण 'धर्म' म्हणजे शब्दनिष्ठा ! त्याअर्थी जो धर्म त्याचें अर्थातच अशा विज्ञानाशीं, तपनाशीं तमाचें तसें, साहचर्य केवळ अशक्यच असणार !

अेकदर युरोपात जरी हें विज्ञानयुग नी बुद्धिनिष्ठा बळावलेली आहे, तरी त्यांतहि मागासलेले असे स्पेन, पुर्तुगाल, बाल्कन प्रभृति काहीं भाग हे, पूर्वी ख्रिश्चन शब्दनिष्ठेच्या सावटाखाली यूरोप असता त्याचीहि किती भाबडी वृत्ति असे तें आजच्या जगास दाखविणारे, अेक 'प्रदर्शक'च (exhibit) आहेत. त्यांत धर्मभोळेपणाच्या गंमती अजूनहि घडतात. त्यांपैकींच ही पहा अेक गंमत.

पाअीरिनीज पर्वताच्या भागावर अेक व्हीला नामक पहाडी गांव आहे. स्पेन सरकारनें या दूरवरच्या भागातहि टेलिफोन यंत्र चालू करावयाचें ठरविलें. त्या पहाडी गावकऱ्यात त्या दूरध्वनियंत्राचें वर्णन वाचून अितके आश्चर्य आधींच वाटत होतें कीं, ज्या दिवशीं तें दूरध्वनियंत्र चालू होणार म्हणून प्रसिद्धिलें होतें तो दिवस सार्वजनिक सणासारखा गावकऱ्यानीं पाळला. अितक्यात, मध्यअरबात मुसलमान मुल्लामौलवींनीं काढला तितका धर्मवेडा जरी नसला तरी तोफ अुडविण्याआधीं पूजा करणाऱ्या आपणा हिंदूंअितक्या धर्मभोळेपणाचा प्रश्न तरी धर्मोपाध्यायानीं अुपस्थित केलाच ! मुसलमानानीं म्हटलें, 'तें यंत्र दैवी कुराणांत नाहीं, अर्थात् तें सैतान असलेंच पाहिजे !' तें यंत्र बायबलांतहि नाहीं; पण ख्रिस्ती लोक त्या मुसलमानाहून अधिक सुधारलेले नी विवेकशील. त्यानीं त्याला सैतानी

म्हणून धडाक्यासरशीं शिवीच न हासडता सामोपचारानें खिस्ती धर्माची दीक्षा देण्याचें ठरविलें. गावकऱ्याची मिरवणूक निघाली. सगळ्याच्या पुढें पाद्रीमहाशय धर्माध्यक्षाच्या अधिकृत वेषात क्रूस अुंच अुभारून चालले होते ! यंत्रापाशीं येतांच कोणाहि खिस्त्याचें धार्मिक तोंड त्या यंत्रास लागून अशुद्ध होअू नये, म्हणून त्या यंत्रास खिस्तविधीप्रमाणें 'पवित्र' करण्यात आलें. त्यावर बाप्तिस्मासारखे मंत्रित पाणी शिंपडून बायबलांतील लॅटिन मंत्र पढले गेले. नंतर त्या मंत्रास त्या यंत्राच्या कानांत अुच्चारलें. त्यासरशीं दुसऱ्या बाजूस थेट मॅद्रिद राजधानींत तें यंत्र ते लॅटिन खिस्ती मंत्र जसेच्या तसेच बोलूं लागलें ! तिकडे जे मंत्र तिकडचे पाद्री बोलले ते अिकडे बोलूं लागले ! त्या खिश्चन संस्कारांनीं पवित्रिल्यानंतर मग या यंत्रास स्पर्शण्याची धार्मिक अनुज्ञा खिश्चनास देण्यात आली !

बिचारें यंत्र ! मध्यअरबांत तें मुसलमानी ठरतें, स्पेनांत खिस्ती, रशियांत नास्तिक—godless ! जो त्यांतून जें बोलेल तें त्याचें मत, तो त्या यंत्राचा धर्म!

सामान्यतः मनुष्यहि अशा या शब्दनिष्ठ धर्मप्रकरणीं असेंच अेक 'दूरध्वनि'-यंत्र नाहीं काय ? शब्दप्रामाण्य हेंच जिथें धर्मनिर्णयाचें साधन, तिथें लहानपणीं अेकाच्या कानात 'कुराण हाच धर्म' हें गुणगुणलें कीं तो मुसलमान; 'बायबल हाच धर्म' हें पढविलें कीं तो जन्माचा खिस्ती ! कुराण खरें, कीं बायबल, कीं वेद हें त्याला स्वतः तोलून पहायची सोयच नाहीं !

म्हणूनच ज्या मनुष्याला धर्माचें नुसतें अेक दूरध्वनि-यंत्र बनायचें नसेल, माणूस म्हणून स्वतःचें बुद्धिनिष्ठ मत हवें असेल, त्यानें शब्दनिष्ठेला अुच्छेदून, वेद-अवेस्ता-बायबल-कुराण हे सारे आदरणीय नी अभ्यसनीय पण निव्वळ मनुष्यकृत ग्रंथ आहेत असें ठाम मत ठरवून, त्यास इतर कोणत्याहि मनुष्यकृत ग्रंथांप्रमाणेंच सादर अभ्यासावें. त्याच्यात जें जिथें आजच्या विज्ञानाच्या कसोटीस अुतरेल तें तेथून घ्यावें; जें आज मनुष्यहितसाधक तें आचरावें; जें अनुभवांतीं आज टाकाअू, अडाणी, बुद्धिशून्य ठरतें तें साफ सोडावें.

विज्ञानालाहि आज सृष्टीचीं भौतिक नी आत्मिक अशीं अनेक गौप्यें कळणार नाहींत, कोडीं सुटणार नाहींत. पण विज्ञान 'तीं तशीं आज मला सुटत नाहींत, कळत नाहींत' म्हणून निःसंकोचपणें सांगतें. तीं सोडवण्याच्या प्रयोगांत प्रत्यक्ष सिद्धि मिळेतों त्याच्याविषयींची त्याची कल्पना अेक अुपपत्ति, अेक तर्क, अेक सूचना

म्हणूनच काय ती तें पुढें मांडील; पण काहीं न कळतां अीश्वरानें सहा दिवसांत जग रचलें नी सातव्या दिवशीं रविवारीं सुटी घेतली म्हणून रविवार पवित्र, असल्या काहींच्याबाहीच गोष्टी सिद्धान्त म्हणून प्रत्यक्ष अीश्वराच्या नावें सांगून वर अेक शापहि देअून ठेवणार नाहीं कीं, जो माझें अमक्यातमक्या अीशप्रेषिताचें (प्रॉफेट-पैगंबर-अवताराचें) हें देवदत्त अमकें पुस्तक शब्द न् शब्द खरा मानणार नाहीं त्या काफराचें ह्या लोकीं डोके फोडा नी परलोकीं नरकांत ढकला!

रजपूत जातिधर्मांच्या नांवें जाटांचीं डोकीं फोडतात!

विवेकालाच पाप ठरविणारी 'शब्दनिष्ठा' मनुष्याला किती धर्मांध बनविते, धर्माचा छाप पडलेल्या दुष्ट आचारासहि कशी सोडीत नाहीं, याचें हें आणखी एक अुदाहरण पहा. पोथीजात जातिभेदाचा हा प्रताप अैका! जयपूर राज्यांत खूडी नावाचें अेक छोटेंसें गाव आहे. गेल्या २८ मार्चला तिथें जाटांची अेक वरातीची मिरवणूक निघाली. पण त्या मिरवणुकींत तो जाट घोड्यावर बसला होता. हें पहातांच रजपूत लोक खवळले! कारण पोथीजात जातिभेदाच्या कोष्टकाप्रमाणें जाटांना रजपूत हीनतर जाति मानतो. जाटाना घोड्यावर बसण्याचा अधिकार नाही. घोडा हे केवळ क्षत्रियाचें, रजपुतांचें वाहन!

वास्तविक प्रत्यक्ष गुणावरून पाहातां पंजाबपासून काशीपर्यंत जाट जाति रजपुतासारखीच झुजार ठरलेली आहे. शीखातील शूरांतील शूर वीर जाट आहेत—होते. रजपुताच्या सैन्याना मोठमोठ्या लढायांत जाट घोडेस्वारांनीं आपल्या टाचाखाली तुडविलें आहे. अनेक संस्थानेंच नव्हेत, भरतपूरच्या सुरजमल जाटसारख्या जाटांनीं राज्यें स्थापिलीं. घोड्यावरच काय, पण पराक्रमानें जिंकलेल्या राजगादीवर ते बसलेले आहेत!

पण पराक्रमानें क्षत्रिय ठरतच नाहीं, पोथीनें ठरतो! मुर्दाड जरी असला तरी रजपूतच क्षत्रिय;—मर्द जाटाहून पराक्रमी मानलाच पाहिजे! घोड्यावर बसणार तो मुर्दाड — हा मर्द नव्हे. कारण? तसेंच पोथींत लिहिलें आहे!

तेव्हां तो जाट घोड्यावर बसलेला पाहून रजपूत खवळले! त्यांनीं त्या जाटाची वरात वेढून त्या साऱ्यास बेदम मार दिला. रजपुतांच्या सिंहासनास छिनून त्यावर मुसलमान बसले, इंग्रज बसले, त्याचा त्या शूर क्षत्रिय रजपुतास कधीहि आला नाहीं अितका राग त्याच्याच पैशानें त्यानेंच खरेदिलेल्या त्याच्या घोड्यावर बसणाऱ्या

त्या स्वधर्मीय हिंदु जाटाचा आला ! कुठेंकुठें तर जाट रजपुतांसमोर खाटेवरहि बसूं शकत नाहींत ! आणि हा जाट घोड्यावर बसतो काय बेटा ! रजपुतानीं लाठी चालविली—इतकी क्रूरपणें कीं, लग्नासाठीं जमलेल्या जाटाच्या त्या वरातींत अेक ठार चाळीस घायाळ झाले !

ब्राह्मणानीं जातिभेदाच्या नांवानें क्षत्रियांस हीन ठरविण्याची लुच्चेगिरी केली म्हणून सात्त्विक संतापानें ब्राह्मणांस शिव्या हांसडणाऱ्या क्षत्रियानीं याच जातिभेदाच्या नावें हीनतर ठरलेल्या जाटांस लाठ्यांनीं झोडपून काढलें !!

काय म्हणता ? बिचारे जाट ? क्षत्रिय किती अत्याचारी ? थोडें थाबा, नी हें खालील ताजें वृत्त वाचा.

रजपूतांनीं ज्या सूत्रान्वयें जाटांस छळिलें म्हणून जाटांनीं निषेध केला, त्याच सूत्रान्वयें जाट अस्पृश्यांस छळतात !!

लाहोरहून अेप्रिल २७ ला लाला मोहनलाल, कार्यवाह हरिजन सेवक संघ, प्रतिवेदितात (reports) कीं, रोहटक भागांतील चिरी नावाच्या गांवीं सुमारें शंभर घराची चाभार वस्ती आहे. त्याच्या पाण्याचे अत्यंत हाल. त्या गांवीं सगळ्या विहिरी मचूळ; पण ह्यांना तर विहीरच नव्हती. मोठ्या प्रयासानें त्यानीं जाटापासून अेक पडिक जागा मिळवून स्वतः विहीर खणण्यास आरंभिलें. सुदैवानें तिला पाणी लागलें, अितकेच नव्हे, तर गोडें पाणी लागलें. आनंदाच्या भरांत चांभारांनीं सगळ्या गावांत दहापांच रुपयाचा गूळ वांटला ! तोंच 'आमच्या विहिरी मचूळ असतां चाभारड्याना गोडी विहीर असावी !' म्हणून जो तो जाट संतापला. त्यांनीं ती विहीर बळानें चाभारापासून छिनावून घेतली नी सागितलें कीं, त्यांना हवें तर दुरून पाणी ओतण्यात येअील, पण जाटाच्या विहिरीस शिवून ती बाटवितां येणार नाहीं ! चांभार गयावया करूं लागले कीं, निदान अेका बाजूचा अेक रहाट तरी त्यांचा म्हणून राखून ठेवावा ! अुत्तर ? जाटांच्या लाठ्या !

त्या विहिरीवर, आमच्या ब्राह्मणाच्या विहीरीवर बसतात तशा - कावळे-चिमण्या बसणार, आंत बेडूक ! त्या सज्जनाना 'मानव' स्मृति वा नगरसंस्थेचे नियम लागू नसल्यानें त्यांच्या लहरीप्रमाणें त्या विहिरीचा अुपयोग संडास म्हणूनहि त्या कावळे—चिमण्या—बेडकी करणारच ! पण विहीर त्यानें बाटते असें पोथींत नाहीं, म्हणून ती बाटत नाहीं. पण माणसासारख्या माणसांनीं—त्या

चांभारानीं–स्वच्छ हातानें सामाअिक लोटे, जे स्पृश्यांनींच बांधले, त्याला न शिवता, तो वरचा रहाट जरी ओढला तरी खालचें तळाचें पाणी बाटतें ! कारण ? पोथी तसें सांगते, धर्मरूढी तसें सागते ! कीं, जाट हा जन्मतःच स्पृश्य, चाभार हा जन्मतःच अस्पृश्य ! चाभारानें तो धंदा सोडून तो हायकोर्ट जज्ज झाला तरी तो अस्पृश्य; जाट शेतकाम करता करतां त्याच्या बैलासारखाच जरी मठ्ठ नी चिखलाचीं पुटें अंगावर चढलेला असला तरी तो जन्मतःच स्पृश्य, श्रेष्ठ ! पोथीजात जातिभेदाच्या कोष्टकातच तसें आहे. आणि पोथीचा शब्द–अशकनीय ! अप्रतिविधेय !

रजपूत जन्मतःच श्रेष्ठ, जाट हलका, म्हणून जाटानें घोड्यावर वा खाटेवर बसतांच त्याचें टाळकें फोडूं निघालेल्या रजपुतास जाट म्हणाले, "कोण अत्याचार ! ज्या रजपुताला गाढवदेखील मिळेना बसायला त्यानें स्वतःच्या दुर्दैवानें रडावें; पण मी जाट–माझ्या स्वतःच्या पैशानें घोडा घेअून त्यावर स्वारी भरताच त्याला हरकत करणारा हा कोण अरेराव ! काय ह्या ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्यादिक अुच्च वर्णाची ही दंडेली ! म्हणे पोथी ! जाळून टाका ती !" तेच जाट त्याच पोथीचें तेंच सूत्र दाखवून अस्पृश्य पाणी भरायला येताच "तूं जन्मतःच अस्पृश्य ! कुत्र्या-कावळ्याहून ओंवळा ! विहीरीस शिवलास तर मुडदा पाडीन !" म्हणून अस्पृश्या-वर धावतात !

काय म्हणतां ? बिचारे अस्पृश्य ? थांबा. प्रथम हें वाचा.

'ब्राह्मणानें माझ्याबरोबर जेवावें, पण मी भंग्याबरोबर जेवणार नाहीं !' महार–चांभार म्हणतो !

ज्या चांभारांना अस्पृश्य म्हणून जाटांनीं पाणी शिवूं दिलें नाहीं तेच चांभार भंग्याचें पाणी घेत नाहींत ! सहभोजनाच्या पगतींत चाभार हा ब्राह्मणमराठ्यांबरोबर अगदीं माणुसकीचा वैदान्तिक अधिकार सांगून जेवावयास बसतो. अितक्यात भंगी त्याच पंगतींत बसूं लागले तर ताडकन् अुठून जातो ! माणुसकीचा, समानतेचा, सारा वेदान्त चुलींत कोंबून ओरडून अुठतो, "आम्ही चाभार ! राजवंशी ! ह्या भंग्यास जीव गेला तरी शिवणार नाहीं ! मग जेवण कुठलें ! मळखाअू नीच जात ती !" रत्नागिरीस जात्युच्छेदक चळवळीच्या प्रारंभीं चांभार महारांबरोबर नी महार भंग्यांबरोबर जेवायचें साफ नाकारून "ब्राह्मणाच्या पंगतींत बसूं हवें तर,

महारभंग्यांच्या पंगतीस ब्राह्मण बसले तरी आम्ही बसणार नाहीं!" असें जळफळत अुठून जात! आतां हें खरें कीं, आजकाल त्यांच्यांतहि ती जात्युच्छेदक चळवळ दृढमूल झाल्यामुळें सहभोजनांत काय, संव्यवहारांत काय, रत्नागिरीस तेहि सारे सरमिसळ भाग घेतात. अखिल हिंदु अुपाहारगृहात ब्राह्मण-मराठा जसा भंग्याबरोबर चैनींत चहा पिताना दिसतो, तसेंच शेंकडों चांभार-महारहि आपसांत नी भंग्यांत मिसळून शेव-चिवडा, पुरीभाजी निःसंकोचपणें नी 'जातपात सब झूट है' याच विषयावर समर्थक व्याख्यानें झोडीत खातपीत बसलेले आढळतात. पण तें ती रूढ धर्माची पोथी, ती शब्दनिष्ठा, तें जातीपातीचें पोथीजात कोष्टक पायाखालीं तुडविल्यानंतर! चारपाच वर्षांच्या आटोकाट नी सक्रिय प्रचारानंतर! अर्थात् पोथीजात जातिभेदामुळें अुच्च जाती नीच जातीवर जे अत्याचार करतात त्याचा दोष साऱ्या जातींकडे, तें पाप साऱ्या जातींचें, तें खापर ब्राह्मणापासून भंग्यांपर्यंत साऱ्याच्या माथ्यावर फोडलें पाहिजे; केवळ ब्राह्मणक्षत्रियांवरच नव्हे! हा पोथीजात जातिभेद भंग्यांनासुद्धा डोंबावर अुच्च जातिमत्ता गाजवायला वाव मिळे म्हणून त्या त्या प्रमाणात साऱ्यांना हवासाच वाटला; म्हणून तो टिकला, टिकत आहे. तो आजहि कारण नसता टिकविण्याचा दोष साऱ्याचा, असें आजहि प्रत्यहीं घडणाऱ्या या वरीलसारख्या घटनावरून सिद्धच आहे. तेव्हा अुत्तम मार्ग हा कीं, दोष साऱ्याचा, तो सुधारण्याचें अुत्तरदायित्वहि साऱ्याचें! घर सर्वांनीं मिळून बुडविलें. तें होअून गेलें. आता आपणा सर्व हिंदूंनी मिळून तें अखिल हिंदुत्वाच्या पोलादी पायावर पुन्हा उभारावें हेंच अुचित!

चौथा किरण

गोरक्षक कीं गायळ ?

कीं समयीं न वदावी तरि मग केव्हां सदुक्ति बोलावी ?
—मोरोपंत.

'महाराष्ट्र-शारदें'त गाय ह्या विषयावरील आमचा लेख प्रसिद्ध झाल्यामुळें त्या आमच्या लिखाणांतील मुख्य विधेयाकडे हिंदु जनतेचें लक्ष, निदान महाराष्ट्रांत तरी, अपेक्षेहूनहि तीव्रतरपणें वेधलें गेलें, ही समाधानाचीच गोष्ट आहे. गोरक्षण, गोग्रास, मन्वंतर, धर्मजागृति प्रभृति कित्येक वृत्तपत्रातून, त्या लेखाची अनुकूलप्रतिकूल चर्चा अद्याप चालू आहे. अितर अनेक पत्रांतून त्या लेखाविषयींचे अुल्लेख नी त्यातील अुतारे आलेले आहेत. काहीं सभांतून नी समेलनांतून त्या लेखाच्या निषेधाचे ठरावहि आणण्याचा यत्न झाला, वादविवाद रंगले, आणि निषेधाचा ठराव संमत झाल्याचें जरी अेखादें अुदाहरण घडलेंसें आढळत नाहीं, तथापि ज्यांना तो लेख निषेधावासा वाटला, त्याचें म्हणणें आम्हींही लक्षपूर्वक वाचलें आहे, विवंचिलें आहे. त्याविना आमचेकडे गोरक्षणकार्यीं ज्यांनीं अभिनंदनीय राष्ट्रसेवा केली त्यांचीं आणि अितर ठळक ठळक अशा विचारी गृहस्थांचीं पत्रेंही बरींच आलीं. या लेखाचीं भाषांतरें हिंदुस्थानांतील अितर भाषांत होत

महाराष्ट्र–शारदा : जुलै १९३५

आहेत. तीं अनुकूल पक्षाच्याच वतीनें तेवढीं होत नसून ज्या आमच्या धर्मबंधूंना तो लेख निषेधार्ह वाटतो, तेहि तीं भाषातरें करून, सर्वत्र वाटून, अखिल भारतीय गोरक्षक संस्थांकडून त्या लेखाचा प्रकट निषेध व्हावा असें अिच्छीत आहेत, असें गोग्रास पत्रावरून कळतें.

कांहींच्या मतें तर हा लेख सर्व गोभक्तांनीं अेका संमेलनात जमून प्रकटपणें जाळावा असें आहे. त्याचा हा बेत अजून तडीस गेला नाहीं, ही खेदाची गोष्ट आहे. तो लेख नुसता वाचला जाअून त्याचा जो प्रकाश पडला, त्यापेक्षां तो लेख जाळला गेला असतां त्याचा शतपट अधिक प्रकाश पडेल, आणि त्या प्रकाशातच गोभक्तीचा भाबडेपणाहि अधिकच अुघडकीस येअील!

'महाराष्ट्र-शारदा' मासिकांत प्रसिद्धिलेल्या लेखानें अेका राष्ट्रीय विचारशक्तीस त्या प्रकरणीं अितकी चालना द्यावी, तो लेख अितक्या विस्तृत प्रमाणावर हजारो लोकांकडून अंक धुंडाळून धुंडाळून वाचला जावा, विवेचिला जावा, आणि कोणास प्रशंसार्ह तर कोणास निषेधार्ह वाटला असला तरी अुपेक्षणीय असा कोणासही वाटला जाअू नये, ही आनंदाची गोष्ट आहे.

आता या झालेल्या चर्चेंत कांहीं आक्षेप असे आहेत कीं, जे गैरसमज झाला म्हणून केले गेले, आणि काही गैरसमज व्हावा म्हणून केलेले आहेत. पैकीं पहिल्या वर्गाचे आक्षेपाचा निरास, तो गैरसमज दूर करण्याचा यत्न केल्यास, होण्यासारखा आहे. आणि दुसऱ्या वर्गाचे आक्षेपकाचें स्वतःचें समाधान जरी करतां आलें नाहीं—कारण तसें समाधान करून घ्यायचें नाहीं म्हणूनच त्यांनीं कांहीं तरी आक्षेप आणलेले आहेत—तरीहि त्या त्यांच्या आक्षेपाचा फोलपणा दाखविला असतां, अितराचे झालेले गैरसमज दूर होण्याचा संभव आहे. यास्तव या दोन्ही वर्गांपैकीं निवडक अशा दोघां तिघा टीकाकारांच्या लेखांस थोडक्यांत प्रत्युत्तर देअू.

अगदीं आरंभींच प्रामाणिक गोरक्षक कार्यकर्त्यांत अग्रगण्य असलेले, ज्यांनीं गोरक्षणाचे दिशेनें पुष्कळ राष्ट्रसेवा केली आहे, आणि ज्यांनीं गायीची सुधारणा करून गोधन हें राष्ट्रास या लोकीं देखील अधिक उपयोगी होअील, अशा वैज्ञानिक अुपायांसहि अवलंबिण्यास कमी केलें नाहीं, त्या साधुशील श्री. चौंडेमहाराजांच्या टीकेस विचारात घेअू. खरें पाहिलें असतां, त्या बिचाऱ्या प्रामाणिक कार्यकर्त्यानें

अुगीच वाह्यात् वा शिवराळ टीका अशी केलीच नाहीं. वेडेपणास शहाणपणा ठरविण्याचा कोणताहि अुपद्व्याप न करतां, त्या भाविक मनाच्या गोभक्तानें थोडें रागावून, पण सरळपणें, स्वतःचें हृद्गत तेवढें दहापाच वाक्यातच सागून टाकलें. त्याचा भावार्थ असा कीं, आमची गायीविषयींची ही देवतेची भावना, वेडी म्हणा, शहाणी म्हणा, आम्हाला आपली आवडते, आनंदविते. तेव्हां आमच्यापुरती आमची अिच्छा अितकीच कीं, "असेच आम्ही वेडे असावें!" या वाक्याचाच त्यानीं त्याच्या छोट्याशा लेखास मथळाच दिला आहे. लेखाचे शेवटींहि ते पुन्हां म्हणतात कीं, "हा, गायीचें गोमूत्र नी गोमय ह्याच्या सेवनानें स्वतःचा देह पवित्र होतो असें मानण्याचा, वेडेपणा आम्हास जन्मोजन्मीं लाभावा! आम्हीं सदैव असेंच वेडें असावें!!"

तथास्तु! 'योयत्श्रद्धः स अेव सः!!' या अेकाच वाक्यांत आम्हीहि पण त्यांच्या अिच्छेस त्याच्या व्यक्तीपुरता पाठिंबा देअून त्यांचा निरोप घेतों.

प्रत्युत्तरासाठीं दुसराच लेख जो आम्हीं निवडला आहे, तो त्यांतील युक्तिवादाच्या महत्त्वानें निवडण्यास तितकासा योग्य आहे म्हणून नव्हे; त्याचा लेखक चौंडेमहाराजासारखा धार्मिक दृष्टीनें गोरक्षणकार्य असें स्वतः थोडेंफार देखील करीत आहे म्हणूनहि नव्हे; परंतु वास्तविकपणें त्या लेखापेक्षां, अितर कांहीं टीका-लेखांतच विचार करण्यासारखीं नी अुत्तर देण्यासारखीं काहीं विधेयें असतांहि, सविस्तर अुत्तर देण्याचा अग्रमान ह्याच लेखास जो आम्ही देत आहों, तो त्या लेखकाचें सागोपांग नाव जें त्या लेखावर, गो र क्ष ण मासिकांत, छापलेलें आहे, तें 'लेखक : समाजशास्त्रज्ञ श्री. गो. म. जोशी, बी. अे. (ऑनर्स)' असें असल्यामुळें व त्या सागोपाग नांवातील 'समाजशास्त्रज्ञ बी. अे. (ऑनर्स)' या दोन पदव्याची दया आल्यामुळेंच काय तें होय! अुत्तर देण्याअितकेंहि तथ्य ज्यांत नाहीं असे लेख 'समाजशास्त्रज्ञ बी. अे. (ऑनर्स) हेहि लिहूं शकतात अशी भलतीच समज, या अेका तुच्छ अपवादाने, सामान्य वाचकांची न व्हावी, यास्तव त्या पदव्याचे नावाखालीं लिहिलेल्या लेखास अगदींच अुत्तर न देणें बरें नव्हे.

चौंडेबुवांसारख्या भाविकानें, गोभक्ति वेडेपणा असला तरी आम्हांला आपला तोच आवडतो, असें गोभक्तास शोभेशा सरळपणें सांगून टाकलें. पण असला

वेडेपणा हाच शहाणपणा होय असें सांगण्यात पुढें सरसावले आहेत ' समाजशास्त्रज्ञ श्री. गो. म. जोशी, बी. ए. (ऑनर्स)'!

' हरि ॐ ' म्हटल्यावाचून भाविक सनातनी कोणचाहि वेदपाठ वा शास्त्रपाठ जसा सहसा म्हणत नाहींत, तसाच कुठल्यातरी पाश्चिमात्य–युरोपियन, विशेषतः इंग्लिश–ग्रंथातला कोणाचा लागू-बिनलागू उतारा दिल्यावाचून श्री. जोशी कोणत्याहि लेखास, लेखाकास, लेखच्छेदकास आरंभीत नाहींत. कोणत्याहि विधेयास पूर्वी वेदवाक्यांचा आधार देऊन 'अिति श्रुतिः' म्हटलें कीं तें विधेय जवळ जवळ सिद्धच झालें अशी आपल्या प्राचीन सनातनी ग्रथकाराची निश्चिति असे. पण जोशीबुवांसारख्या अर्वाचीन सनातनीब्रुव ग्रंथकाराची अशी अेक समज झालेली दिसते कीं, कोणत्याहि विधेयास कुठला तरी अेक इंग्लिश ग्रंथातील आधार दिला नी 'अिति अमुक साहेब' असें म्हटलें कीं, लगेच तें विधेय विवादाच्या कक्षेबाहेर जाअून स्वयसिद्धत्वाच्या–axiomatic truth–च्या पदवीस पोहोंचतें. 'धर्म जिज्ञास्यमानानां प्रमाणं परम श्रुतिः' अशी पूर्वीची समज. 'वेदोक्त' हें पूर्वाचार्यांचें परमप्रमाण, तसें या अर्वाच्याचार्यांचें परमप्रमाण म्हणजे 'साहेबोक्त'!

सनातन परंपरेच्या शास्त्रांचा 'न वदेत् यावनी भाषा प्राणैः कंठगतैरपि' हा बाणा; आर्यांनीं म्लेंच्छ भाषा बोलूं नये, ही शास्त्रांची आज्ञा; सनातनीपणाची प्रतिज्ञा; पण येतां जाता मनुभगवान् म्हणतात तें खरें कां, ह्यासही अमूक साहेब तसेंच म्हणतो म्हणून, असें सांगताना अेकसारखा म्लेंच्छवाक्याचा आधार वेदवाक्यांनासुद्धा बहुधा देत सुटणाऱ्या श्री. जोश्याना स्वतःस सनातनी म्हणून घेता येतें! 'वचनात्प्रवृत्तिः वचनान्निवृत्तिः' म्हणून गर्जणारे, शास्त्रांतील ह्या वचनास मात्र धाब्यावर बसवून श्री. जोश्यांच्या 'साहेबोक्त'चीं व्याख्यानें प्रत्यक्ष शंकराचार्यांच्याहि अध्यक्षतेखालीं करविण्यात सनातनपणच समजतात !

आमच्या 'गाय' ह्या लेखावर जो त्यांनीं अुलट लेख गोरक्षणांत दिला आहे, त्याचे आरंभींहि त्यांनीं अेका युरोपीय ग्रंथकाराचें इंग्लिश वाक्य असेंच ठोकून दिलें आहे. तें वाक्य असें : "Perhaps Asia was profounder than Europe, for it kept at arm's length this science that seems to kill whatever it touches !"— The Meaniug of Life— by William Durunt. हें वाक्य लिहितांना डयूरंटसाहेब पेंगत असले पाहिजेत. काय म्हणे "जें विज्ञान,

जें जें स्पर्शतें तें मारतें, त्या विज्ञानास हाताचे अंतरावर दूर ठेवण्यांत आशियानें मोठा शहाणपणा केला !" ज्या विज्ञानानें देवी, प्लेग, कॉलरा, क्षय ह्याचे जंतू शोधून, त्यांवर जवळजवळ रामबाण औषधे नी लसीचे अुपाय काढून, 'क्ष' किरणें, क्लोरोफॉर्म, कृत्रिम श्वास प्रभृति अनेक साधनें प्रकल्पून, अुपयोजून मृत्यूच्या तावडींतून लक्षावधि जीवास सोडविलें, प्रसववेदनेसारख्या वेदनापासून स्त्रीची सुटका ज्यानें केली, आगनाव, आगगाडी, तार, बिनतार, विमानें ह्याही समुद्र–भूमि–नभ यांजवरील मनुष्याची शक्ति अमोघ करीत, मृत्यूचे प्रांतचे प्रात, त्याच्या हातून सोडवून, मानवी साम्राज्यास जोडले, क्वेट्टासारख्या ठिकाणीं भूकंप होतांच, साऱ्या मनुष्यजातीचें साहाय्य अेका दिवसाचे आत तिथें अेकवटतां येअून ढिगाखालचीं शेकडों माणसें मरतां मरता वांचवितां येअू लागलीं, तें विज्ञान म्हणे जें जें स्पर्शतें तें तें मारतेंसें दिसतें! लाक्षणिक वा शब्दशः कोणच्याहि अर्थी असें अेकांगी विधान कारणारा आणि तें अेखाद्या परमप्रमाणासारखे आधार म्हणून लेखावर देणारा, हे दोघे कोणीहि असले तरी त्यायोगें त्या विधानांतील झिंगलेला बेतालपणा सावरला जाणार नाहीं. जुनें 'अिति वेदोक्त' हा जसा अनुल्लंघ्य पुरावा नव्हे, तसेंच ह्या नव्या 'साहेब्रोक्त'लाहि तें साहेब्रोक्त आहे येवढ्यासाठीं भीक घालण्याचें कारण नाहीं. पुन्हा अेक कोणी साहेब विज्ञानास हिणविणारे असले, तर शतावधि वैज्ञानिक –नव्हे, जवळ जवळ आजचा सारा यूरोप–विज्ञानाचा पुजारी नी पुरोहित आहे ! अितकेंच काय, पण वेळींअवेळीं अुगीच पांचपन्नास रसायन, गणित, गर्भ, समाज, अर्थ, अनुवंश प्रभृति विज्ञानांचीं नावें घेअून, वेदांचें देखील समर्थन विज्ञानानें करूं पहाण्याची खोड जर कोणास लागली असेल, तर ती या वाक्यास अनुसरून विज्ञान कुचकामी आहे असें भासविणाऱ्या या 'समाजशास्त्रज्ञ श्री. गो. म. जोशी, बी. अे. (ऑनर्स)' ह्यांनाच होय !

दुसरी गंमत ही कीं, ड्यूरंटसाहेबांच्या या विज्ञानाविषयींच्या मताचा ह्या गायीच्या लेखाशीं काय संबंध? विज्ञानाविषयीं ड्यूरंट जरी असें म्हणाले, तरी गाईचें मलमूत्र खाण्यानें 'यत्वगस्थिगतं पापं देहे तिष्ठति मामकं प्राशनात्पंचगव्यस्य दहत्यग्निरिवेंधनम्' हा मंत्र म्हणत ते पशूचें मलमूत्र खातात पितात काय? का जर्मन रणतरींच्या दाराशीं शत्रूनें बांधलेली गाय मरेल म्हणून शत्रूच्या रणतरीवर तोफा न डागतां ते जर्मन सैन्याला अिंग्लंडच्या किनाऱ्यावर बेखटक अुतरूं देत आहेत? का गायीची पूजा केल्यानें परलोकीं मोक्ष मिळतो, म्हणून विश्वासत आहेत? अशा

अर्थी ड्यूरंटचें अेखादें वाक्य या लेखावर अुतरून घेतलें असतें तर जोशीबुवांना असंबद्धता म्हणजे काय है कळतें अितकें तरी दिसून येतें ! गायीला देवता मानून, जे वेडेचार चालू आहेत त्याचे समर्थनार्थ जोशीबुवांनीं ड्यूरंटचें हें विज्ञानविषयक वाक्य न देता, कोणच्या तरी अिंग्लिश वाक्यावाचून लेखाचा 'हरिः ओम्' होतच नाहीं येवढ्यासाठीं, ज्योतिषशास्त्रातले 'सूर्याच्याभोंति पृथ्वी फिरते आणि चंद्र हा अुपग्रह आहे' असें वाक्य त्या लेखावर दिलें असतें तरी काम भागतेंच कीं !

तिसरी गंमत अशी कीं, जर गायीला अिहपरलोकीं मोक्ष देणारी देवता मानण्याचे समर्थनार्थ हें वाक्य ड्यूरंटनें लिहिलें नी जोशीमहाशयानीं लेखावर आधार म्हणून दिलें असेल, तर आमच्या कोणच्याहि कोटिक्रमाप्रमाणें प्रमाणशीर तर नव्हेच पण गोभक्तीचा अत्यंत अत्याचारी निषेधसुद्धा त्याच वाक्यानें होत आहे. हें अेखाद्या नवशिक्या लेखकाच्या देखील ध्यानांत आलें असतें ! पण हे लेखक पडले 'समाजशास्त्रज्ञ श्री. गो. म. जोशी, बी. अे. (ऑनर्स).'

त्यांच्या झिंगलेल्या अुत्सुकतेंत त्यांस एवढें कळलें कीं, ड्यूरंटच्या 'आशियानें विज्ञानास दूर ठेवलें हें मोठें शहाणपणाचें केलें,' या वाक्याचा संबंध आशियाच्या गायीसंबधाच्या वर्तनाच्या समर्थन करण्याशीं असेल, तर तें वाक्य गोपूजेहूनहि गोहत्येचेंच शतपटीनें अधिक समर्थन करतें !! कारण जर आशियापैकीं हिंदुस्थाननें गोपूजा आजही वेडेचाराअितकी पाळली आहे, आशिया शहाणा आहे, म्हणून गोपूजेचे वेडेचार शहाणपणाचे आहेत, असा भाव श्री. जोशी या वाक्यानें दाखवूं अिच्छीत असतील, तर त्याच्याच अगदीं अुलट असा भावही त्याच कोटिक्रम-पद्धतीनें त्या वाक्यानें कसा समर्थिला जातो तें पाहा. कारण या आशियांतच देवाच्या नावें, देवास प्रसादिण्यासाठीं, हजारों गायींच्या कत्तली अुडविणें पुण्य असें सांगणारे धर्मही या आशिया खंडातच भरभराटले आहेत.

ज्यू लोकांचा पैगंबरामागून पैगंबर गोपूजेस जो सारखा निंदीत आला, तो आशियातच. मोसेस पैगंबरानें त्याच्या ज्यू लोकांना जेव्हां (golden calf) सुवर्णवत्सास पूजिताना धरलें तेव्हां त्यानें ती मूर्ति फोडून टाकली आणि जो जगाचा अनन्य देव जेव्होव्हा त्यानें आपणांस सोडून पशू पूजिणाऱ्या त्या लोकांना भयंकर शाप दिले. त्या लोकांनीं शेवटीं गाय मारून त्या देवाला गायीचाच बळी दिला !

मुसलमानी धर्माविषयीं तर बोलावयास नको. प्रत्येक अीदच्या दिवशीं मनुष्यास अत्यंत उपयुक्त अशा ह्या बिचाऱ्या शेकडों गायींचे तांडे मिरवणुका काढून सपासप कापून काढण्याच्या राक्षसी अत्याचारानेंच 'देव' प्रसादतो असें मानणाऱ्या ज्या लाखों मुसलमानास आपण पहातों ते आशियांतीलच आहेत कीं! एवढा साधुशील जीसस—पण त्यानेंहि गोहत्या निषेधिली नसून कोट्यवधि ख्रिस्ती कसाअीखाने जगभर चालू असतां त्यानें एका शब्दानेंही अप्रसन्नता अद्याप व्यक्तविली नाहीं. हे गोघातक मुसलमानी, ख्रिस्ती, ज्यू धर्म नी त्याचे कोट्यानुकोटी अनुयायी आशियाचे. आणि हा आशिया ड्यूरंट म्हणतात मोठा शहाणा (proufound)! अर्थात् त्या आशियानें चालविलेली ही गोहत्याही त्याच्या profondity चेंच, गहन अध्यात्मशीलतेचेंच द्योतक होय!—असाहि त्या वाक्याचा अर्थ, श्री. जोशी यांचीच तर्कपद्धति स्वीकारतां निघतो! आणि तें वाक्य जोशीबुवा गोपूजेचें समर्थन 'इति साहेबोक्तं' म्हणून परमप्रमाणाप्रमाणें अुतरून घेतात! कुठें ते भोळेभाबडे पण सरळ उत्तरणारे कार्यकर्ते लोकसेवक चौंडेबुवा, आणि कुठे हे दंभावडंबरी पण वदतोव्याघाती अुत्तर देणारे निकामी 'समाजशास्त्रज्ञ श्री. गो. म. जोशी, बी. ए. (ऑनर्स)'!!

श्री. जोशी यांच्या लेखावर परमप्रमाण म्हणून दिलेल्या 'साहेबोक्ता' ची जशी ही गयाळ विसंगति, तशीच त्यांच्या साऱ्या लिखाणाची. 'गाईला देवता वा माता अुपमेपुरतें म्हणणें एक वेळ चालेल, पण अक्षरशः तें सत्य मानणें नी त्या पशूची पूजा आमंत्रिणें, ही एक चाल वेडगळपणाची आहे, असें प्रतिपादणें म्हणजे हिंदु तेवढे बुद्धिमाद्य झालेले गाढव, मूर्ख, दुधखुळे इत्यादि प्रकारचीं कोशांतलीं सारीं विशेषणें लावून घेण्यास पात्र आहेत, असेंच प्रतिपादणें होय.' असा जोश्यांचा आक्षेप. हिंदु समाजातील एक चाल वेडसरपणाची आहे असें म्हणणें, आणि हिंदु समाज वेडगळच आहे असें म्हणणें, ह्यांतील फरकहि श्री. जोशी ह्यांना कळत नाहींसें दिसतें. पुण्यांत विसंगत भारूड लिहिणारे 'समाजशास्त्रज्ञ श्री. गो. म. जोशी, बी. ए. (ऑनर्स)' ह्या प्रतिवादी भयंकर नांवाचे एक नामांकित लेखक आहेत असें म्हटलें, म्हणजे पुणें हेंच एक विसंगत भारूड आहे असें ठरतें कीं काय? कोणच्याहि राष्ट्रांत काहीं चाली धर्मभोळ्या वा वेडगळ असतात, पण तेवढ्यानें तें राष्ट्रचें राष्ट्र धर्मभोळें वा वेडगळ ठरत नाहीं. त्या राष्ट्राच्या सर्वच चालीरीतींची छांननी होअून, मग त्यांचा अेकंदर आढावा जसा

निघेल, तसें त्या राष्ट्राच्या वर्तनाचें लक्षण सांगतां येअील. पुन्हां गोपूजेविषयींसुद्धां हें ध्यानांत ठेवलें पाहिजे कीं, गायीला अक्षरशः देवता न मानणारे आर्यसमाजी, ब्रह्मोसमाजी, वा आमच्यासारखे शेकडों सुधारणावादी लोकहि हिंदूच आहेत. हिमालयावर काहीं कुजलेलीं डबकीं आहेत, म्हणून हिमालय हाच अेक कुजलेलें डबकें होत नाहीं. राजवाड्याची अेक खिडकी खिळखिळी झाली आहे हें शिल्पज्ञानें दाखविल्यास, राजवाडाच खिळखिळा झाला म्हणून जर कोणी अर्धवट ओरडूं लागला तर तो त्या अर्धवटाचा दोष होय, त्या शिल्पज्ञाचा नव्हे !

मालाकार चिपळूणकरांसारखें आपणही चुरचुरीत लिहावें, असा श्री. जोशी यांस मोह पडलासा दिसतो. चुरचुरीतपणाचें हत्यार मालाकाराच्या शस्त्रागारातून चोरलें तरी तें वापरावयास मालाकाराची भक्कम मूठ हवी ! शिवाजीची तलवार शकारानें चालविली तर स्वतःचीच मान छाटली जाण्याचा संभव अधिक ! तीच दुर्दशा श्री. जोशी ह्यांच्या लेखाची खालील वाक्यामुळें झाली आहे. ते लिहितात, "गायीला माता मानणारे भावडेदेखील, तिच्या आचळाला तोंड लावून पिअूं लागत नाहींत; आमच्या पुण्याकडे तरी तसें होत नाहीं, पण रत्नागिरीस एखादा गोभक्त असल्यास न कळे !" जोशीबुवास अितकें कळेना कीं, रत्नागिरीस किंवा कुठेंही जरी आंचळास तोंड लावून दूध पिणारा गोभक्त आढळला, तरी तो गोभक्त संप्रदायातील 'धेनुर्यस्य महामाता' या गोतवळ्यातील जोशीबुवाचाच भाऊबंद असणार ! तो 'गाय केवळ अेक उपयुक्त पशु, माता नव्हे—देवता तर नव्हेच नव्हे !' या ब्रीदाचा कोणीहि असणें शक्य नाहीं ! दुसरें असें कीं, पुण्याकडे काय किंवा कुठेंहि काय, गायीला माता म्हणून आचळ तोंडानें जरी अेक वेळ कोणी पिअूं लागला, तरी तें देखील कमी ओंगळवाणें ठरविणारी अेक खोड पुण्याकडच्याच नव्हे तर यच्चयावत् गोभक्त संप्रदायांस आहे. आईलाही नाहीं तो मान गायीला देऊन, तिचें गोमय नी गोमूत्र आपले 'पाप' क्षालनार्थ ते पितात, हें खरें काय ? तो स्वाद श्री. जोशीबुवांसारख्या 'सनातन' महाशयांनींहि घेतलेला असेलच ! नसल्यास त्यांनीं लिहिलेल्या ह्या भरमसाट लेखाच्या पापाचे क्षालनार्थ तरी अेकदां घ्यावा !

'माझेंच ध्येय खरें असें सांगत सुटणें हा बौद्धिक अुन्माद आहे' असें जोशीबुवा सर्वांस बजावतात. परंतु ही गोष्ट ह्यापूर्वींच सर्वांच्या प्रत्ययास स्वतः

जोशीबुवानींच आपलें तें प्रचंड भारूड – तें 'हिंदूंचें समाजरचनाशास्त्र'–ज्या दिवशीं प्रसिद्धिलें त्या दिवशींच आलेली आहे ! यापुढें, माझेच ध्येय खरें हें सांगणारा बौद्धिक अुन्माद असतो कसा ?–कुणीहि विचारो–त्या जोशीबुवांच्या भारुडाकडे बोट दाखविलें कीं काम भागण्यासारखें आहे !

शेवटीं मागचा पुढचा कांहीं अेक संबंध नसतां, अेक वाक्य आठवत होतें – तेंही साहेबोक्त !– म्हणून कुठे तरी घुसडायचेंच म्हणून जोशीबुवा म्हणतात, 'Nature entertains no preferences between men and fleas !' आणि त्याचें भाषांतर आपणच करून देतात कीं 'निसर्ग बॅरिस्टर व घुंगरुटीं याच्यांत फरक करीत नाहीं.' ज्याअर्थी men याचें भाषांतर त्यांनीं केवळ 'बॅरिस्टर' या शब्दानें करून मनुष्यांत बॅरिस्टराचीच काय ती गणना केली आहे, त्याअर्थी अुरलेले 'समाजशास्त्रज्ञ श्री. गो. म. जोशी, बी. अे. ऑनर्स' यांची गणना, अुरलेला वर्ग जो घुंगरुटीं त्यांतच ते करतात हें अुघड आहे. तें ठीकही आहे.

अितर टीकाकारांपैकीं कांहींचे आक्षेप विचार करण्यासारखे आहेत. पुष्कळांनीं विचारलें आहे कीं, जर गायीस माता वा देवता म्हणणें चूक तर राष्ट्रास वा भूमीस माता कां म्हणतां ? त्याचें अुत्तर असें कीं, गायीस माता वा देवता अुपमेपुरतें म्हणणें आणि तें अक्षरशः सत्य मानणें यांत फरक नाहीं काय ? शिवाजीमहाराजास पुरुषसिंह म्हणून म्हणणें, अुपमेच्या अलंकारिक अर्थी म्हणणें, हें आक्षेपार्ह नाहींच नाहीं, पण तें जर अक्षरशः सत्य मानून कुणी सिंहासारखे आयाळ, पंजे नी शेपटी असलेला असा महाराजांचा पुतळा घडूं लागला, तर ती आपण विडंबना मानूं. अमेरिकेंत गायीस 'The mother of prosperity' म्हणून कांहीं लेखकांनीं संबोधिलें आहे. तेंहि अलंकारिक अर्थी ठीकच आहे. पण म्हणून त्या गायींत तीस कोटी देव रहातात, मेल्यानंतर ती आम्हास गो–लोक नांवाच्या अत्युच्च स्वर्गास पोहोंचविते, तिचें मलमूत्र सेविल्यानें आमचें 'पाप' क्षालिलें जातें, तिला मारण्याचा प्रसंग आला तर राष्ट्रीय लढाअी हरूं देऊं पण गोहत्येचें पाप जोडणार नाहीं–प्रभृति भाबळट प्रकार जर कुणी अमेरिकेंत करूं लागला, तर त्यासही धर्मवेड्यांतच काढावें लागेल !

Cow is the mother of prosperity हे अलंकारिकपणें म्हणणें काय नी Necessity is the mother of invention म्हणणें काय सारखेंच. पण अडचण

ही अुपायाची जननी, आवश्यकता ही प्रकल्पाची माता होय, असें अक्षरशःच जर कोणी सत्य मानूं लगला, बिनतारीसारखा प्रकल्प निघताच माता आवश्यकता बाळंतीण झाली म्हणून अेक मातीची मूर्ति आणून निजवून शांतिपाठास भट बोलावूं लागला, तर त्यास वेड्यात काढावयास नको काय ?

तीच गोष्ट राष्ट्रमातेची. तिच्या दुधाची अुपमा देअून गंगायमुनांचें पाणी प्या. पण जर राष्ट्रात वहाणाऱ्या गटाराचें पाणी मातृप्रेमानें पिअूं निघाला आणि पंचगव्याचा म्हणतात तसा मंत्र म्हणून, ' यत्वगस्थिगतं पापं देहे तिष्ठति मामकम् तें या राष्ट्रदेवीच्या तीर्थानें नष्ट होवो, वंदे मातरम् ! ' म्हणून तें गटारपाणी पिअूं लागला, तर त्या राष्ट्रमातेच्या सुपुत्रासही वेड्याचे रुग्णालयांतच धाडावें लागेल नव्हे काय ?

गायीस माता वा देवता असें अलंकारानें म्हणणें नी तसें अक्षरशः मानणें यांतील फरक गेल्या महिन्यांतील अेका घटनेनेंच स्पष्ट कसा होतो तो पहा. मुंब-अीला कांदेवाडी क्षेत्रावर अेक गाय अशी आढळली कीं, ती आजवर न वितां थोडेंबहुत दूध देत आली आहे. झालें. या तिच्या विशेषामुळेंच ती कामधेनु म्हणून गौरविली जाऊन, आचार्यपीठाचे आज्ञेनें अेका अुदार शेटजींनीं तिचें मंदिर बांधलें ! आणि अशा कामधेनूचें दूध देवासच योग्य म्हणून तें माणसांना न देतां देवास वा यज्ञातच काय तें वापरावें म्हणून व्यवस्था झाली. गोठ्यात रात नी रानांत दिवस काढण्यांतच जिला अधिक आनंद व्हावा, त्या गायीला त्या मंदिरांत आतां देवता म्हणून स्थापिली आहे नी तिचें जें दूध माणसांच्या तोंडांत पडत होतें, तें ती देवता होताच आगींत ओतलें जाणार ! ती पशु होती तेव्हां जितकी कामाची होती त्याहूनहि कामधेनु होतांच ती अधिक निकामी होअून बसली ! त्या गायीला मंदिरात स्थापणाऱ्या गोभक्तांच्या सद्भावनेविषयीं नी अुदा-रतेविषयीं आदर बाळगूनही त्यांस असें नको का सुचवायला कीं, पशूला मंदिरांत देव म्हणून स्थापता तरी पशूचा देव न होतां मंदिराचा मात्र गोठा होतो ! ती गाय वीतच नसेल तर ती साध्या गायीहून श्रेष्ठ अशी 'कामधेनु' अधिक निकामी आहे; कारण गोवंशाची वाढ न करणारी ती वांझोटी जात होय. न वितां दूध देणेंच काय देवत्वाची व्याख्या ? दूध देणारे बैल सांपडतात. शेपूट असलेलीं माणसें अंदमान-जावाकडे तुरळक जन्मतात, त्यांना हनुमान समजून देवळांत

का पुजायचें ? शेपूट असणें हा का हनुमानपणा ? अशा गायीची पाठवण तिच्या लैंगिक नी गर्भाशयिक विशेषांचें ज्ञान व्हावें म्हणून चिकित्सालयांत व्हावी; देवालयांत नव्हे. हिंदूंचीं अनेक अनाथ अर्भकें परधर्मियाचे जबड्यांतून सोडवून पाळण्यासाठीं, त्या मंदिरात अेक अनाथालय अुघडावें; आणि त्या गायीचें दूध आगींत न ओततां त्या अनाथाल्यातील अेकदोन अर्भकाचे पोषणार्थ द्यावें. कामास येअील ती कामधेनु.

अेक अेकान्तिक अुदाहरण घेअूं. हिंदु राष्ट्राच्या सैनिक शक्तीचें मर्मच असा अेखादा दुर्ग वा प्रत्यक्ष राजधानी शत्रूनें वेढली. अन्न संपलें. तरीही टिकाव धरल्यास शत्रूवर बाहेरून दुसरें हिंदु सैन्य चढून येअून त्याचा फडशा पाडण्याचा संभव. अशा प्रसंगीं युद्धास निरुपयोगी ते पशू मारून खाण्यावाचून अुपाय नसला, तर तो दुर्ग वा राजधानी हिंदुशत्रूचे हातीं पडूं देण्यापेक्षा आणि तशी राष्ट्रहत्या करण्यापेक्षां वेढ्यातील अवश्य तितक्या गायी मारून खाणें, ती गोहत्या करणें, हाच खरा हिंदु धर्म होय. असे प्रसंग काल्पनिक नव्हेत; अितिहासात घडले आहेत. हिंदु-शिखाचा शूर सेनानी हरिसिंग नलवा काबूलपर्यंत पठाणास पायाखाली तुडवीत गेला. त्यास महाराजा रणजितसिंगाच्या मुख्य सैन्यापासून लांबलेला पाहून अेका स्थानांत पठाण सैन्यानें कोंडला. पठाणाच्या शेतघरांतून शिरून लोक धान्य बळानें नेतातसें पाहून मौल्वींनीं पठाणास युक्ति सांगितली कीं, साऱ्या धान्यावर गायींच्या रक्ताचे थेंबसडे शिंपडून ठेवा, म्हणजे हिंदु तें धान्य नेणारच नाहींत ! त्यामुळें जेव्हां तें धान्य पाडाव केलें तेव्हा हिंदु सैनिक खाअीनात ! हें पहातांच हिंदुवीर हरिसिंग नलवा पुढें झाला, काहीं रानडुकरें कापून आणविली, मुसल्मानास निषिद्ध अशा त्या रानडुकराचें रक्त त्या धान्याच्या ढिगांवर मंडित जल शिंपडावें तसें शिंपडलें, 'खा आता सारें अन्न ! धान्य शुद्ध झालें !! सत् श्रीअकाल !' अशी शिखाची रणगर्जना करून तें अन्न सगळयांआधीं त्या सेनापतीनें खाल्लें ! मागोमाग साऱ्या हिंदु सैनिकानीं तेंच केलें. डुकरांचे रक्तानें पठाणाच्या धान्याचीं सारीं कोठारें भिजून गेल्यामुळें उलट तेच 'तोबा ! तोबा ! ' करीत भुके मरूं लागले. सहाय येतांच हरिसिंग नलव्यानें त्यांची नुसती कत्तल अुडविली ! याला म्हणतात गोरक्षण, खरा हिंदु धर्म ! नाहीं तर गायी माराव्या लागतील म्हणून त्यांच्या कळपाआडून पुढें येणाऱ्या मुसलमान शत्रूंना न मारतां रण सोडून लढाअी हरणारे ते गयाळ हिंदू पहा !

त्या वेळीं गायीचें रक्तही खाल्ले म्हणून काय वीर हरिसिंग नलवा 'गोरक्षक' हिंदु नव्हता ? कोणत्याहि गायीचें मलमूत्र पिण्यांतच गोभक्तीचा कळस झाला असें मानणाऱ्या शामळू गयाळापेक्षांही त्याचें गोरक्षणाचें ब्रीद कसें कडकडीत होतें तें पहा. पठाणांसारख्या कडव्या हिंदुशत्रूंना तो जेव्हां सरसहा कापीत चालला तेव्हां त्या वेळीं जो जो पठाण जीवदान मागे त्यास वीर हरिसिंगानें जी कोणची अट घातली ती ही कीं, त्या गोघ्न पठाणानें हात जोडून म्हणावें, 'मी गाय झालों ! हिंदु वीर गोवध करीत नाहीत; मला जीवदान द्या !' असें म्हणून ज्या पठाणांनीं अक्षरशः दातीं तृण धरलें, तोंडात गवत धरून 'गाय झालो, वाचवा !' म्हटलें, तेवढेच पठाण जिवत राहिले ! वीर हरिसिंग नलव्याचें नाव घेऊन पटाणी आया अजूनही आपल्या लेंकरास भिववितात. 'सो जाव ! हरसिंग आया !' असें ऐकतांच पठाणाचीं मुलें थरकापत निजतात. इतका त्या गोरक्षक हिंदूचा दरारा त्या गोघ्न अहिंदूंस बसलेला आहे !

असा गोरक्षक हिंदु हवा ! तें खरें गोरक्षण कीं जे राष्ट्ररक्षणाचें हत्यार होतें. स्वतःच गाय होऊन दातीं तृण धरून साऱ्या जगापुढें गयावया करीत ज्याचें राष्ट्र हिंडत आहे, तो हिंदु केवळ गायीचें गोमूत्र, गोमय पिण्यापुरताच जगला काय नी मेला काय सारखाच ! तो गोरक्षक नव्हे, गयाळ. स्वतःच गाय होऊन सिंहाच्या तावडींतून कुणी सोडवील काय म्हणून अन्य रक्षकाची अपेक्षा करणारा ! जो हिंदु राष्ट्रावर आक्रमण करणाऱ्या आततायी आपत्तींनाच दांतीं तृण धरावयास लावतो, हिंदुशत्रूंना गाय करून सोडतो, तोच हिंदु राष्ट्ररक्षक, तोच हिंदु खरा गोरक्षक ! जें राष्ट्ररक्षण तेंच गोरक्षण ! !

आमच्या गोरक्षणविषयक लेखांवर गोपूजक पंथाकडूनच नव्हे तर निःपक्षपातीपणाची भूमिका स्वतःकडे घेणाऱ्या काहीं 'मध्यस्थ' मंडळीकडूनही असा आक्षेप अेकसारखा घेण्यांत येत आहे कीं, "सावरकराचे गोविषयक लेख विचारार्ह आहेत असें समजलें तरीही त्यांच्या हातून पावित्र्यविडंबनाचा दोष घडत आहे हें मात्र निषेधार्ह होय." या आक्षेपासंबंधीं आम्ही अितकेंच म्हणतो कीं पावित्र्य कोणाचें ? गायीचें कीं देव-देवता-महर्षींचें ? गायींविषयीं म्हणाल तर आमच्या प्रत्येक लेखात गायीला गायच म्हटलेलें आहे. तिला बेडकी वा बागुरडा म्हणून त्या बिचारीचें अम्हीं केव्हाहि विडंबन केलेलें नाहीं. अितका अुपयुक्त असलेला हा

माणसाळू, मायाळू, दुधाळू पशु प्रेमपूर्वक पालनीय होय असे गायीच्या वास्तविक गुणांचे गोडवेही गायलेले आहेत. पण गायीला जसें आम्ही गायच म्हणतों तसेंच देवालाही देवच म्हणतों. प्रभुत्वाचा, पावित्र्याचा, पूजनीयतेचा परमोच्च आदर्श म्हणजे देव. अशा दिव्यत्वाचा बोधक म्हणूनच देव शब्द आपण राखून ठेवलेला आहे. तसेंच देवता नी महर्षी ह्या शब्दाच्या त्या त्या प्रमाणांतील पावित्र्यासंबंधीं म्हटलें पाहिजे. अर्थात्, कांहीं झालें तरी त्या देव-देवता-महर्षींचें पावित्र्य हें पशूच्या पावित्र्यापेक्षा तरी हीन तर नाही ना? मग तुम्ही जेव्हां पशूला देव म्हणता, त्या अेकाच नव्हे तर तेहतीस कोटी देवांना, देवताना नी महर्षीनाही त्या गायीच्या अंगात कोंबून तिचीं तशीं चित्रे काढता, विकता, गंधफुलें वाहून पुजता, तेव्हां खरें पावित्र्यविडंबन कोण करतो बरें? पशूला देव-देवता-महर्षींच्याही डोक्यावर चढवून मिरवत नेणारे तुम्ही, का 'पशूला पशु म्हणा नी देवाला देव!' असें तुम्हाला विनवणारे आम्ही? खरोखर ज्यानीं पावित्र्याचे परमोच्च आदर्श जे देव-देवता-महर्षी त्यांना गोठ्यातील गायीच्या गदळ शेपटीच्या रोमारोमांतून डाबून टाकणारीं अशीं चित्रे काढलीं, त्या पशूच्या 'मध्ये देवगणास्सर्वे लोमकूपे महर्षयः॥ अपाने तु मरुद्देवो यौनोच वरुण स्थितः॥' असे रूपक म्हटलें तरीही घाणेरडेच असणारे श्लोक रचले, त्या श्लोकाना अक्षरशःच खरें मानून गायीच्या पूजा बांधल्या, आणि 'मूत्रे गंगा!!' असा मंत्रघोष करीत जे गोमूत्राचीं आचमनें पीत सुटले,—त्यानींच देव-देवता-महर्षींचें पावित्र्यविडंबन केलें? आणि आजही धर्मकृत्य म्हणून तें अक्षम्य पावित्र्यविडंबन तेच करीत आहेत. आम्ही जर काहीं करीत असू तर पावित्र्यविडंबन नव्हे तर त्या बुद्धिभ्रष्ट पावित्र्य-विडंबनाचें विडंबन!—पावित्र्यप्रस्थापन!!

पांचवा किरण

हा गाभारा कीं गोठा ?

आह्मीं आमच्या ‘ गायी ’वरील अेका निबंधांत गाय म्हणजे अेक अुपयुक्त पशु, माता नव्हे,—देवता तर नव्हेच नव्हे !! असें स्पष्टपणें सांगितल्यामुळें अनेक गोभक्त असंतुष्ट झाले नी त्या प्रकरणी गेल्या महिनाभर वाक्पीठ, व्यासपीठ, मुद्रापीठ (Platform, Pulpit, Press) अनुकूल प्रतिकूल चर्चेनें दुमदुमून गेलें आहे.

गोभक्त जे प्रामाणिक, त्यांची गोष्ट राहो; पण ज्यांनीं जन्मांत कधीं गायीचें शेपूट डोळ्यांस लावून स्वतःस पवित्रिलें नाहीं, गायीची देवता म्हणून तर राहोच पण देवाची देखील देव म्हणून ज्यांनीं पूजा करणें सोडलेलें आहे, ते अप्रामाणिक गोभक्त देखील लोकप्रियतेचा अेक सवंग सवदा पदरीं पाडून घेण्यासाटीं आम्हांस विचारीत आहेत कीं, “ गायीस माता वा देवता म्हटलें म्हणून काय झालें ? तो अमका अमेरिकनदेखील गायीस · ‘ Thou mother of prosperity !’ म्हणून संबोधतो; भूमाता म्हणून तुम्हीही ‘ वंदे मातरम् ’ गातां; पतितपावनांत दगडाच्या मूर्ती देव म्हणून स्थापतांच कीं नाहीं ? ”

त्या प्रामाणिक आणि अप्रामाणिक गोभक्तांस आमची अशी विनंति आहे कीं, गायीस अुपयुक्त म्हणून माता असें, किंवा देवता असें देखील, केवळ अुपमेपुरतें

मनोहर मासिक : जुलै १९३५

म्हणणें निराळें, आणि त्या पशूस माताच नव्हे तर महामाता म्हणून मानणें निराळें. भूमाता म्हणून म्हणतां म्हणता जर कोणीं त्या भूमीची धूळ पाण्यांत कालवून तें भूमातेचें दूध वा तीर्थ म्हणून पिऊं लागला तर त्या भक्तासही निषेधावेंच लागेल. भूमातेचें तीर्थच प्यायचें तर तें तिच्यावर वहाणाऱ्या गंगायमुनासारख्या नद्यांचें सोज्वळ पाणी प्यावें. पण तें सोडून भूभक्तीच्या भरांत जर कोणी त्याच भूमीवर वहाणाऱ्या नाकझऱ्यादिक गटाराचेंही पाणी पंचगव्यासारखें पवित्र म्हणून पिऊं लागला आणि पंचगव्याचा मंत्र म्हणूं लागला कीं, 'हे गटारपाण्या ! यत्वगस्थिगतं पापं देहे तिष्ठति मामकं—तें सारें तुझ्या प्राशनानें जळून राख होवो ! वंदे मातरम् ! वंदे मातरम् !' तर त्या भूमातेच्या भक्तास हे गोभक्तदेखील अपहंसूं लागतील कीं नाहीं ? प्रश्न अक्षरशः मानण्याचा आहे; अुपमेपुरता म्हणण्याचा नाहीं. Cow is the mother of prosperity म्हणणें काय आणि Necessity is the mother of invention म्हणणें काय सारखेंच. अेक बोलण्याची ढब ! पण (necessity) आवश्यकता ही प्रकल्पाची (invenion) माता म्हणजे खरोखरीच माता आहे असें समजून कोणचाही अेखादा बिनतारी (Wireless) सारखा प्रकल्प निघूं लागतांच 'माता आवश्यकता बाळंतीण होत आहे !' या भावनेनें बाज घालून, सुअीण बोलावून, शांतिपाठ जर कोणी म्हणूं लागले, तर त्या अुपमेपुरतें 'म्हणण्यांत' नी तसें अक्षरशः 'मानण्यांत' जो फरक, तोच गोदेवी वा गोमात म्हणून अलंकारिकपणें बोलतांबोलतां तिचें गोमय नी गोमूत्रही खाअूंपिअूं लागून त्यायोगें ह्या लोकींचेंच नव्हे तर परलोकींचेंही 'पाप' धुतलें जातें असें मानण्यांत आहे !

पतितपावनादि मंदिरांत देवाची 'मूर्ति' स्थापणें काय, नी खोलींत वडिलांचें छायाचित्र लावणें काय, लाक्षणिक अर्थ समजण्याअितका विवेक असणारे सारखेंच समंजसपणाचें कृत्य मानणार ! वडिलांचें छायाचित्र दाखवितांना अितकेंदेखील आपण सहज म्हणतों कीं, 'हे आमचे वडील !' तसेंच भावार्थ समजण्याचा विवेक असेल तर गायीसारख्या अत्यत वत्सल, दुधाळ, सुरेख नी माणसाळू पशूला वर्णितांना कोणी म्हटलें, 'अेक देवताच आहे ती !' म्हणून वडिलांच्या छायाचित्रास म्हणता म्हणतां जर कोणीं तें छायाचित्र फाडतांच 'वडील वारले' म्हणून धायधाय रडूं लागला, नी चिता रचून तिरडीची बांधाबांध करूं लागला, तर तें कृत्य जसें भक्ति नसून भ्रम समजलें पाहिजे, तसेंच बोलण्याच्या ढबीपुरतें गायीस देवता म्हणतां

म्हणतां, गायींचे कळप पुढें घालून देशशत्रु हिंदु सैन्यावर चालून आले असतां त्या गायी मरतील यास्तव धर्मशत्रूंवर तलवार न चालवितां त्यांस स्वराज्यांत घुसूं देण्याचें, गोहत्या टळावी म्हणून राष्ट्रहत्या होऊं देण्याचें कृत्यहि भक्ति नसून भ्रमच होय! पशूला जी खरोखरच देवता मानूं लागली, त्या भक्तीनें माणसाला प्रसगीं असें पशूहूनहि निर्बुद्ध करून सोडावें यात काय आश्चर्य आहे?

अशा आमच्या कोटिक्रमावर कांहीं विद्वान् असें विचारतात कीं, "अहो, आपणां हिंदूंच्या मागच्या अितिहासांत असा भाबडेपणा क्वचित् घडला असेल, आहेही, पण आतां त्याचें काय? आज गायीला खरोखरच देवता मानून पुजील असा वेडा आहे कोण?"

"तुम्ही स्वतः!" हेंच उत्तर!

कारण ज्या विद्वानाला, आपल्या आजच्या हिंदु समाजांतहि अेका गोभक्तीच्याच नव्हे तर अशा अनेक प्रकारच्या धर्मभोळेपणाच्या महारोगानें लक्षावधि लोकांस पछाडलेलं आहे इतकेंही माहीत नाहीं आणि तरीही जो स्वतःस समाजशास्त्री समजतो तोही त्याच भाबडेपणाच्या वेडानें पछाडलेला ठरत नाहीं काय? धर्मभोळे-पणाचे हे रोगाणु आपल्या लोकांच्या बुद्धीस आजही कसे कुरतडीत आहेत हें पुन्हां एकदां चक्क दिसावें, बळेंच डोळे मिटणाऱ्या वरीलसारख्या असमंजस समाजशास्त्र्यांनाही नाकारता येअूं नये इतकें तें धडधडीतपणें सिद्ध व्हावें, म्हणून हा पहा, अगदीं या महिन्यापंधरा दिवसातच घडलेल्या खालील घटनेचा 'क्ष' किरण आम्ही त्या प्रश्नावर पाडीत आहोंत.

मुंबई गोरक्षक मंडळीच्या कांदिवली येथील क्षेत्रावर (फार्मवर) गीर जातीच्या गायीची वीण सुधारण्याचें कार्य चाललें आहे. त्यांत अेक गाय अशी आढळली कीं, ती अजूनपर्यंत व्यालेली नसतांहि जेव्हां पाहिजे तेव्हां अर्ध्या शेरापासून पाअूण शेरापर्यंत दूध देते नी तें दूध ४८ तासपर्यंत बिघडत नाहीं. ही बातमी देअून 'गोरक्षण' पत्र पुढें सांगतें कीं—

वरील माहिती गोस्वामी १०८ श्री गोकुळनाथजी महाराज यांच्या कानीं पडतांच त्यांनीं आज्ञापिलें कीं, अशा दैविक गायीचें दूध मनुष्यानें न वापरतां देवांना अर्पावें किंवा यज्ञांत वापरावें. या दैविक गायीसाठीं अेक सुंदर मंदिर बांधून तिचें सदोदित पूजन व्हावें!

गोस्वामीजींच्या अिच्छेनुरूप कांहीं श्रीमंत शेटजींनीं अेक कामधेनुमंदिर बांधून त्यांत त्या कामधेनूची स्थापना करण्यात आली. अुद्‌घाटन समारंभ गेल्या रामनवमीस १२–४–१९३५ ला झाला.

गायीला अेक अुपयुक्त पशु मानण्यांत नी तिला माता वा देवता मानण्यांत केवढा फरक आहे तो ह्या अेका अुदाहरणावरून स्पष्ट होतो. अमेरिकेंत अशी विण्याआधीं दूध देणारी गाय असती तर तिची पाठवण वैज्ञानिक चिकित्सालयांत होती, देवमंदिरात नव्हे. तिची ज्या गायीबैलांपासून वीण झाली त्याची माहिती शक्य तर मिळविण्याची, तिची वीण वाढविण्याची नी त्या विणींत हा गुण आनुवंशानें येतो कीं नाहीं ते पाहण्याची, अित्यादि सुचेल त्या प्रकारें अिनवितां गायीला दूध येण्याचा कोणता सृष्टिनियम आहे, वैज्ञानिक कारण आहे, त्याची ते लोक चिकित्सा करते. वेळीं ती मेल्यावर तरी तिचे गर्भाशय प्रभृति अवयव परीक्षून त्याच्या घटनेंत काहीं विशेष फरक आढळतो कीं काय, त्याचीही फोड केली जाती. जो चमत्कार तो नियमाच्या चौकटींत बसविण्याची त्याची प्रवृत्ति ! आमची त्याला अेकदम दैविक बनवून हळदकुंकू वहाण्याची ! घरात घेंगड्या निघाल्या तरी मान त्याला चमत्कार नी वहा हळदकुकू; संध्याकाळीं बेडकी घरांत घुसली कीं मान तिला लक्ष्मी नी वहा हळदकुंकू !

चमत्कारच म्हणाल तर गवत खाणाऱ्या गायीला गाभण रहातांच दूध यावें हेंही काय कमी अद्‌भुत आश्चर्य आहे ! पण तें नित्याच्या परिचयाचें झालें, आणि गाभण न रहाता दूध यावें हें कधीं फारसें आढळलेलें नाहीं अितकाच काय तो फरक, म्हणून दुसरा अपवाद वाटला, चमत्कार वाटला. पण वस्तुतः प्रत्येक अपवाद हा नियम नी चमत्कार ही साधी घटना आहे. विज्ञान त्यांची चिकित्साल्यात छाननी करून त्या अपवादाचाच नियम करून सोडतें. वेडें भोळेंपण मंदिरें बांधून अुन्हाळ्या, ज्वालामुखी प्रभृति साध्या घटनाचेहि चमत्कार करून सोडतें; ज्योतिर्लिंगे, राजापुरची गंगा प्रभृतींच्या देवता बनवून, त्यांवर माहात्म्याच्या पोथ्या रचून, त्या नवसास पावतात असें समजतें; त्यांची पूजा चालू होते !

त्याच आमच्या प्रवृत्तीनें ह्या गाभण न रहाता दूध देणाऱ्या गायीची देवता बनवून तिला देअूळ देखील बाधून दिलें ! मनुष्याला तिचें जें दूध अुपयोगीं पडे तें देखील आतां न पडता तें आगींत ओतायचें—यज्ञात खर्चायचें ! त्यापेक्षां त्या दैविक दुधाचा

अुपयोग ज्या दीन अर्भकांना दूध मिळत नाहीं अशांना तें पाजण्याकडे केला असता तर तें कृत्य आगींत ओतण्यापेक्षां किंवा देवाच्या नैवेद्यास—म्हणजेच कोण्यातरी लठ्ठंभटजींच्या पोटांत—ढकलण्यापेक्षां त्या गायीच्या दयाळू कामधेनूपणास अधिक साजेसें नी देवास अधिक मानवेसें झालें नसतें काय? थोडेंबहुत दूध देअून का होअीना, पण ती माणसास तें पाजीत होती, तांवरच ती गाय खरी कामधेनु होती. पण तिला हजारो रुपयांचें मंदिर, त्यांत पंचपक्वान्नाचा नैवेद्य! अिकडे झोपडींत वरून पाणी खाळून ओल येत असलेल्या भुअीवर दीनदरिद्री कुटुंबे कोंबून पडताहेत! नाचण्याची आंबील पोटभर मिळत नाहीं! ज्या गायीला रानावनांतच भटकण्यात नी बांधावरील हिरवळ रवंथण्यात खरी मौज वाटावी, तिला मंदिरांत कोंबल्यानें नी पक्वान्नांच्या पेंढया खाव्या लागल्यानें तिला स्वतःला देखील कोंडवाड्यात घातल्यासारखें वाटत असेल! ही म्हणे गोभक्ति! मनुष्याला जिचें दूध द्यायचं ते आगींत ओतायचें नी अुलट तिच्यावरच मनुष्याच्या निढळाच्या घामानें मिळालेले हजारो रुपये खर्चायचे!

पण कांहीं केलें तरी गाभाऱ्यात पशु बांधला की पशूचा देव होत नाहीं तर गाभाऱ्याचा मात्र गोठा होतो! जिच्या दुधाचा थेंबहि मनुष्यास अुपयोगीं पडत नाहीं तर अुलट जिच्या चरितार्थाचा नी स्तोमाचा बोजा सांभाळण्यासाठीं मनुष्यास हजारों रुपयांचा खर्च सोसावा लागतो, अशा या निकाम्या धेनूपेक्षा, राष्ट्राच्या दृष्टीनें कोणच्याहि कुंभारवाड्यांतील आणा दोन आण्याच्या वैरणीवारी रात्रंदिवस मनुष्याच्या कामाचा बोजा वहाणारी बिचारी गाढवीच खरी कामधेनु ठरते!!

आपल्या आजपर्यंतच्या अवलोकनांत न आलेल्या आणि म्हणूनच 'विलक्षण'—आपण बांधलेल्या सामान्य लक्षणाच्या व्याख्येस सोडून असलेले तें विलक्षण—असें वाटणाऱ्या गोष्टी मनुष्यास प्रत्यहीं आढळतात. सृष्टीचें वैचित्र्य अगाध, मनुष्याचें अवलोकन अुथळ! न विता दूध देणारी गायच काय, पण दूध देणारे बैलहि मधून मधून आढळतात! पुरुषाला सुद्धां अत्युत्कट वात्सल्यानें दुधाचा पान्हा स्तनीं फुटल्याचे विश्वासार्ह दाखले घडलेले आहेत. पुरुषाच्या पोटात गर्भाशय सांपडतात. प्रथम स्त्रीदेह असलेल्या महिला हळुहळू पुरुषपणा पावतात. पण म्हणून त्या दूध देणाऱ्या बैलास वा स्त्रीत्व असून पुढें पुरुष होणाऱ्या स्त्रीस देव वा देवी मानून त्यांचीं देवळें का बांधायचीं? त्यांची मनुष्यानें पूजा करण्यासारखें, त्या लिंगपालटीच्या केवळ दैहिक सृष्टिक्रमानुसार घडणाऱ्या फरकानें, कोणचें देवपण, थोरपण

त्या स्त्रीत वा बैलांत आलें ? तीच स्थिति या गायीची. अुलट जर ती वेळींच व्याली नसेल वा वीत नसेल तर, विअून अनेक वांसरें देअून आमच्या गोवृषांची खिल्लारें वाढविणाऱ्या आणि तरीही भरपूर दूध देणाऱ्या आपल्या नेहमींच्या गायीहून ही अर्धवांझोटी गाय अुपयुक्ततेच्या दृष्टीनें अुलट हीनतर समजली पाहिजे. अंदमानप्रभृति कांहीं प्रदेशीं थोडींतरी शेपूट असलेली माणसें अजून प्रसगीं जन्मतात, जगतात म्हणून काय त्यास हनुमानाचा अवतार समजून देवळांतून पूजाअर्चा करायची ? शेपटीवांचून हनुमानाचा त्याच्यात जोवर कोणचाही गुण प्रकटत नाहीं, तोंवर त्यास मनुष्याच्या नी पशूच्या मधला दुवा असें समजलें पाहिजे. मनुष्याच्या नी देवाच्या मधला नव्हे! मनुष्यासारखे तोंड नी पशूसारखें शेपूट असणें ही कांहीं देवाची व्याख्या नव्हे! तीच स्थिति या गायीची. न गाभण रहातां जिच्या सडांतून दूध येतें, ती देवी – अशी का देवीची व्याख्या आहे ? त्रिगरयत्तेंतील मुलाअितकी देखील बुद्धि ज्या पशूंत नाहीं, त्याला केवळ गाभण न रहाता दूध येतें म्हणून मनुष्याहून अत्यंत श्रेष्ठ अशी देवी मानणें म्हणजे देवपणाचाच नव्हे तर माणुसकीचाही असह्य उपमर्द करणें होय!

आमच्या कादिवलीच्या गोरक्षक बंधूंच्या सदिच्छेविषयीं वा ज्यानीं तें मंदिर बांधलें त्याच्या औदार्याविषयीं आदरच वाटतो. दानामध्यें वा भक्तीमध्यें पात्रापात्र-विवेक असावा आणि राष्ट्रास प्रत्यक्ष उपयोगी तें कृत्य धार्मिक समजावें, अितकेंच आमचें सागणें. त्या दानशूर मंदिरनिर्मित्यास अशी विनंति आहे कीं, त्यांनीं त्या गायीस गाभाऱ्यांतून काढून परत गोठ्यात धाडावें, रानावनातील हिरवा चारा नी ओढ्याचें पाणी यथेच्छ पिअूं द्यावें आणि त्या मंदिरांत टापटिपीच्या नीट खोल्या पाडून त्यांत, अुदाहरणार्थ सुचवावयाचें तर, हिंदु अनाथ महिलांचा अेक आश्रम अुघडावा. श्रद्धानंद हिंदु अनाथ महिलाश्रमासारखी हिंदु राष्ट्राच्या हितास अत्यंत अवश्य असणारी संस्था, स्वतःला घर नाहीं, अर्भकांच्या रक्षणार्थ दमडी नाहीं, म्हणून ज्या मुंबअीस दारोदार भीक मागत आहे, त्याच मुंबअीस अेका पशूला एक मदिर नी पंचपक्वान्नांचे नैवेद्य आरतीधूपारतीसह अर्पिले जावे ही केवढी विवेकशून्यता आहे बरें ! आतां तरी तें मंदिर त्या श्रद्धानंद अनाथाश्रमाच्या चालकांस देअून टाकावें आणि अहिंदूंच्या जाळ्यांत गवसणाऱ्या आपल्या हिंदूंच्या पोटचीं अनाथ लेंकरें सोडवून तीं पाळण्याकडे तो दानधर्म व्ययावा ! तो आजचा खरा धर्माचार! एका दुधाळ पशूस देवता म्हणून पुजणें नी तिचें गोड

दूध भुकेलेल्या पोटच्या लेंकरांच्या तोंडीं न ओततां आगींत ओतणें हे निव्वळ वेडेचार होत !

ही झाली भाबडी गोभक्ति; आतां ही पहा दांभिक अुंदिरभक्ति !

प्लेगच्या संकटांतून मनुष्यजातीचा बचाव करण्यासाठीं आमच्या हिंदु-मुसल्मानी देवलसी संस्कृतीनें अनुष्ठानें, यज्ञ, जप, नवस, बोकड मारणें, कोंबडा कापणें, ताअीत, गंडे, कुरबानी, निमाज, प्रार्थना प्रभृति नाना अुपाय करून पाहिले; पण ह्या 'देवलसी' औषधालयांतील अेकाही लसीनें प्लेगचा केसही वांकडा झाला नाहीं.

पण तिकडे युरोपच्या 'विज्ञानलसी' संस्कृतीनें मात्र अशी अेक लस शोधून काढली कीं, जिच्यापुढें प्लेगसारखा भयंकर रोगही दांतीं तृण धरूं लागला. जिथें लाखों लोक पटापट प्लेगला बळी पडायचे, तिथें ती लस टोचताच शेंकडा पंचाहत्तर तरी सुखरूप राहतात, प्लेगनें त्यांच्यावर दांत धरला तरी त्याची त्यांस डसण्याची छाती होत नाहीं. पुन्हा ती लस सोवळ्यानेंच वापरावी वा ओंवळ्यानें, निमाज पढून कीं न पढून, या तिथीला कीं त्या वाराला, आस्तिकानें वा नास्तिकानें, भटास बोलावून वा मुल्लास वा पाद्र्यास, अशा कोणच्याहि भाकड थोतांडाची अटबीट न ठेवतां ! देवाला नमस्कारून टोंचून घ्या वा देवाला धिःकारून, लसीच्या गुणधर्मात लेशमात्र फरक नाही ! सृष्टिनियम तो; प्रत्यक्ष प्रयोगार्ह, प्रत्यक्षसिद्ध, प्रत्यक्षनिष्ठ, पोथीनिष्ठ नव्हे !

प्लेग अकस्मात् अुद्‌भवलाच तर ही लस टोचण्याचा जवळजवळ रामबाण अुपाय शोधून काढूनच तें विज्ञान स्वस्थ बसलें नाहीं, तर प्लेग अुद्‌भवणेंही शक्य तों दुर्घटविण्यासाठीं त्यानें आणखी अेक अमोघ अुपाय काढला—अुंदीर मारून टाकणें ! प्लेगप्रकरणीं अुंदरांचा नायनाट ज्या प्रमाणात होअील त्या प्रमाणात माणसाचा नायनाट होणें थांबूं लागलें. गेल्या दहावीस वर्षांत पहिल्या दहा वर्षांत प्लेगनें जसे मारले तसे लक्षावधि माणूस मारले न जाता वरील दोन अुपायानीं लक्षावधि माणसांचे जीव वाचले. सर्व मनुष्यजातीस आनंद झाला.

महात्मा गांधीनीं बोरसद तालुक्यांतील बेहरा गावीं अलीकडेच अेक भाषण दिलें. त्यांत ते म्हणाले कीं, "या बोरसद तालुक्यांत कांहीं दिवसांपूर्वी प्लेगनें कहर अुडवून दिला होता. तो रोग हटविण्यासाठीं जे अुपाय तुम्हीं योजलेत त्यांत अुंदरांस मारण्याचा अेक अुपाय होता. शेंकडों अुंदीर तुम्हीं त्यासाठीं मारलेत. पण मी

विचारतों कीं, तुमचा जीव जगावा म्हणून अुंदरांचा जीव घेण्यास तुम्हांस काय अधिकार आहे?"

पण सृष्टि अुलट विचारते कीं, माझें नियमन कसें नी कोणच्या नियमानुसार व्हावें तें सृष्टिकर्त्यास देखील सांगूं पहाणारे तुम्ही कोण? माझाच अेक नियम आहे: जीवो जीवस्य जीवनम्! आणि तो नियम अितका दुर्लंघ्य आहे कीं, त्याला जीवदयेवर व्याख्यानें झोडूं निघालेले आढ्यताखोर अहिंसेचे आचार्यही अपवाद नाहींत! त्यांचा जीव जगवायचा प्रश्न आला कीं, तेही अितर जिवांची सरसहा कत्तल करूनच जगण्यास सोडीत नाहींत!

काय म्हणतां, पुरावा हवा? अहो, अुंदरास मारण्याचा मनुष्याला काय अधिकार आहे हें विचारणाऱ्या त्याच अहिंसक वाक्याच्या प्रत्येक आघातासरशीं गांधीजींच्या जिभेच्या फटकाऱ्याखाली लाखों सूक्ष्म जीवाणु मरत होते; आणि त्यांच्या श्वासोच्छ्वासासरशीं लाखलाख सूक्ष्म जंतूंचे मुडदे पडत होते! स्वतःला श्वासितां यावें म्हणून या लाखों जीवांची कत्तल करण्याचा जो गांधीजींना अधिकार, तोच स्वतः जगतां यावें म्हणून लाखों माणसांना लाखों अुंदीर मारण्याचा अधिकार!

त्याच्याही पुढें जाअून माहात्मिक आवेशाची नशा अुपभोगीत गांधीजींनीं टांसून सांगितलें कीं, "अुंदराना माणसाइतकाच जगण्याचा हक्क आहे!" अहो, पण माणसानाही अुंदरांअितका तरी जगण्याचा हक्क आहे, हें अुंदरांच्या प्रत्यक्ष शंकराचार्यांना देखील नाकारतां यावयाचें नाहीं!

मग ज्या परिस्थितींत अेक तर अुंदीर तरी मरतो, नाहींतर माणूस तरी मरतो! असा पेच सृष्टि घालते, तिथें अुंदराच्या जगण्याच्या हक्कासाठीं माणसानींच आपला जगण्याचा हक्क सोडावा असें तरी कोणत्या तोंडानें सांगणार तुम्ही?

या अडचणीसाठींच गांधीजी त्याच्यापुरतें पुढें सांगतात कीं, "निदान माझ्यासारखा अहिंसक तरी अुंदरास मारण्यापेक्षां स्वतःच मरेल." तथास्तु! तथास्तु!

ज्याला आपला जीव अुंदराअितक्याच मूल्याचा वाटतो, त्यानें शक्य तितक्या झटपट तसेंच करावें. आमची ना नाहीं!

पण आम्हांला माणूस आणि अुंदीर, बाजीराव नी बागुरडा, शिवाजी नी शेणकिडा, सारखा वाटत नाहीं. सृष्टींतही तशी समतेची लवलेश सूचना सांपडत नाहीं.

पुन्हा, अुंदरासाठीं अहिंसेच्या नांवें गांधीजी म्हणतात तसे ते स्वतः जरी मेले तरी फरक काय झाला ? अुंदराचा जीव वाचला तर गाधीजींचा जीव गेला. कोणाची तरी जीवहिंसा झालीच !

जीवाजीवांतच नव्हे, तर माणसामाणसातही जगण्यामरण्याचा विचार तारतम्यानें करावा लागतो ही गोष्ट प्रत्यक्ष गांधीजीही, निदान त्याच्या स्वतःवर बेतली म्हणजे, चांगले जाणून असतात. मी अुंदिराकरितां मरेन, मी मोटा सत्यवादी आहें, मी मोठा अहिंसक आहें, तुम्ही सारे हिंसक ! प्रभृति वाक्यें भोळ्याभाबड्या किंवा दीनदुबळ्या लोकावर छाप पाडण्याच्या कामीं गाधीजींच्या कितीही अुपयोगीं पडत असली, तथापि ते स्वतःच्या अंगावर बेतताच अनेक वेळा सारा दिखाअू वेदान्त गुंडाळून कसे बाजूस ठेवतात, हें अशा प्रसगीं स्पष्टपणें न सांगणें म्हणजे अुंदीर न मरावा म्हणून माणूस मरू देणाऱ्या भाबडेपणाचा रोग राष्ट्रात फैलावण्यास हातभार लावण्यासारखेच होणारें आहे. असली शिकवण किती अव्यवहारी आहे याचा, 'मी ती स्वतः अगदीं काटेकोरपणानें आचरतों' असें शपथेवर सांगणारेच कशी आचरूं शकत नाहीत हें दाखविण्यापेक्षां आणखी निर्विवाद पुरावा तो थोडक्यांत कोणता देता येणार ? तसा अेक दाखला हा पहा.

उंदीरभक्तीच्या या नव्या धर्मपथाप्रमाणें जर जीव तेवढा समान आहे आणि म्हणूनच अुंदरांना जगण्याचा माणसाअितकाच अधिकार जर आहे, तर शरिरात होणाऱ्या रोगाच्या कोणत्याही रोगाणूंनाही जगण्याचा अधिकार माणसाअुंदरांअितका असलाच पाहिजे. गांधीजींना अुदरांत अपेडिसायटिस नांवाचा असाच अेक भयंकर रोग झाला, तेव्हां हे रोगाणु, हे जीव, त्यांच्या रक्तामांसावर यथेच्छ ताव मारीत नी आम्ही दुधावर जगतो तसे घावांतील पुवावर जगत असत. त्या बापड्या चिमुकल्या जीवांची वसाहतची वसाहत गांधीजींच्या शरिरांत, ऑस्ट्रेलियांत अँग्लो-सॅक्सनांची वसाहत भरभराटली तशी, भरभराटत होती; त्यांचे जीव सुखानें नांदत होते. पण त्यायोगे महात्माजींचा जीव संकटांत पडतांच त्यांनीं शस्त्रवैद्य बोलावून ती रोगाणूंची वसाहतची वसाहत कत्तल केली ! अुंदीर मारून मी जगण्यापेक्षां मी स्वतःच मरेन म्हणून आपली शेखी मिरवणाऱ्यांनीं स्वतःच्या जिवासाठीं ते लाखो जीव कां कत्तल केले ? गांधीजींअितकाच त्या रोगपिंडांनाही जगण्याचा अधिकार होता !

• परंतु त्याहीपलीकडे जाऊन अशा थोतांडास कोणच्यातरी अेका अलौलिक सिद्धाअीसारखे समजून जेव्हा त्याचा राष्ट्रास प्रकट उपदेश होअूं लागतो, तेव्हां असें हडसून खडसून विचारणें सार्वजनिक कर्तव्य आहे कीं, "महात्माजी, आपण जर असे अगदीं अेकांतिक अहिंसावादी आहांत, तर आपणच लिहिल्याप्रमाणें जर्मन लोकांस मारण्यासाठीं सशस्त्र सैनिकांची भरती करण्याच्या कामीं थकून ताप येअीतों आपण वणवण कां हिंडलात ? केवळ अहिंसेच्या प्रश्नापुरतेंच बोलायचें तर काय अुंदरांनाच तेवढा जीव असतो आणि जर्मनांना नसतो ? "

फार काय, गाधीजींच्या बागेत अेकदां माकडांनीं फार अुपद्रव दिला नी सत्याच्या नांवें त्यांस हात जोडले तरी तीं माकडें गांधीजींच्या बागेतील फळफळावळ खाणें सोडीनात. तेव्हां गांधीजींनीं त्या माकडांची शक्य तितकी थोडी कां होअीना, पण हिंसा करून मारविण्यास प्रकटपणें नी तसें करणें अपरिहार्य असें सांगूनसवरून कंबर कसली होती ! मग काय, गाधीजींच्या बागेतल्या केळ्यांपेक्षां प्लेगमध्यें मरणाऱ्या त्या हजारों शेतकऱ्याचे जीव कमी मोलाचे होते ? केळ्यांच्या रक्षणासाठीं माकडांची हिंसा करणें अपरिहार्य म्हणून वैध; माणसांच्या जीवांस वांचविण्यासाठीं अुंदिरांची हिंसा अपरिहार्य असतांहि निषेधार्ह!! पण युक्तिवादाला टिकेल तर तो 'आंतला आवाज' कसला !

शांतता, सत्य, अहिंसा याच्या देवाल्यात पूजा करण्याचा मक्ता अेकट्या गांधीजींस मिळालेला नाहीं. प्राणपणानें आम्हींही त्याच देवतांची पूजा तितक्याच अेकनिष्ठतेनें करीत आलों आहोत, आणि जेव्हां जेव्हां त्या तत्त्वास प्रत्यक्ष आचरण्याचा प्रसंग येतो तेव्हां तेव्हां गांधीजींनाही त्यांच्या पोकळ नी भाकड व्याख्या बाजूस सारून त्या सद्गुणांच्या भरीव नी सत्यसृष्टीला धरून असणाऱ्या आमच्या व्याख्यांप्रमाणेंच त्यांचा वर्ताव करावा लागतो.

पण अुंदीर नी माणसें दोघेंही वांचविण्याची जी आणखी अेक अजब युक्ति त्यांनीं सुचविली आहे ती तर आजपर्यंतच्या अशा त्याच्या क्लृप्त्यांसच भाकडपणांतही मागें टाकणारी आहे.

ते म्हणतात, "अुंदीर मारण्यापेक्षां, अुदिरांची अुपजच बंद करावी ! हेंच व्रतास सुसंगत आहे ! "

पण जर अुंदरांना माणसाप्रमाणेंच जगायचा हक्क आहे, तर त्यांस माणसा-प्रमाणेंच प्रजननाचा नी वंशविस्ताराचाही हक्क आहेच! मग तो हिरावणारे तुम्ही कोण? काहीं अुंदीर मारणें जर हिंसा तर त्यांचा आमूलाग्र निर्वंश करणें, जातची जात अुच्छेदणें ही शतपटीनें अधिक भयंकर हिंसा नव्हे काय? माणुसकीच्याच मूल्य-मापनानें जर अुंदिरकी मापायची तर कोणचाही स्वराष्ट्राभिमानी अुंदीर असेंच म्हणणार कीं, "एक वेळ आमच्यांतले दहापाच हजार अुंदीर वीर ठार झाले तरी चालतील, पण आम्ही आमची अुंदीर जातची जात निर्वंश होअूं देणार नाहीं! आम्हांपैकीं क्वचित् प्रसंगीं सांगूनसवरून थोडेसे अुदीर ठार करणारा माणूस जर राक्षस होय, तर आमची जातची जात जन्मतःच असा केंसानें गळा कापून, न कळतां ठार करणारा शकुनि महाराक्षस समजला पाहिजे!"

आम्हां माणसांना संततीचें सुख जसें अत्यंत हवेंसें, आमच्या महिलांना वात्सल्याचा पान्हा जसा अुत्कट आनंद देतो, तसेंच अुंदरानाही आपल्या चिल्या-पिल्याच्या वत्सलतेची माधुरी चाखण्याची हौस असणारच. सारी सृष्टि ज्या प्रज-ननाच्या लालसेनें विमोहित, त्याच लालसेनें अुदीरही व्याकुळ असणारच. मग त्यास ह्या वत्सलतेच्या आस्वादास आचविणें, ती जातची जात खच्ची करून त्यांचें निःसंतान करणें ही तेवढीच हिंसा होय कीं, जेवढी अेखादें राष्ट्रचें राष्ट्र पूर्वीचे विजेते खच्ची करीत तेव्हा त्याच्या हातून घडे!

आणि पुन्हा, अुदिरांची अुपजच बंद करायची कशी? प्रत्येक अुंदराअुंदरीस हिटलरच्या खच्चीकरण-कार्यालयात धाडून? का कर्व्यांच्या संततिनियामक व्याख्या-नांस अेकवून? का संततिनियमनाचीं साधनें पुरवून?

सहावा किरण

जगांतील यच्चायवत् युद्धें अशक्य करून टाकणारा अलौकिक शास्त्रीय शोध !

घ्या ! तुमच्या अमेरिकेची अेवढी घमेंड हवी कशाला ! काय म्हणे आगगाडी, तारायंत्र, बिनतार, विमान, ध्वनिलेख, ध्वनिक्षेप (ब्रॉडकॉस्ट) प्रभृति प्रकल्प (inventions) नी शोध युरोप-अमेरिकेनें लावले ! ह्या थोड्याशा अुथळ प्रकल्पांसरशीं काय ते पाश्चिमात्य लोक फुगून गेले ! जणूं काय त्यांनाच असे शोध लावतां येतात आणि आम्हां भारतीयास मुळींच लावतां येत नाहींत ! मोडलें शेवटीं त्यांच्या त्या घमेंडीचें कंबरडेंच ! कारण आमच्या कामकोटीच्या शकराचार्योंनीं गेल्या महिन्यांत युरोप-अमेरिकेला त्याच्या बापजन्मीही कधीं सुचला नाहीं असा अेक अलौकिक शोध लावला आहे !

भारतीयांनींही अगदीं या पडत्या काळांतील कांहीं वैज्ञानिक शोध लावले होते. भिसे, बोस यानीं युरोपिअन लोकांतही बोलबाला व्हावा असे काहीं यात्रिक प्रकल्प नी वैज्ञानिक शोध लावले खरे; पण ते अितके अलौकिक नव्हते कीं ज्यायोगें युरोपियन तर काय, पण अेकंदर मागचीपुढची मानवी बुद्धीच चकित होअून जावी ! ब्रह्मदेवाचा गर्व अुतरण्यासाठी प्रतिसृष्टि निर्मितों म्हणून प्रतिज्ञापून

मनोहर मासिक, ऑगस्ट १९३५

विश्वामित्रानें ब्रह्मदेवी माणसाची प्रतिसृष्टि म्हणून माकड, ब्रह्मदेवी घोड्याचा प्रतिस्पर्धी म्हणून गाढव, अित्यादि पदार्थ निर्मून पूर्वी अेकदा जी तोडीस तोड अुडवून दिल्याचें पुराणें सागतात, तेव्हांपासून आजवर साऱ्या जगाची आगगाडी अेकदम कळ दाबताच या रुळावरची त्या रुळावर नेणारा असा अद्भुत शोध कोणी लावला नव्हता ! आमच्या कामकोटीच्या शंकराचार्यांनीं तसला अपूर्व शोध लावून आम्हां भारतीयाचें नांव पुन्हा अुजळलें ! युरोपचें नाकच्च कापलें !

आणि त्या प्रकल्पाचा विषय तरी किती गहन ! अेकादा सटरफटर विमानाचा प्रकल्प नव्हे तो. मनुष्य म्हणे युरोपात अुडूं लागला ! त्यांत रे काय ? कावळादेखील अुडत होताच कीं ! काय म्हणे बोलपटाचा शोध ! आचरटपणा वाढविलात; दुसरें काय केलेंत ! अतिदर्शनयंत्र काढलें—television काढलें ! घार नाहीं का मैल-मैल अुंचीवरून भूमीवरचा किडा पहात ! असले शोध पैसापासरी पडले आहेत ! पण जो शोध माणसाला तर काय, पण देवांनाही कधीं लावता आला नाहीं असा शोध लावावा तर तो आमच्या कामकोटीच्या शंकराचार्योनींच ! देवांना देखील जीं थांबवितां आली नाहींत तीं युद्धेच मुळीं बंद पाडण्याचा, केवळ अशक्य करून टाकण्याचा तो शोध शेवटीं आम्हीं भारतीयानीं गेल्या महिन्यात लावला !

तो अत्युद्भुत शोध, पाटणा येथील प्रवचनांत श्रीमच्छंकराचार्य (कामकोटी) ह्यांनीं परमकृपाळूपणें आपल्या शिष्यगणास अुपदेशितांना प्रकटविला—कीं, जर मनुष्यांस युद्धे अशक्य करून सोडायचीं असतील, देवांनाही साधलें नाहीं तें साधायचें असेल, तर—आहे ! त्या अति दुर्घट साध्यासहि साधणारा अुपाय आहे. केवळ अेक नियम सर्व मनुष्यांनी पाळला पाहिजे, तो हा कीं—

"पक्व फळें नी गायीचें दूध हें अन्न जगांतील सर्व मनुष्यांनीं सेवावें. या अन्नामुळें सत्त्वगुण वाढेल. सत्त्वगुण वाढताच युद्ध करण्याची मनुष्याची प्रवृत्तीच नाहींशी होअील." प्रवृत्तीच नाहींशी झाली कीं, युद्धच काय, पण युद्ध हा शब्दसुद्धां मानवी कोशांतूनच नव्हे तर मनांतूनही नामशेष होअील हें निर्विवादच आहे.

घ्या म्हणावें आतां त्या युरोपियनांना ! आम्हां हिंदु लोकांस निःशस्त्र करून ठेवलेंत काय ! आणि तिकडे आपण मात्र लाखों मशिनगन्स, तोफा, टॉर्पेडो, चिलखती सशस्त्र मोटारी, विमानें, स्फोटक दारूचीं नी बॉम्बचीं लक्षावधि भयंकर

कोठारेंच्या कोठारें जय्यत ठेवलींत आणि येतांजातां बायोनेटीकडे बोट दाखवून आम्हांस भिववीत होतांत काय ! काढला अुपाय बघा आम्हींही त्यावर ! तुमची युद्ध करण्याची प्रवृत्तीच मारून टाकतों आता ! पक्व फळें नी गायीचें दूध, तुम्हांस खावयास लावलें कीं, जिरलीच तुमची रग ! त्या दारूच्या, बॉम्बच्या नी विषारी धुरांच्या बळावर माजलां होतात नाहीं ? अरे, पण तुमचे हे सारे स्फोटक नी मारक शोध अुभारलेले असणार ह्या टुक्कार रसायनाच्या अधिष्ठानावरच काय ते; पण आमचा हा शोध अुभारलेला आहे त्या भरभक्कम अीश्वराच्या अधिष्ठानावर ! 'परंतु तेथें अीश्वराचें ! अधिष्ठान पाहिजे !' सत्त्वगुण पाहिजे ! हें विसरलांत तुम्हीं ! !

यावर कोणी युरोपिअन विचारील कीं, पक्व फळें नी गायीचें दुध हें युरोपियनांस खाणें तुम्ही भाग कसें पाडणार कीं ज्यायोगे युद्धें करण्याची प्रवृत्तीच लुळी व्हावी ? मागें अेकदां माजरांच्या युद्ध करण्याच्या प्रवृत्तीपासून अुंदीर जातीस बचावण्यासाठीं अुदिरांतील अेका विचारी पुरुषानें जेव्हां अशीच अक बिनतोड युक्ति काढली होती कीं, घंटा बांधा त्या मांजराच्या गळ्यात, तेव्हां सुद्धां अेका सशयात्मा अुंदरानें अशीच अेक शंका काढून त्याचा हुरूपमोड केला होता कीं, 'घंटा बांधावी हें खरें, पण ती कशी ? कोणीं ?' तो प्रश्न अुंदरांना जरी अजून सोडवितां आला नाहीं, तरी पक्व फळें नी गायीचें दूध भाडकुदळ माणसांना खाणें भाग कसें पाडावयाचें हा प्रश्न आम्हां भारतीयांना तरी सहज सोडवितां येणारा आहे, हें ह्या शोधाची चेष्टा करणाऱ्या युरोपियनांनीं खूप समजून असावें ! पक्व फळें नी गायीचें दूध हें त्यानीं आपण होअून न खाता, जरी त्यांच्या त्या प्रचंड तोफाच्या रणतरींसह अेक लाख बायोनेटें घेअून हिंदुस्थानवर चढायी केली, तरी आमच्या किनाऱ्यावर पाअूल ठेवताच आम्ही रबराच्या प्रचंड नळ्यातून गायीच्या दुधाचा त्यांच्या तोंडावर असा नुसता धुवांधार पाअूस पाडूं कीं, त्यांच्या नाकातोंडात श्वास घेतां घेतां ते हंडेचे हंडे घुसलेच पाहिजेत, आणि पक्व फळांची अशी सारखी गोलंदाजी चालवूं कीं, तोंड मटन खायला जरी अुघडलें तरी आमचीं पक्व फळें त्याच्या तोंडात पडलीच पाहिजेत ! मग बघूं या त्याच्यांत सत्त्वगुण कसा संचारत नाहीं ! युद्धाची प्रवृत्तीच नाहींशी होअून ते साष्टांग नमस्कार घालूं लागतील नमस्कार ! !

पक्व फळें नी गायीचें दूध हें अन्न जर मनुष्यमात्र सेवील तर सत्त्वगुणाचा

अपरंपार अुत्कर्ष होअून मनुष्याची युद्ध करण्याची प्रवृत्तीच बंद पडेल. ह्या जगांतील युद्धें आमूलात् थांबविण्याच्या वरील अत्युद्भुत शोधासंबधीं दोनचार आणखीही शंका कांहीं संशयात्मे काढण्यास सोडणार नाहींत हें आम्ही जाणून आहोंत. कारण आजकाल मनुष्याची धर्मप्रवृत्ति आणि श्रद्धा हे दोन सद्गुण नाहींसे होत चाललेले आहेत. त्या शंकांस निर्दळण्यास कामकोटीचे शंकराचार्य समर्थच आहेत म्हणा; पण तशा संशयात्म्यांस कसें निरुत्तर करावें हें जर आमच्यासारख्या समस्त श्रद्धाळू शिष्यवर्गासही समजलें तर आम्ही त्या सशयात्म्यांचीं तोडें परस्परच बंद पाडूं. त्यासाठीं आम्ही त्या शंका थोडक्यांत सागत आहोंत. आचार्य कृपाळू होअून त्यांचीं उत्तरें कशीं द्यावीं तें आम्हाला प्रसिद्धपणें सांगतील अशी आशा आहे.

गायीचें दूध नी पक्व फळें हीं दोन्हीही अन्नें सत्त्वगुणी असलीं तरी त्यांतल्या त्यांत भांडखोर प्रवृत्ति गायीच्या दुधापेक्षाही पक्व फळात कमी असली पाहिजे हें अुघड आहे. कारण गायीच्या हृदयाच्या सात्त्विक गयाळपणाचा गुण तिच्या दुधांत अुतरतो तसाच शिंगांच्या अणकुचीदार मारकपणाचा दोषही त्या गायीच्या दुधांत अुतरत असावेंसें वाटणें क्षम्य आहे. अेवढ्याचसाठीं बैल अगदीं पहिल्या दिवसापासून निव्वळ गायीच्याच सात्त्विक दुधावर वाढत असतांही मोटा मारकुटा प्राणी म्हणून वेदांत देखील संकीर्तलेला आहे. तेव्हां मनुष्याला अगदीं अुपजल्या दिवसापासून जरी आअीच्या दुधाचा थेंबही पिअूं न देतां गायीच्याच सडावर पोसला गेला तरीही त्याच्यांत निदान बैलाइतका तरी शिंगाळ मारकेपणा येणारच! सात्त्विक देवता जी गाय ती गायच जर लाथा झाडते, फुस्कारते, आणि अुपद्रव होतांच शक्य तों शिंगावर घेण्यास सोडीत नाहीं, तर बैलाची गोष्टच नको! बोलून चालून बैलच तो!

बरें, गायीच्या दुधाचा सात्त्विकपरिणाम बैलावर जरी न झाला तरी माणसावर होअीलच असें म्हणावें तर अगदीं गायीच्या दूध-दहीं-लोणी-तुपावरच परिपुष्ट झालेले गोकुळींचे भगवान् बालकृष्णही मारकुटेपणांत राक्षसांचेही बालवयांतच काळ झालेलें होते. आम्ही, अठरा अक्षौहिणी मारविणाऱ्या भारतीय युद्धाचा तो मूर्तिमंत रणगंभीर रणोत्सव जो सुदर्शनधारी प्रौढ श्रीकृष्ण त्याची कथा अुल्लेखित नाहीं. कारण युद्धाची ती अदम्य झुझार प्रवृत्ति प्रौढ श्रीकृष्णात ते मोठेपणीं क्षत्रियास अुक्त तें मांस नी मद्य सेवूं लागल्यापासूनच आली असें म्हणतां येअील. श्रीकृष्ण मांस, मद्य सेवीत हे भारतांत स्पष्टच वर्णिलें आहे. पण आम्ही बाल-

कृष्णापुरतेंच बोलतों आहोंत. बाळकृष्ण तरी दहीं, दूध, लोणीच आकंठ सेवीत; पण धर राक्षस कीं चुरड ही त्यांची पराक्रमी प्रवृत्ति त्या गायीच्या दुधाच्या चरबींत बुडाल्याचें केव्हांही आढळलें नाहीं. गोकुळींच्या गायींच्या दुधांत रवि घुसळतांच दुर्धर्ष पराक्रमाचेंच लोणी निघे—गयाळ, मवाळ, नी आततायीची खोडकी जिरविणाऱ्या युद्धाची प्रवृत्ति सुद्धा नष्टविणाऱ्या मुर्दाड सात्त्विकपणाचें नव्हे. त्या गायीच्या दुधावरच वाढले म्हणून बालकृष्ण राक्षसाचें कंबरडें मोडण्यांत अितके झुंझार नी बळवान झाले, असें गोरक्षकच अट्टाहासानें प्रतिपादितात! अितके झुंझार कीं ओठांवरील त्या गायीचें दूध सुकतें न सुकतें तोंच मथुरेला जाअून बळेंबळें भाडण काढून कंसाचें डोकें भर रंगणांत छाटून काढावें! रक्ताचा पाऊस पाडून अुन्मत्त वृषभासारख्या डुरकाळ्या फोडीत रंगणांत दंड थोपटीत अुभें ठाकावें! गायीच्या दुधानें जो अंगी येतो, तो सत्त्वगुण असा असतो—युद्धाची प्रवृत्तीच मारून टाकणारा नसतो!

हां, क्वचित् असें असण्याचा संभव आहे कीं, त्या देवपालित, प्रभुलालित, गोकुळींच्या तुद गायींचें दूध आजच्या या पांजरपोळी मरतुकड्या गायींच्या दुधाअितकें गयाळ सात्त्विकपणास पोषक नसावें! म्हणून गोकुळींच्या गायींच्या दुधानें बाळकृष्ण जरी मारकुटे झाले तरी ह्या पाजरपोळी गायींच्या दुधाचें सेवन केलें असतां आपल्या अंगों मात्र मारखाअू सात्त्विकपणा ओतप्रोत मुसमुसून युद्धाची प्रवृत्तिच नाहींशी होअील!

गायीला शिंगें असल्यामुळें तिच्या दुधांत थोडातरी मारकुटेपणा, युद्धाची प्रवृत्ति, असणें अपरिहार्य असें मानलें, तरी देखील आचार्यांनीं दुसरें अन्न जें सात्त्विक गुणाचा प्रकर्ष करणारें म्हणून सागितलें आहे त्याविषयीं मात्र कांहींच शंका घेण्याचें कारण नाहीं. वृक्षांना शिंगें नाहींत, गायीसारख्या लाथा झाडण्याची खोडही त्यांस नाहीं, तेव्हां वृक्षांच्या पक्व फळात सात्त्विक गुण अगदीं निर्भेळ असा सांपडणें अनिवार्यच आहे. तेव्हां पक्व फळें खाल्ल्यानें मनुष्यांत सात्त्विक गुण अुत्कर्षून त्याची समरांगणातील युद्धाचीच नव्हे, तर नुसत्या स्वयपाकघरांतील बोंचकारण्याची फार काय, खेळकर नाक खाजविण्याची सुद्धां प्रवृत्तीच मारली जाअील हें अगदीं खरें आहे. त्याला तसा प्रयोग यशस्वी झाल्याचा प्रत्यक्ष वैज्ञानिक पुरावाही आहे—माकडांचा! तीं बिचारी माकडजात अितकी सात्त्विक नी युद्धाची प्रवृत्तीसुद्धां लेशमात्र ज्याच्यांत आढळत नाहीं अशी कां झाली? माकडानें असेंच कोणास

चिडविण्याकरितां नाक खाजविलें, किंवा अयोध्या-त्र्यंबकेश्वर प्रभृति हजारों माकडें असलेल्या क्षेत्रांत बायाबापड्या दर्शनास येतांच त्यांचे कुंकवाचे करंडेच पळीव, वेडींवांकडीं तोंडें करून भेडसाव, मुलास पळवून ने, चिडवितांच खाड्‌किनी डस, आपसात दगड अुचलून, झाडाच्या फांद्या घेऊन मारामाऱ्या कर, दुकानावर अकस्मात् झडप घालून फुटाणे लूट, निजलेल्यांच्या पागोट्याचे सोगे ओढीत झाडावर चढवून खिदिखिदी हास—असे कोणतेही खोडकर चाळे, प्राणघेत्या झोंब्या, रक्ताळ बोचकारेबोचकाऱ्या करताना माकडांस कोणी कधींतरी पाहिलें आहे ? ओरांग-ओस्यांग, शिंपान्झी, बेबून प्रभृति प्रचंड वानर-माकडांच्या लढाया सैन्येंच्या सैन्यें जमवून निबिड अरण्यात चालतात म्हणून प्रवासी म्हणतात तेंही खोटें असलेंच पाहिजे. माकडात हा जो सत्त्वगुणाचा प्रकर्ष झालेला आहे, तो निःसशय या अेकाच गोष्टीनें असणार कीं, माकडें-वानरें याचा आहार जवळ जवळ सर्वस्वी पक्व फळाचाच असतो. त्यांची जन्माचीच अेकादशी शुद्ध नी अक्षरशः फलाहारच—फराळ ! म्हणूनच तीं सात्त्विक झाली, युद्धाची प्रवृत्तिच त्यांच्यांत अुरली नाहीं ! होय ना ? यास्तव हे मनुष्या, पक्व फळें नी गायीचें दूध तूं सेव, कीं तुझ्यांत सत्त्व अुगवेल ! सत्त्वाचा हंगाम अुगवला कीं युद्धाची प्रवृत्तीच नष्टेल ! युद्धाची प्रवृत्तीच नष्टिली कीं जगातून युद्ध नामशेष झालेंच पाहिजे ! सशस्त्र लोकांची रग जिरविण्यास निःशस्त्र लोकास हा अत्युद्‌भुत शोध म्हणजे केवळ संजीवनीच सापडली ! केवळ पक्व फळें नी गायीचें दूध स्वतः खाल्लें नी दुसऱ्यास खावविलें कीं आटोपलें ! !

हा झाला युद्धें नाहींशीं करण्याचा अद्‌भुत अुपाय ! आतां भूकंप नाहींसा करण्याचा तितकाच अद्‌भुत अुपाय अैका !

कामकोटीच्या शंकराचार्यांनीं युद्धाच्या आपत्तीपासून मनुष्य जातीस वरील अुपाय शोधला न शोधला तोंच भूकंपापासूनही मनुष्यास वाचविण्याचा अेक अद्‌भुत अुपाय महात्मा गांधीजींनीं शोधून काढला आहे.

भूकंपाच्या सगळ्याच विषयाचा त्यांनीं फार खोल अभ्यास केलेला दिसतो. युरोप—अमेरिकेंतही भूकंप विषयाचा पुष्कळ वैज्ञानिक अभ्यास करीत आहेत. साधारणतः भूकंपाचें नक्की भविष्य ग्रहणाइतकें अचूक जरी अजून विज्ञानास सांगतां आलें नाहीं तरी भूकंपाचे सूक्ष्म धक्के आगाअू दूरवर कळविणारीं यंत्रे

ग्रसींच कार्यक्षम अशीं निघालीं आहेत. आज ना ग्रहणाचे नियम जसे आगाअू आणि नक्की गणिताच्या पकडींत मनुष्यानें पकडले आहेत तसेच भूकंपाचे पकडून ठेवतां येतील, त्याचीं कारणें, वेळा, गति, स्थानें निश्चितपणें वर्तवितां येतील, असा वैज्ञानिक जगांत विश्वास वाटत आहे. आणि प्रत्येक भूकंप होतांच तिथें जाअून मागच्या भूकंपाच्या तारखांशीं, स्थानांशीं, ग्रहवेधाशीं, भूगर्भाशीं, गतीशीं त्याचें सादृश्यासादृश्य तुळून जुळून सामान्य नियम असे काय काय शोधतां येतात तें अवलोकिलें जातें. आकाशातील ग्रहोपग्रहांच्या स्थितिगतींचें अवलोकन करता करतां जसे सूर्य-चंद्र-ग्रहगती ग्रहणांचे नियम सापडले तशाच प्रक्रियेनें भूगर्भाचेंही हृद्गत मनुष्यास कळून ज्वालामुखी नी भूकंप ह्यांसारख्या अद्याप मनुष्याच्या ज्ञानाच्या आटोक्यात न आलेल्या अुत्पातांचीही नाडी मनुष्याच्या हातीं गवसेल अशा अपेक्षेंत आंकडेमोडी जडवादी भौतिक वैज्ञानिक जों प्रयोगावर प्रयोग करण्यांत धडपडत आहेत तोंच—

गांधीजींनीं केवळ सत्त्वगुणसंपन्न अंतःस्फूर्तीच्या बळें तो सारा प्रश्न चुटकीसरसा सोडवून टाकला! आतां भूकंपाविषयीं तरी 'तज्ज्ञात्वा नेह भूयोन्यद् ज्ञातव्यमवशिष्यते!' त्या प्रकरणीं जे काय सागण्यासारखे तें गांधीजींनीं सर्व सागून टाकलें आहे.

ती गांधीजीप्रणीत भूकंपविद्या थोडक्यांत अशी : (१) भूकंप का होतात? देव रागावतो म्हणून. (२) देव कां रागावतो? मनुष्य पाप करतो म्हणून. (३) कोणाच्या पापानें कुठें भूकंप होतो? अस्पृश्यांना गुरुवायूरचें देअूळ मद्रास प्रांतामध्यें अुघडलें नाहीं तर बिहार प्रातांत भूकंप होतो. देवच नाहीं म्हणावयाचें महापाप रशियांत वा हिमालयीन चुक्यांचें पाप वर्ध्याला केलें तर क्वेट्ट्याला भूकंप होतो!! अितर सागोपांग टांचणें नि कोष्टक श्रद्धाळू शिष्य जसजसें प्रश्नतील तसतसें प्रसिद्धिलें जाअील. (४) भूकंपावर रामबाण अुपाय कोणता? प्रार्थना!

पाहिलेंत ना सत्त्वगुणाचा अुदय मनुष्यात होअूं लागला कीं त्याला चराचर सृष्टीचीं सारीं गौप्यें अंतःस्फूर्तीच्या अेका चमकेंत कशीं स्पष्टपणें प्रतीत होतात! किती समंजस हा कार्यकारणभाव! किती सात्त्विक हें ज्ञान! अुगीच नाहीं कामकोटीच्या शंकराचार्यांनीं म्हटलें कीं, पक्व फळें नी गायीचें दूध खाल्लें कीं सत्त्वगुणाचा अुदय

अंतःकरणात झालाच पाहिजे! पक्व फळें नी गायीचें नसलें तरी बकरीचें-दूध गांधीजी अुगीच सेवीत नाहींत! सृष्टीचीं भौगोलिक हृद्‌गतें अितकीं अचूक जाणविणारा प्रकाशशील सत्त्वगुण अन्यथा कसला प्रकटणार!

भूकंपविद्येचीं हीं गौप्यें अचूक आहेत हें तरी कशावरून? अशी कुशंका जर कुणास येअील, तर त्या सत्त्वगुणाच्या स्वयंप्रकाशी प्रज्ञेच्या बळावर अितर साधु पुरुषानीं सृष्टीचीं अशींच आणखी कांहीं गौप्यें जीं आजवर सांगितलीं आहेत तीं पडताळून पाहावींत, म्हणजे ती कुशंका निरस्त झाल्यावाचून केहांही रहाणार नाहीं. वरील भूकंप प्रकरणातील शोधाच्या तोडीस तोड देणारे हे खालील सात्त्विक शोध पहा :

(१) आकाशांत पावसाच्या भगांत गडगडतें कां? देवांची सासू तिच्या प्रचंड जात्यात हरबरे भरडते आहे म्हणून. (२) महामारीची सांथ कां आली? मरीआअीला कोंबडी दिली नाहीं म्हणून. (३) प्लेग ह्या वर्षी गावात कां आला? बहिरोबाला गेल्या वर्षी बारा बोकडाचे बळी दिले नाहींत म्हणून. (४) समुद्र खारट कां? अगस्ति ऋषीनें त्यात लघुशका केली म्हणून. (५) देवानें चंद्र कां अुत्पन्न केला? मुसल्मानाना निमाजाच्या नी रोजाच्या वेळा कळाव्या म्हणून! (६) पंचगव्य प्रत्यहीं का प्यावें? तें सर्वरोगप्रतिबंधक आहे म्हणून. (७) पंचगव्य सर्व-रोगप्रतिबंधक आहे याला आधार काय? वैद्यक शास्त्रावरील अत्यंत प्रमाणभूत नी प्रयोगसिद्ध ग्रंथ जो गुरुचरित्र त्यात सांगितलें आहे म्हणून. (८) सारें युरोप, आशिया, अमेरिका, हिंदी मुसल्मान, ख्रिश्चन, तें रोगप्रतिहारक पंचगव्य जन्मांत कधींही पीत नसतां रोगानें पटापट मरत का नाहींत? पंचगव्यावर त्यांची श्रद्धा नाहीं म्हणून. (१०) हिंदु लोक जन्मभर पंचगव्य पीत असतांही देवी, महामारी, प्लेग, क्षय प्रभृति रोगांस युरोपियनापेक्षाही अत्यंत अधिक प्रमाणात बळी कां पडतात? पचगव्य हें रोगप्रतिबंधक आहे असें गुरुचरित्रांत सागितलें असतांही, जन्मभर पितां पितां अेखादे दिवशीं तरी पंचगव्य पिण्याला विसरतात म्हणून!

परंतु वरील सर्व शोधांवर कडी करणारा आणि युरोपच्या प्रकल्पक शक्तीचें (Inventive Genius चें) रेकॉर्डच मोडून टाकणारा शोध जर कोणाचा असेल तर तो श्री. चौंडेबुवांचा होय. प्रत्येक फुटकळ फुटकळ अरिष्टावर वा रोगावर काय तो अेकेक अुपाय आजपर्यंतच्या संशोधकानीं नी प्रकल्पकांनीं

काढला. कोणी प्लेगावर, कोणी देवीवर, कामकोटीच्या शंकराचार्यांनीं युद्धाचें अेक अरिष्ट नामशेष करणारा, महात्माजींनीं भूकंपाचें अरिष्ट नामशेषविणारा; पण झाडूच्या अेका झपाट्यासरशीं सारेचे सारे जलमट जसे आपण झाडून टाकतो तशीं या दुर्दैवी भारतावरचीं सारींच्या सारीं अरिष्टें अेका फटकाऱ्यासरशीं लंबी करून टाकण्याचा अत्यद्भुत शोध साधुशील श्री. चौंडेबुवांनीं लावला! गोरक्षक—नव्हे, चुकलों! (मनुष्यानें रक्षावी अशी गो म्हणजे कोणी दुबळा पशु आहे असा त्याचा अर्थ होअून त्या गो देवीची विटंबना होते; यास्तव मनुष्यानें जिची सेवा करावी अशा त्या गोदेवतेचे—) गोसेवक चौंडेबुवा ह्यानीं अगदीं अलीकडेच प्रतिज्ञेवर अुद्घोषिलें आहे कीं, जर आम्ही भारतीय लोक त्रयोदशाक्षरी दिव्य मंत्राच्या, सगळे मिळून कां होअीना, पण अेक कोटी जपाची संख्या भरून देअूं तर ऽऽ—तर काय? अहो, सर्वारिष्टशांति होअील, सारींचीं सारीं अरिष्टें अकस्मात् नाहींशीं होतील. प्लेगनें पिसू देखील मरेनाशी होईल. भूगर्भातील पंचभूतांची सारी अव्यवस्था नि ढकलाढकली नाहींशी होअून भूकंप असा होणार नाहीं. गेल्या दोन्ही भूकंपांतील पडलेलीं लाखों घरें, देवळें पुन्हा आपलीं आपण होअून अुभारलेलीं दिसतील. शेतकरी ऋणापासून, साखरेचे कारखाने जकातीपासून, मिठागरें करांपासून, माणसें ढेंकणापासून नी गायी गोचिडापासून मुक्त होतील. ज्वालामुखी थंड होतील, चुलीवांचून दुधें साय येअीतों तापतील. कोणी आजारी पडणार नाहीं, कोणी मरणार नाहीं. दुष्काळ, दारिद्र्य, पारतंत्र्य, पांजरपोळ—अरिष्टं तितुकें नष्टे. केवळ बसल्या बसल्या 'श्रीराम जयराम जयजयराम' हा त्रयोदशाक्षरी मंत्र अेक कोटी संख्या सगळ्यांनीं मिळून जपला गेला कीं झालें! त्या जपास मोजण्यासाठीं माळा देखील श्री. चौंडेमहाराज चहूंकडे पुरवीत आहेत!

खरोखर, आजपर्यंतच्या साऱ्या प्रकल्पांत नी संशोधनांत या चौंडेबुवांच्या शोधानें अुच्चांक (रेकॉर्ड) पटकाविला आहे! आजपर्यंत संशोधनाच्या चढाओढींत युरोपनें लेला रेकॉर्ड,—पटकावलेला अुच्चांक—मोडून टाकला!

अुच्चांक म्हणजे रेकॉर्ड

ओघांतच आलें यास्तव या 'अुच्चांक' शब्दाचें बारसें अिथेंच साजरें करूं. भाषाशुद्धीच्या आंदोलनानें महाराष्ट्रापुरती तरी शिक्षित जनतेची प्रवृत्तीच पुष्कळ अंशीं बदलून टाकून लिखित भाषेंत तरी शक्य तों अनवश्यक परकी शब्द निदान

यापुढें येअूं द्यावयाचा नाहीं, असा पुष्कळ जणांचा निश्चय होत आहे, ही समाधानाची गोष्ट आहे. या विषयाचा अुहापोह सारखा चालू ठेवून नवे नवे शब्द सुचवीत राहिलें पाहिजे. जे गुणांनीं टिकतील ते जगतील. या हेतूनें आम्ही मधून मधून या विभागांत तसा प्रघात चालू ठेवणार आहोंत. आज ओघानेंच आलेला हा अुच्चांक शब्दच चर्चेला घेअू.

अमक्यानें पोहण्यांत आजपर्यंतचा रेकॉर्ड मोडला, कुणी धांवण्यांत रेकॉर्ड पटकविला, असे प्रयोग वृत्तपत्रांतून नी बोलण्यांतून प्रत्यहीं येअूं लागले आहेत. या वेळींच नवीन स्वकीय तदर्थक शब्द प्रचारला तर तो तोडी बसेल, नाहींतर पांच-पंचवीस वर्षांत हा 'रेकॉर्ड' शब्द मराठींत खेडवळापर्यंत नित्याचा रुळून कांहीं केल्या निघणार नाहीं. मराठींत तर काय, पण सबंध हिंदुस्थानांतील भाषात रेकॉर्डला स्वकीय शब्द रूढ नाहीं ! पण आपण काढला नी रूढविला तर सगळे घेतील. हुतात्मा, जुळारी (compositor), विश्वस्त (trusty), स्तंभ (column), अग्रावत, बोलपट, विधिमंडळ असे कितीतरी शब्द गेल्या सहा सात वर्षांत मराठींत आम्ही रूढवितांच हिंदुस्थानभर फैलाविले. रेकॉर्डच्या प्रतिशब्दाची ही अुणीव सर्वांस तशीच भासत आहे. म्हणून रेकॉर्डला, प्रवीणतेंतील जास्तींत जास्त अंक या अर्थी, 'अुच्चांक' हा शब्द आम्ही सुचवीत आहोंत.

अमक्यानें धांवण्यांत जगांतील 'अुच्चाक' पटकाविला म्हणजे रेकॉर्ड केला; आणि अमक्यानें पोहण्यांत आजपर्यंतचा 'रेकॉर्ड' मोडला म्हणजे अुच्चांक मोडला.

कोणचाही शब्द कितीही बोधक असला तरी रूढविल्यावांचून कानास नी मनास चपखल भासत नाहीं. अुलट टाकाअू अर्धवट अर्थाचा शब्द देखील अेकाद्या अर्थी वापरीत गेलें, रूढविला कीं समर्पक वाटूं लागतो. रेकॉर्ड हा अिंग्रजी शब्दच घ्या. किती गोंधळ्या आहे पहा ! रेकॉर्ड म्हणजे नोंदीचें दप्तर; रेकॉर्ड म्हणजे ध्वनिलेखाची तबकडी—जसें बालगंधर्वाचें रेकॉर्ड म्हणजे त्याच्या गाण्याची फोनो प्लेट; रेकॉर्ड म्हणजे प्रवीणतेंतील पहिला क्रमाक. असे तीन भिन्न अर्थ. रेकॉर्ड मोडलें म्हणजे ती फोनो प्लेट फुटली, कीं रेकॉर्ड ऑफिसांतील फळी कोसळली, कीं पहिला क्रमांक छिनावला गेला ? पण रूढीनें संदर्भाप्रमाणें अर्थ चटकन् ध्यानांत येतो अितकेंच. तसेंच वरील अर्थी रेकॉर्डचा 'अुच्चांक' शब्द राखून ठेवून त्याच अर्थी वापरीत गेही कीं, तोही त्या अर्थी अगदीं चपखल बसूं लागेल, अगदीं तोच भाव व्यक्तवील.

कायदा म्हणजे निर्बंध

या अंकापुरता दुसरा शब्द जो आम्ही वाचकांपुढें प्रामुख्यानें धरूं अिच्छितों तो 'निर्बंध' हा होय ! निर्बंध म्हणजे कायदा. ही अगदीं आम्हास लाजिरवाणी गोष्ट आहे नव्हे काय कीं, आपल्या कोणत्याही हिंदु भाषासंघांत-बंगाली ते तामीलपर्यंत- 'कायदा' (Law) ह्या समाजाच्या अस्तित्वाचा पायाच असलेल्या पदार्थास स्वकीय शब्द अुरला नाहीं ! जणूं काय मुसल्मान हिंदुस्थानांत येअीतों आम्हां हिंदूंस कायदा असा पदार्थच माहीत नव्हता, केवळ रानटी कळप काय ते या देशांत वावरत ! सगळ्या मनुष्य जातींतील आज अुपलब्ध असा आद्य नी महत्तम धर्मकार (Law giver) जे मनु भगवान ते ज्या भारतीयांचे धर्मकार (Law giver), त्यांच्यांतच Law ला स्वतःचा शब्द देखील अुरूं नये ! ही लज्जेची जाणीव कायदा शब्द अुच्चारतांच मनांत सुरीसारखी बोचली पाहिजे. यास्तव कायदा (Law) ह्या परकी शब्दाच्या ठायीं 'निर्बंध' हाच शब्द वापरावा. गेलीं चार अेक वर्षे कित्येक लेखक नी संस्था तो वापरीत आहेत. कायदा या शब्दाचे जे धेडगुजरी समास आज ऐकताच वीट आणतात त्यापेक्षा ह्या निर्बंध शब्दाचीं रूपें नी समास किती हृद्य लागतात तें पहा :

कायदा – निर्बंध
कायदेशीर – नैर्बंधिक
कायदेशास्त्र – निर्बंधशास्त्र
कायदेपंडित – निर्बंधपंडित
बेकायदेशीर – अनैर्बंधिक
कायदेविभाग – निर्बंधविभाग

सातवा किरण

रशियांतील घटस्फोट–स्वातंत्र्याचा प्रयोग

रशियामध्यें बोल्शेव्हिक क्रांति झाल्यावर जी उलाढाल झाली, ती कांहीं इतर अनेक क्रांत्यांप्रमाणें केवळ राजकीय स्वरूपाचीच काय ती नव्हती. किंवा इतर अनेक सामाजिक वा धार्मिक क्रांत्यांप्रमाणें निव्वळ धार्मिक वा सामाजिक कक्षेतच काय ती सामावलेली नव्हती. तिचे आनुवंशिक परिणामच नव्हेत तर तिचा हेतूच, तिचें सुस्पष्ट ध्येयच, मुळापासून मनुष्यसमाजाची रचनाची रचनाच नव्या पायावर करावयाचें होतें. राष्ट्रीय, सामाजिक, धार्मिक, आर्थिक–समाजाचे सर्व पैलू नव्यानें पाडायचें काम त्या क्रांतीनें हातीं घेतलें होतें. तिला मानवी समाजाच्या जीवनाचीच दिशा बदलावयाची होती. ती एक नुसती राज्यक्राति, एक नुसती धर्मक्रांति, एक नुसती अर्थक्रांति किंवा एक नुसती समाजक्रातीच काय ती नव्हती, तर ती रशियन क्राति होती एक जीवनक्रांति !

प्रत्येक क्रांति हा एक प्रयोग असतो. आजवरच्या साऱ्या क्रांत्यांमध्यें अधिक सर्वंकष नि मानवी जीवनाचें जीवनच बदलूं पहाणारी रशियन क्रांति ही त्याच कारणासाठीं एक अत्यंत अपूर्व, सर्वंकष, जितक्या धाडसाचा तितक्याच धोक्याचा असा मनुष्य समाजानें केलेला एक मोठ्यांतील मोठा सांघिक प्रयोग होता.

स्त्री मासिक, फेब्रुवारी १९३६

.त्याच्या पंधरावीस वर्षांच्या अनुभवानंतर आता असें म्हणावयास हरकत नाहीं कीं, तो कल्पनेबाहेर यशस्वी झाला आणि अपेक्षेबाहेर फसला. दोन्हीपक्षीं मनुष्याच्या ज्ञानात नी अनुभवांत त्या प्रचंड प्रयोगानें अपूर्व नी अमूल्य भर टाकली.

मानवी जीवनांतील इतर संबंधाप्रमाणेंच त्याच्या वैवाहिक संबंधांतही आमूलात् क्रांति घडवून विवाहाचें मूल्यमापनच बदलून टाकण्याचा त्या जीवनक्रांतीनें केलेला यत्नही तसाच अपूर्व धोक्याचा नी धाडसाचा होता. त्याचे परिणाम काय होतील याचें त्या प्रयोगकर्त्यांना देखील अचूक निदान करता येण्यासारखें नव्हतें. पण आतां इतक्या वर्षांनंतर ते परिणाम निश्चित रूप कांहीं अंशीं धरूं लागले असल्यामुळें त्याची पाहाणी करण्याचें काम रशियन पुढाऱ्यानीं जें हातीं घेतलें तें योग्यच केलें.

विवाहसंबंधांतील सुधारणांमध्यें सगळ्यांत धाडसाची आणि कोणत्याही राष्ट्रानें आजवर अशा प्रमाणांत प्रयोजून न पाहिलेली सुधारणा म्हणजे 'घटस्फोटस्वातंत्र्य' हीच होती. क्रांतिपूर्वी रशियातील लग्नबंधनें अगदीं करकच्च आणि घटस्फोटाची अनुज्ञा अगदीं अपवादात्मक असे. क्रांति होतांच स्त्रीपुरुषांचीं हीं करकच्च विवाह-बंधनें अकस्मात् गळून पडल्यासारखींच झाली ! पक्का बंधारा घालून अगदीं थेंब-देखील न वाहू देता तुंबवून ठेवलेला तुंबळ प्रवाह, तो बंधारा एकदम फुटतांच त्याच्याच उखळलेल्या भिंती, पायाच्या दगडानासुद्धां लाटांवर भिरकावीत धों, धों करीत अस्ताव्यस्त दाटीनें जसा वाहूं लागतो, तशीच स्थिति रशियामध्यें क्रांति होतांच स्त्रीपुरुषांसंबंधींची झाली. समता दुथडी भरभरून वहात चालली ! नातें-गोतें, जात-पात, वय-वशिला, मुहूर्त-मध्यस्थी, टिपण-टीका-धरबंध तेवढा सुटून वाटेल त्या स्त्रीनें वाटेल त्या पुरुषाशीं वाटेल तेव्हा 'संबंध' ठेवावा; सरकारी नोंद-वहींत तो संबंध नोंदविण्याची लहर जर कोणास आली तर त्याच संबधाला लग्न म्हणावयाचें ! संपलें. हाच विवाह. आणि ज्या वेळीं ज्यास वाटेल त्या स्त्रीनें वा पुरुषाने तो संबंध अथवा विवाह संपला असें सरकारी नोंदवहींत लिहावें कीं झाला घटस्फोट. त्या घटस्फोटास एकच काय तें कारण पुरे ! अिच्छा ! क्रांतीनंतर रशिया-मध्यें विवाहस्वातंत्र्य आणि घटस्फोटस्वातंत्र्य जें प्रत्येक स्त्रीपुरुष नागरिकाला एक जन्मसिद्ध अधिकार म्हणून मिळालें, त्याची या लेखापुरती ही रूपरेखा पुरेशी आहे.

पण ! या स्वातंत्र्याचें सहचारी असें एक बंधन मात्र कोणासही टाळतां येणारें नव्हतें. या संभोगस्वातंत्र्याच्या अधिकाराचें प्रतियोगी असें एक जें अपरिहार्य

कर्तव्यहि प्रत्येक नागरिकास पाळावेंच लागे, तें अपत्यसंगोपन हेंच होय. कोणच्याही राष्ट्रांत नसेल इतक्या कडकपणें रशियन सरकार ह्या अपत्यसंगोपनाच्या कर्तव्याची बजावणी प्रत्येक नागरिकाकडून करून घेत आलें आहे.

विवाहबंधनाच्या पायावर उभारलेली साऱ्या जगांतील मानवसमाजाची रचनाची रचना एखाद्या बौद्ध विहारासारखी जशीची तशी आमूलात् उचलून घटस्फोट-स्वातंत्र्याच्या पायावर नेऊन स्थापण्याचा, बौद्ध विहाराचें बोलपटगृह बनवून सोडण्याचा, अद्‌भुत रशियन क्रांतीचा हा प्रयोग पंधरा वर्षें सतत जो चालला त्याचे परिणाम तरी काय झाले ? आज रशियांत माणसाचा अतिमानुष झाला कीं, अमानुष ? का माणसाचा माणूसचा माणूसच राहिला ?

प्रत्येक चिंतनशील व्यक्तीला हा प्रश्न अभ्यसनीयच वाटणार; अगदीं साध्या संसारी स्त्रीपुरुषांना आणि अल्लड कुमारीकुमारांनाहि त्याची माहिती हवीशीच वाटणार; यामुळेंच जगांतील यच्चयावत् वृत्तपत्रांतून रशियांतील या स्त्रीपुरुषसंबंधांतील अपूर्व क्रांतीच्या वर्णनाविषयीं नी परिणामाविषयीं उलटसुलट लिखाण सारखें येत असतें. पण स्वतः रशियन लोकांचा प्रत्यक्ष अनुभव काय आहे, त्या प्रयोगाची शास्त्रोक्त छाननी होऊन त्याच्या परिणामाच्या पद्धतशीर नी अधिकृत चौकशीमध्यें त्या घटस्फोटस्वातंत्र्याचा दुरुपयोग होत चालला आहे कीं सदुपयोग, समाजाच्या हितास अेकंदरींत तो प्रयोग अनुकूल ठरत आहे कीं प्रतिकूल, मनुष्य-समाज त्या पायावरही सुस्थिर राहूं शकतो कीं कोलमडून पडतो, याची त्या वृत्त-पत्रांतील खऱ्याखोट्या भरमसाट लेखांतील अुलटसुलट चर्चेमुळें, सामान्य वाच-कांना कांहींच नक्की कल्पना येत नाहीं. यास्तव रशियन सरकारचें सरकारी वृत्तपत्र जें 'इज्व्हेस्टिआ' त्यांत अधिकृत रीत्या प्रसिद्ध झालेल्या अलीकडच्या लेखांत अेका तज्ज्ञ रशियन महिलेनें चौकशीमंडळाचें घटस्फोटस्वातंत्र्यावरील प्रतिवृत्त प्रकाशिलें आहे. त्यांतील मुख्य भावार्थ आम्ही या लेखांत अनुवादीत आहों. त्यावरून ज्याचें त्यास काय अनुमान बांधावयाचें तें बांधतां येणें पुष्कळ सोपें जाअील. स्वतः रशियनांनींच चौकशी करून छापलेलें हें प्रतिवृत्त असल्यामुळें त्यांना स्वतःला आज तो कितपत मानवलासें वाटतें, तें तरी त्यांच्याच अधिकृत शब्दांमध्यें आपणांस ह्या प्रतिवृत्तांत अैकावयास मिळतें, हें या लेखाचें अेक वैशिष्ट्य-देखील अभ्यासूंना केव्हांहि अुपेक्षणीय वाटणारें नाहीं; सर्वसाधारण वाचकांनाहि आकर्षक वाटल्यावांचून रहाणार नाहीं. महिला वर्गाला तर हा घटस्फोटस्वातंत्र्याचा

प्रश्न अगदींच जिव्हाळ्याचा; कारण घटस्फोटाच्या खिंडींत जर कोणाच्या जीवास अधिक धोका असेल तर तो आसन्नप्रसव महिलाच्याच होय. सृष्टीनेंच ती विषम वांटणी केलेली आहे. स्त्रीपुरुषांमध्यें ह्या प्रसवविषमतेचीही समसमान वांटणी करणें आज तरी मनुष्याच्या शक्तीच्या बाहेरची गोष्ट आहे; तिथें आजचा बोल्शेव्हिक झाला तरी करणार काय? दहा शतकांनंतरचें प्रगत विज्ञान तशी अेखादी युक्ति काढते कीं काय तें कोणीं सांगावें? वरील चौकशीमंडळाच्या प्रतिवृत्तांतील महत्त्वाचा भाग असा :

"अेके दिवशीं सकाळीं अेव्हान अलेक्झेव्हिच नांवाच्या रशियन नागरिकास मोठा आचंबा वाटला कीं, त्याला आपल्या बायकोपोरांच्या पोषणार्थ काय व्यवस्था करतोस तें विचारणासाठीं 'जनिक न्यायालया'चें बोलावणें आत्ताच्या आत्तां हें असें काय म्हणून यावें? गोष्ट खरी कीं त्यानें अलीकडेच आपल्या पत्नीशीं घटस्फोट करण्याची अनुज्ञा घटस्फोट-अधिकाऱ्यांकडून मिळविली होती. आपण तुझ्याशीं घटस्फोट केला आहे ही बातमीसुद्धां त्यानें तिला अजून कळविली नव्हती. कारण रशियांतील नव्या निर्बंधाप्रमाणें (कायद्याप्रमाणें) पतिपत्नींपैकीं कोणीही एकस्यानें जरी घटस्फोट कार्यालयात जाअून घटस्फोट मागितला, तरी तो कां हें काहीं एक कारण न विचारतां आणि दुसऱ्या पक्षाची त्यास संमति आहे कीं नाहीं, दुसऱ्या पक्षाला ती गोष्ट कळली आहे आहे कीं नाहीं, हें देखील न पुसतां त्याला घटस्फोटाची अनुज्ञा द्यावी लागते. बायकोलाही इच्छा होतांच, नवऱ्यास न विचारतां, कांहीं कारण न सांगतां, वाटेल तेव्हां सरकारी कार्यालयांत जाअून, आपण घटस्फोट करणार असें सांगण्यासरशीं काडीमोड करतां येते. अलेक्झेव्हिच त्याच्या बायकोला आपण काडीमोड करण्याची बातमी हळुहळू कळविणार होता. लग्नांतील त्याच्या मुलाच्या पोषणाचा भारही तो तिच्या विचारें विभागून घेणार होता. पण तें कांहीं असलें तरी त्याला विचारणारे हे 'जनिक' (Public) अधिकारी कोण? याचा त्याला राग आला! मी रशियन नागरिक, घटस्फोट हा प्रत्येक रशियन स्त्रीपुरुषाचें एक जन्मसिद्ध स्वातंत्र्य! जसें मतस्वातंत्र्य, विचारस्वातंत्र्य, विवाहस्वातंत्र्य, संभोगस्वातंत्र्य, तसेंच प्रत्येक नागरिक स्त्रीपुरुषास घटस्फोटस्वातंत्र्य हेंही एक जन्मसिद्ध स्वातंत्र्य आहे! मग हें न्यायालयाचें बोलावणें काय, उत्तर विचारण्याची ऐट काय!—असें रागानें पुटपुटत तो अलेक्झेव्हिच त्या सरकारी कार्यालयात काय गैरसमज झाला तें बघण्यास तावातावानें गेला.

पण वास्तविक गैरसमज असा अधिकाऱ्यांचा झालेलाच नव्हता ! रशियन निर्बंधाप्रमाणें प्रत्येक नागरिकाला घटस्फोटाचें स्वातंत्र्य जसें होतें, तसेंच त्या स्वातंत्र्याचें प्रतियोगी असें अपत्यसंगोपनाचें एक बंधनही घातलेलें होतें. अलेक्झेव्हिच यानें काडीमोड केली ती एकपक्षी होती, त्याची पत्नी त्यावेळीं अधिकाऱ्यासमोर उपस्थित नव्हती, मुलें आहेत हें मानलें असतांही त्याची जोपासना कोण करणार, त्याची हमी कोण देणार, पण पतिपत्नींत त्या बोजाची वांटणी तें दोघें कशी करणार, हें कांहींच अलेक्झेव्हिचनें घटस्फोटाधिकाऱ्यांना सांगितलेलें नव्हतें. अशा प्रकरणीं घटस्फोट जरी देण्यांत आला तरी रशियन निर्बंधाप्रमाणें तें प्रकरण त्या अपत्यसंगोपनाच्या चौकशीसाठीं 'जनिक न्यायालय' नावाच्या विशिष्ट संस्थेकडे धाडावें लागे, आणि त्या अधिकाऱ्यांकडून त्या घटस्फोटी व्यक्तीला बोलावून वरील व्यवस्था करण्यांत येत असे. पण घटस्फोटस्वातंत्र्याची तेवढी सोयीची नैर्बंधिक माहिती खडान् खडा असणाऱ्या त्या अलेक्झेव्हिचला ह्या अपत्यसंगोपनविषयक कर्तव्यासंबंधीं रशियाचा सरकारी निर्बंध आहे ती गैरसोयीची नैर्बंधिक माहिती तेवढी नव्हती ! 'घटस्फोट' किंवा 'विवाह' किंवा नुसता 'संबंध' हे जरी सर्वस्वीं व्यक्तींच्या आवडीनिवडीचे प्रश्न म्हणून रशियन निर्बंधानें व्यक्तीच्या अिच्छेवर सोंपविले असले, तरी रशियन निर्बंध, सोव्हियट सरकार, अपत्यसंगोपन हा विषय कांहीं व्यक्तीच्या अिच्छेवर सोडीत नाहीं. तो व्यक्तिस्वातंत्र्याच्या कक्षेबाहेरील राष्ट्राच्या अधिकारांतला विषय. रशियनाचीं अपत्यें ही रशियन राष्ट्राची संतति. तें जें राष्ट्रीय सोव्हियट सरकार 'स पिता पितरस्तेषाम् केवलं जन्महेतवः।' ही जाणीव अलेक्झेव्हिचला नव्हती म्हणून त्याला अधिकाऱ्यांचाच गैरसमज झालासें वाटलें. वास्तविक पाहातां गैरसमज असा त्याचाच झालेला होता.

रशियन नागरिकांमध्यें घटस्फोटविषयक निर्बंधाची ज्याला यथास्थित जाणीव नाहीं आणि त्यामुळें ज्याला अपत्यसंगोपनाचें आपलें दायित्व (जबाबदारी) काय याची बिनचूक माहिती नाहीं असा वरील अलेक्झेव्हिच हा अेकच गृहस्थ होता काय ? जर तो तसा अेक अपवाद नसेल तर वैवाहिक कर्तव्यांविषयीं जाणीव नसलेले असे किती नागरिक रशियामध्यें आहेत ? किती लोक अगदीं अज्ञाच निष्काळजी बेछूटपणें लग्नाच्या पाशांत शिरतात ? रशियानें चालविलेल्या या स्त्री-पुरुषसंबंधविषयक क्रांतिकारक प्रयोगाचे काय परिणाम झाले आहेत ? लग्न, संभोग, संबंध, घटस्फोट, अपत्य नी कुटुंब या अत्यंत गंभीर विषयांसंबंधींच्या आपल्या

राष्ट्रीय कर्तव्यांची हेळसांड अितक्या मोठ्या जनसंख्येकडून होत आहे की काय, कीं तें रशियन समाजाचेंच एक सांघिक व्यंग समजणें भाग पडावें ?

या प्रश्नाची योग्य नी सशास्त्र चौकशी करण्यासाठीं रशियांतील मातृपद नी बाल्यावस्था यांच्या संरक्षणार्थ स्थापलेल्या संस्थेनें अेकट्या मॉस्को नगरातील दोन हजार कामकरी कुटुंबाची म्हणजे जवळ जवळ सात हजार लोकांची पहाणी नी छाननी केली. आमच्यापुढें मुख्य प्रश्न होते ते हे : लग्नें किती अवधीपर्यंत टिकतात ? जे घटस्फोट होतात त्याची मुख्य मुख्य निमित्तें काय असतात ? काय काय उद्देशानें लोक लग्नें करतात ? लग्न लावण्यापूर्वी त्या स्त्रीपुरुषांचे पूर्वीचे दाट परिचय असतात काय ? त्या परिचयांत अेकमेकांचे स्वभाव अेकमेकांच्या कसोटीस किती प्रमाणांत उतरलेले असतात ? साधारणतः विवाहितांचीं वयें लग्न होतांना किती असतात ?

या चौकशींत प्रत्यक्ष वस्तुस्थितीची नी गणिताची रुक्ष भाषासुद्धां आम्हांस हेंच स्पष्टपणें सांगती झाली कीं, कामकरी वर्गातील बहुसंख्य लोक विवाह नी घटस्फोट याच्या प्रकरणीं गंभीरपणें नी विचारपूर्वकच वागतात.

तरी देखील अद्याप कांहीं अुदाहरणांतून हलकट ढोंगधत्तुरा, स्त्रियांची पूर्वी-प्रमाणेंच हेळसांड आणि आमच्या विवाहस्वातंत्र्याच्या निर्बंधाचा घेतलेला अन्याय्य लाभ, हीं व्यंगेंहि आढळून येतात.

साधारणतः रशियन स्त्रिया सध्यां कोणत्या वयांत विवाह करतात ?

आमच्या पहाणी मंडळानें निरीक्षिलेल्या प्रत्यक्ष अुदाहरणावरून नी संख्येवरून हें सिद्ध होतें कीं, क्रांतीपूर्वी शेंकडा ३० मुली सतराव्या वर्षाच्या आंतच लग्न करीत. शेंकडा ७० सरासरीनें विसाच्या आंतबाहेर. चोवीस वर्षांनंतर लग्न केलेली मुलगी आढळणें दुर्मिळच असे. अेकंदरींत असें नक्की विधान करता येतें कीं, क्रांतीपूर्वी मुलींच्या लग्नाचें वय सतरा हें असे. चोवीसाव्या वर्षानंतर मुलींना लग्नाचें ठिकाण मिळणेंच दुर्घट होअी. लग्नें इतक्या लवकर म्हणजे सतराव्या वर्षीच होण्याचें मुख्य कारण म्हणजे बहुतेक मुलींचीं लग्नें पूर्वी आअीबापच आपल्या सोयीप्रमाणें नी आपल्या अिच्छेप्रमाणें, आपल्यास आवडेल त्या स्थळीं लावून देत. अुशीरां स्वतः लग्न करणाऱ्या मुली दुर्मिळ असत; याचें मुख्य कारण हेंच कीं, मुलींना लग्नावांचून स्वतःचा मोक्ष चालविण्याचा दुसरा मार्गच मोकळा नसे. यासाठीं शक्य तितक्या

लवकर त्यांची सोय आओीबाप कुठेंतरी लावून देण्याच्या, लग्न करून टाकण्याच्या घाओींत असत.

पण क्रांतीनंतरच्या विवाहाच्या चौकशींत ही स्थिति पालटलेली आढळली. आज सरासरी शेंकडा ४८ मुली विशीच्या नंतर लग्नें करतात, शेंकडा ३६ चोविसाच्या आंत. वयाच्या अठ्ठावीस-अेकुणतिशीपर्यंत लग्नाची अधिकात अधिक वयोमर्यादा पडलेली आढळते. आओीबापाच्या लाभालाभाच्या अनुषंगानें बळेंबळें लावलेल्या मुलींच्या लग्नांचीं अुदाहरणें आढळत नाहींशीं झाली आहेत. सोव्हिएट रशियांतील मुलगी आतां तिच्या अिच्छेविरुद्ध अल्प वयांत कुठेंतरी ढकलणें बंद पडलेलें असून ती स्वतःचें लग्न स्वतःच्या विवेकानें ठरविण्याअितकी अुपवर असते, हें तिच्या वाढलेल्या वयोमानावरूनहि स्पष्ट होतें. विवाहसंस्थेची महति महिलावर्गास पटत चालली असून त्या प्रश्नाचा स्वतः गंभीरपणें नीट विचार केल्यावांचून लहरीसरशीं कांहींतरी करून टाकण्याची ती गोष्ट नव्हे, हें सोव्हिएट मुलींना चांगलें कळूं लागलें असल्याचाच तो स्पष्ट पुरावा आहे.

विवाहपूर्व परिचय : विवाह ही विचारपूर्वक करण्याची अेक महत्त्वाची गोष्ट आहे, ही जाणीव सोव्हिएट महिलांमध्यें दिवसेंदिवस वाढत चालली आहे, याचाच दुसरा पुरावा म्हणजे, विवाहपूर्व परिचयांची वाढ. क्रांतीपूर्वी शेंकडा ५३ लग्नें वधूवरांचीं ओळख अेक महिनादेखील झाली नाहीं तोच घडत, असें आढळून आलें. ज्या वधूवराचा परिचय लग्नापूर्वी निदान अेक वर्षभर तरी होता अशीं लग्नें शेंकडा २२ देखील आढळून आलीं नाहींत. ज्या कारणांसाठीं क्रांतीपूर्वी मुलींचीं लग्नें लाविलीं जात, त्या कारणांची शेंकडेवारीसुद्धां वरील प्रकारचीं पूर्व-परिचयावांचून लागलेलीं लग्नें अितकीं पुष्कळ कां असत ते अुलगडून दाखविते. आओीबापाच्या संतोषासाठीं, किंवा श्रीमंतीच्या हैसेनें निव्वळ व्यापारी सौदा म्हणूनच लागलेलीं लग्नें क्रांतीपूर्वी शेंकडा ५३ याच प्रमाणात आढळत. अर्थातच क्रांतीपूर्वी अशा लग्नांमध्यें पूर्वपरिचयाची आवश्यकताच अशा अल्पवयी वा अल्पबुद्ध वधूवरांना वाटत नव्हती, ही अगदीं क्रमप्राप्तच गोष्ट होती.

पण क्रांतीनंतर पूर्वपरिचयाची आवश्यकता अेकसारखी वाढत चालली. सध्यांचे आंकडे पाहिले तर वधूवरांचा दाट पूर्वपरिचय निदान सहा महिन्यांहून अधिक काळ झाल्यानंतर जीं लग्नें झालीं त्यांची संख्या शेंकडा ५३ पडते, आणि अेक महिन्या-

ऱ्याच पूर्वपरिचयाची संख्या शेंकडा २१. यद्यपि जास्त दिवस पूर्वपरिचय झाल्यानतर लग्नें जीं होऊं लागलीं त्याचें कारण पूर्वपरिचयाची आवश्यकता लग्न सुखावह होण्यास अवश्य आहे याची मुलींना जाणीव झाली, हेंच काय तें नाहीं हें खरें; तथापि बहुसंख्य अुदाहरणामध्यें लग्नापूर्वी पूर्वपरिचय जितका दाट होईल तितके परस्परांचे स्वभाव, व्यंगे, आकांक्षा नी ध्येयें हीं अन्योन्यांना कळून आल्यामुळें मग स्वेच्छेनें झालेल्या त्यांच्या विवाहात फसगत होण्याचा संभव कमी कमी होत जातो हें पटल्यामुळेंच, पूर्वपरिचय पुष्कळ दिवस चालविला नी मग विचारपूर्वक पटलें म्हणूनच लग्न केलें असें आढळून आलें. तरी देखील अद्याप अेकपंचमांश लग्नें अेका महिन्याच्या घाअीघाअीच्या परिचयानंतर लगोलग घडत आहेत ही गोष्ट चिंताजनक आहे. अशामुळेंच लग्नानंतर लवकरच वधूवरात असंतोष माजून काडीमोड करण्याचे प्रसंग येतात.

आतां घटस्फोटाकडे वळूं : बहुतेक सोव्हिएट दांपत्यांचे संसार टिकून रहातात, घटस्फोट होत नाहींत. ज्यांचे घटस्फोट होतात त्यांचीं कारणें बहुधा अशीं असतात : स्वभावविरोध हें घटस्फोटाचें मुख्य कारण दिसतें. जास्त संख्या याच कारणाची. शारीरिक कारणेंही घटस्फोट घडवून आणतात. मनुष्याच्या स्वभावाची कितीही परीक्षा केली तरी कांहीं कालानें अपूर्व सकटांत, परिस्थितिभेदात, मनस्तापात किंवा अपूर्व आमिषानें पूर्व स्वभावांत अचानक नी अनपेक्षित पालट होतो हें मानवी मनाच्या रचनेचें मोठें व्यंग आहे. ह्या नैसर्गिक परिवर्तनशीलतेला अुपाय नाहीं. अगदीं लहानपणापासून ज्याचा पूर्वपरिचय, ज्यांची परस्पर अखंड प्रीति, अनेक वर्षांच्या सहवासानंतर ज्यांनीं विवाह विचारपूर्वक केला, त्यांच्याही स्वभावांत परिस्थिति बदलतांच काहीं शारीरिक वा मानसिक व्यंगें अकस्मात् प्रादुर्भवून अितका तीव्र विरोध येतो कीं, त्याचें अेकत्र रहाणें म्हणजे दोघांचेंही जीवन मातीस मिळविणें होतें. अशीं उदाहरणेंही आमच्या चौकशींत आढळली. अशा प्रकरणींच घटस्फोटस्वातंत्र्य जे सोव्हिएट क्रांतीनें स्त्रीपुरुषांना पूर्णपणें दिलेलें आहे त्याविषयींचे आमचे सोव्हिएट निर्बंध (कायदे) किती अुपयुक्त नी न्याय्य आहेत तें पडताळून पाहता येतें. अशा अपरिहार्य स्वभावचंचलतेमुळें वा कोणाच्याही चुकीमुळें जे विवाह अत्यंत दुःखदायक, द्वेषपूर्ण नी राष्ट्रीय अहिताचे ठरतील त्यांना दिखाअू अेकींत डांबून ठेवून त्या दोन्ही जीवांना बळेंबळें दुःखांत पिचत ठेवणें, गुप्तरूपानें विवाहबंधन हवें तितके वेळां अन्योन्यांचा विश्वासघात

करून अन्योन्य तोडीत असताही त्या दांपत्यास तसें तें विवाहबंधन प्रामाणिकपणें आणि प्रकट रीतीनें मात्र तोडूं न देणें, घटस्फोट करूं न देणें, कपटालाच अुत्तेजन दिल्यासारखें होतें. ह्यालाच लेनिन 'हलकट' ढोंग म्हणे! प्रत्येक मनुष्यास प्रामाणिकपणें आपलें जीवन सुधारण्याची संधि दिली पाहिजे. कौटुंबिक आततायीपणा, कलह, हत्या, नी असह्य दुःख टाळणारा सोव्हिएट्चा घटस्फोटस्वातंत्र्याचा निर्बंध हा अशाच प्रसंगीं मनुष्यास अेखाद्या वरदानासारखा अुपयोगीं पडतो, जीवनाचा पुनरुद्धार करतो.

घटस्फोटांच्या कारणांत आणखी अेक कारण विशेषतः अुल्लेखनीय आहे. तो 'जुन्या' नीतिकल्पनांचा अेक दुष्ट अवशेष अद्याप टिकून राहिलेला आहे. तें कारण म्हणजे, पुरुषवर्गांतील कांहीं कांहीं माणसांनीं केलेला पत्नीवरील ठराविक आक्षेप: 'मला वाटलें, लग्नाच्या वेळीं तिचें कौमार्य अखंडित होतें; पण लग्नानंतर मला समजून आलें कीं, माझी ही वधू अखंडकौमार्य नव्हती! म्हणून मी घटस्फोट करणार!' हें पुरुषी गाऱ्हाण्याचें अुदाहरण झालें. स्त्रीनें तेवढें लग्न होअीतों अखंडितकौमार्य असलें पाहिजे, पुरुषानें कसेंही असलें तरी हरकत नाहीं, ही जुनाट नीतिमत्ता पक्षपाती नी टाकाअू आहे. घटस्फोटाचें दुसरें ठराविक कारण म्हणजे मद्यपान. स्त्रिया नी पुरुष दोघेंही केव्हां केव्हां या व्यसनापायीं संसार चालविण्यास सर्वथैव अयोग्य होतात. स्त्रियांना मारहाण करण्याची पाशवी प्रवृत्तीही पुरुषांतून अजून थोड्याफार प्रमाणात सापडते. अशा अुदाहरणांत स्त्री जेव्हां जेव्हां घटस्फोट मागावयास येते, तेव्हां तेव्हां घटस्फोटस्वातंत्र्यामुळें सोव्हिएटमधल्या स्त्रिया दिवसेंदिवस धीट, स्वावलंबी, आणि प्रेमादरावाचून धंदेवाअिकपणें कोणाही पुरुषाशीं संबंध न ठेवणाऱ्या होत चाललेल्या आहेत, ही समाधानकारक गोष्टच प्रत्ययास येते.

तो थोर लेनिन म्हणाला होता कीं, 'स्त्रीपुरुषांच्या वैवाहिक जीवनात जी क्रांति आम्हीं घडवून आणली आहे ती आम्हांस अत्यंत अभिमानास्पद आहेच आहे!' घटस्फोटस्वातंत्र्याचा, संभोगस्वातंत्र्याचा, स्त्रीपुरुषसमतेचा नी अपत्यसंगोपनबंधनाचा, असे या प्रकरणीं जे जे निर्बंध सोव्हिएटनें केले ते असामान्य नी अद्भुत होते यांत शंका नाहीं. पण अशा असामान्य नी अलौकिक निर्बंधांची बजावणीही तशीच असामान्य सक्तीनें नी दक्षतेनें झाली पाहिजे तर खरें! घटस्फोटस्वातंत्र्यानें विवाहसंस्था अुच्छेदिली गेली नाहीं, तर ती पूर्वीच्या अनुमानधपक्याच्या पायापेक्षाही बळकट अशा सुबुद्ध, सुसंस्कृत नी सुस्थिर पायावर पुनरुद्धारिली गेली

आहे ! हेंच आमच्या चौकशींत अुघड झालें. तरी देखील अजूनही खालील प्रकरणीं आमच्या वैवाहिक निर्बंधाची बजावणी अधिक कसोशीनें करणें अवश्य आहे.

पहिली गोष्ट अशी कीं, अेकच जण जेव्हां घटस्फोट मागावयास येतो, त्यास घटस्फोटाची अनुज्ञा मिळण्याच्या आधींच दुसऱ्या पक्षास समक्ष बोलावून घटस्फोटाचीं कारणें सागणें अधिक युक्त होईल. आजच्यासारखी घटस्फोट झाल्याची सरकारी सूचना नुसती धाडणें पुरेसें नाहीं. विशेषतः पुरुष अेकपक्षीं घटस्फोट मागण्यास आला तर स्त्रीला समक्ष बोलावून ती गर्भार आहे कीं काय, असल्यास तिच्या जोपासनेचा नी अपत्यसंगोपनाचा बोजा दोन्ही पक्षावर समतेनें टाकण्याची कडक व्यवस्था आधीं ठरवून मगच घटस्फोट करूं देणें बरें. दुसरी अगदीं निकडीची गोष्ट म्हणजे प्रचार ! अद्याप पुष्कळ तरुणतरुणींना आमच्या वैवाहिक निर्बंधांचें ज्ञान मुळींच नसतें. ते अजाणपणानें लग्ने लावतात आणि त्यामुळें या लेखात प्रथमारंभीं दिलेल्या अलेक्झेव्हिचच्या अुदाहरणाप्रमाणें अपत्यसंगोपनाचा बोजा त्यांच्यावर कसा पडणारा असतो याविषयीं त्याना असावी तशी सुस्पष्ट जाणीव नसते; यास्तव लग्न नोंदतांनाच वधूवरांनीं आपली पूर्वी नोंदविलेलीं वा बिननोंदीचीं किती लग्नें झालीं होतीं नी अपत्यें किती यांची बिनचूक माहिती सरकारास दिली पाहिजे आणि ती नी अितर माहिती देण्यात जर कोण्या स्त्री-पुरुषानें कपटी लपवालपवी केल्याचें अुघडकीस आलें, तर त्यांना कडक शिक्षा झाली पाहिजे. सोव्हिएटसारख्या समाजसत्तावादी राज्यात प्रत्येक स्त्री-पुरुषाला विवाहनिर्बंधाची नी अपत्यसगोपनाच्या दायित्वाचीं (जबाबदारीची) पूर्ण माहिती असणें आणि स्त्रियाना नी मुलांना कोणत्याही प्रकारें वाअीट रीतीनें वागविण्याची सक्त बंदी असणें हें अगदीं अवश्य आहे. अपत्यसंगोपनाच्या कर्तव्यांत यत्किंचित् ढिलाअीसुद्धां अक्षम्य आहे."

विवाहविषयक निरीक्षण-मंडळाच्या ह्या चौकशीवरील प्रतिवृत्तामध्यें प्रतिपादिलेलीं मतें चर्चिण्याचा या लेखाचा अुद्देश नसल्यामुळें रशियन लोकाच्या स्वतःच्याच आत्मनिरीक्षणात त्यांच्या क्रांतिकारक वैवाहिक स्थित्यंतराविषयीं त्यांना काय वाटतें, त्या अर्थी प्रयोगाचे परिणाम त्यांना किती परवडतात, त्याची ताजी नी अधिकृत माहिती अिकडील वाचकाना कळावी, अेवढ्याचसाठीं तें प्रतिवृत्त संक्षेपतः वर अनुवादिलेलें आहे. त्यांत दिलेल्या घटना नी गणना (facts & figures) आपला जो काय मथितार्थ व्यक्तवावयाचा तो स्वयमेव व्यक्तवीत आहेतच.

आठवा किरण

उच्चांकांची सांथ

•

आमचे मित्र बॅ. खाजगीवाले यांनीं लंडनपर्यंतच्या मोटारप्रवासाच्या त्वरेंत जागतिक अुच्चांग पटकावला, रेकॉर्ड केलें. त्या वेळेपासून कित्येक प्रकरणीं जो तो हिंदी स्पर्धाळु जगाचे जुने अुच्चाक मोडून नवे अुच्चाक प्रस्थापीत आहे, जगावर ताण करीत आहे !

त्यांतही अेक विशेष गोष्ट ही कीं, धावणें, लढणें, जिंकणें, शोधणें, (discover) ! कल्पिणें (invent) प्रभृति ज्या ज्या विषयांना अुच्चांक पटकाविण्यासाठीं जग निवडतें त्या त्याच जुन्यापुराण्या विषयांत आमचे स्पर्धाळु चढाओढ करण्याची गतानुगतिकता दाखवीत नाहींत; तर आमच्या विशिष्ट आर्यसंस्कृतीस शोभतील अशीं पराक्रमाचीं क्षेत्रें देखील नवींनवींच निवडीत आहेत ! जगावर ताण करण्याचे विषय निवडण्यांत देखील अुच्चांक पटकावीत आहेत ! आमच्या या गर्वोक्तीला कुणीं युरोपियनानें स्वराष्ट्राभिमानाची पोकळ वल्गना म्हणूं नये, यासाठीं आम्ही वरील विधानांना समर्थिणारीं कांहीं अुदाहरणेंच खालीं देतों. यूरोपचे एकमेकांवर ताण करण्याचे नेहमींचे टाकाअू विषय म्हणजे विमानोड्डाणें, ध्रुवसमुद्रोल्लंघनें, दिग्विजय, विषारी वायु शोधणें, दूरध्वनि, दूरदर्श, (टेलेफोन, टेलेव्हिजन) बिनतारी

प्रभृति यंत्रे अुद्भाविणें अशा ठराविक पद्धतीचे असतात. पण आमच्या स्पर्धालूंनीं अुच्चांक पटकावण्याच्या विषयाच्या निवडणुकीतच कसा अुच्चांक पटकावण्याचा धडाका अुडविला आहे पाहा. युरोप निवडते त्या सोप्या विषयाना तुच्छवून किति दुर्घट क्षेत्रे स्पर्धेसाठी आमच्या वीरांनीं निवडलीं आहेत बघा!

अेका वीरानें गोस्तुति हाच अतिदुर्घट विषय स्पर्धेसाठी निवडला. गो र क्ष ण पत्राच्या मुखपृष्ठावरच धेनूचें, तेहतीस कोटी देवाच्या रेटारेटीनें पंढरीच्या यात्रेस निघालेल्या तिसऱ्या वर्गाच्या डब्यास लाजविणारें, अेक सुशोभित चित्र छापून त्यावर मोठमोठे मथळे दिले आहेत. "विश्वाची अनभिषिक्त राज्ञी! जगज्जननी! आदिदेवता! श्रीमती गोमाता! विश्वाचें कल्याण करो!!"

कोणास वाटेल, आम्ही गोस्तुतीचें हें काल्पनिक विडंबन करीत आहो! तो आक्षेप येअू नये म्हणून त्या गोमातेच्या नी रोमहर्षक गोरूपधारी मुखपृष्ठाच्या तिथितारखेसुद्धा पत्ता देतो. नाहींतर रा मा य ण ही अिजिप्तमधली कथा आहे असे शोध लावणारा कोणी भावी जाडा अैतिहासिक ही गोगीता नी गोचित्र लोहयुगीन अमेरिकेच्या जंगलातील कोण्या रेडअिंडियनाच्या अर्थशून्य छाछूंतलें वाङ्मयचौर्य होय, असा तर्क लढवूं लागायचा! यास्तव स्पष्ट सांगून ठेवतों कीं, गो र क्ष ण मासिकाच्या शके १८५७ व्या वर्षाच्या आषाढ वद्य १ बुधवार ह्या शुभमुहूर्ती, ता. १७ जुलै १९३५ ला, निघालेल्या अंकात हें गोचित्र नी ही गोगीता प्रकटली आहे. अगदीं या विसाव्या शतकातला तो एक अपूर्व शोध आहे—छाछू नव्हे!

पवित्र गाय ही बैलाची काय ती जननी मानली जाअी. पुढे असा शोध लागला कीं, ती हिंदूंचीही जननी आहे. आता त्याही शोधास मागे टाकणारा हा शोध लागला आहे कीं, ती अवघ्या 'जगाची जननी' आहे! 'जगज्जननी' आहे!!

प्रथम गाय ही बैलाचीच राज्ञी होती. पुढें काहीं गोशाळांतील गोठ्यांची राज्ञी झाली. आता तिचें हे साम्राज्य वाढता वाढता ती 'श्रीमती गोमाता' 'विश्वाची अनभिषिक्त राज्ञी' झाल्याची ही ताजी तार आली आहे! ती गोमाता अजून अनभिषिक्तच का राहिली आहे, अेवढें काय ते कळलें नाहीं. क्वचित् गायीला वेदोक्ताचा अधिकार आहे किंवा नाहीं याचा वाद शिवछत्रपतींच्या राज्याभिषेकाच्या वेळीं खो घालणाऱ्या कोणा पैठणच्या पंडितांनीं काढला असल्यास तो ठिकच्या ठिकाणीं जिरवून त्या गोमातेचा वेदोक्त राज्याभिषेक पार पाडणारा गागाभट्ट गो र-

क्षण वृत्तपत्राच्या कार्यालयात अजून सापडला नसेल. तसा कोणीतरी लवकरच सापडो आणि अजून अनभिषिक्तच राहिलेली ती 'श्रीमती गोमाता' 'विश्वाची अभिषिक्त सम्राज्ञी'ही अेक दोन अंकातच होवो, हीच 'विश्वा'ची अुत्कट अिच्छा केव्हाही असणारच!

ह्या गोपुराणांत वर्णिल्याप्रमाणें श्रीमती गोमाता ही सूर्य, चंद्र, तारे, पृथ्वी, वायु, विष्णु, प्रभृति यच्चयावत् जगाची 'जगज्जननी' नी यच्चयावत् देवाची 'आदिदेवता' आहे असें आम्ही सनातनी लोकच काय तें म्हणत नसून, ह्या गोगीतेला केवळ 'वेदोक्त'चाच आधार आहे असें नसून, 'साहेबोक्त'ही तेंच म्हणत आहे, हें सिद्ध करण्यासाठीं अमेरिकेतील कोणातरी फाटक्यातुटक्या साहेबाचा कुठलातरी पण अिंग्लिश भाषेंतला अुतारा मात्र आता गोरक्षण मासिकाच्या येत्याच अंकात प्रसिद्ध होणें अवश्य आहे! पण तें अवघड कृत्य करूं धजल्यास जो एकच पंडितप्रवर काय तो करूं धजेल तो पंडितप्रवर म्हणजे आपले समाजशास्त्रज्ञ, श्रीयुत गो. म. जोशी, बी. अे. (ऑनर्स)!! गोठ्यांत बाधलेल्या गायीला 'हे जगज्जननी! आदिदेवते! हे विश्वाचे अनभिषिक्त राज्ञी! श्रीमती गोमाते!' असें संबोधिणारा कोणीतरी साहेब त्या अफाट अमेरिकेंत श्री. गो. म. जोश्यासारख्या समाजशास्त्रज्ञास सापडलाच पाहिजे. सारी अमेरिका धुंडाळण्यास वेळ नसलाच तर श्री. जोशीमहाशयानीं अमेरिकेंतील दोनचार प्रतिष्ठित भ्रमिष्टालयें (lunatic asylums) तेवढीं जरी धुंडाळलीं तरी काम भागेल!

गाय ही 'जगज्जननी' आहे हा शोध असा लागल्यामुळें अनेक अद्याप अज्ञात गूढें अुकलणें आता अगदीं सोपे झालें. सूर्य, चंद्र, पृथ्वी ह्याचा पिता 'कावळा' होय असें उत्तर ध्रुवाकडील काहीं आदिमानव जाती (ज्यांना उर्मट लोक रानटी किंवा अडाणी जाती म्हणतात) त्यांच्या धर्मकथातून सांगितलेलें आहे. अर्थात् जगाचा पिता 'कावळा' हा शोध लागलेला होता. पण सूर्य, चद्र, पृथ्वी याची जननी कोण हें गूढ कांहीं अद्याप सुटलें नव्हतें. तें आता ह्या गोरक्षणाच्या अंकानें निर्विवादपणें सोडविलें आहे. जगत्पिता जसा 'कावळा' तशीच जगज्जननी जगन्माता 'गाय'! सूर्य, चंद्र, पृथ्वी सारीं त्या गायीच्या पोटीं जन्मलेलीं गायीचीं वासरें होत. तिच्या दुधावर तीं वाढलीं. गोदुग्धाचा महिमाच तसा आहे! चंद्र अितका सात्त्विक, थंड, शीतल, शात का, तेंही आता स्पष्ट झालें. तो गायीचें दूध, त्या जननीचें, गोमातेचें धारोष्ण दूध नियमानें पोटभर पीत असला पाहिजे.

हेही गायीचेंच वासरूं; मग तितका सात्त्विक शीतळपणा का नाहीं त्याच्या अंगात, शी कडकी का ? म्हणून जर कोणी पाखंड बाष्कळपणें शकेल, तर त्याचें तोंड णचाही धेनुदास तत्काळ असें बंद करील कीं, 'तो दोष गायीच्या दुधाचा नाहीं! ं, जिच्या पोटीं तो जन्मला, त्या गायीचें दूध पिणें सोडून, हलुहळू चहा पिण्यास कावला आणि त्या दुष्ट चहाच्या व्यसनामुळें सूर्याच्या अंगात अशी कडकी, ळजळ नी हाडींताप मुरला !' राहूनें मधून मधून ग्रासण्याअितका सूर्य दुर्बल जो ला तोही याचमुळें. ज्या दिवशीं त्या अमृताचा अेक बिंदु राहूच्या तोंडात पडला ' तो बळावला त्याच दिवशीं जर सूर्य चहा न पिता गायीचें दूध प्याला असता, (तो राहूला हार जाता ना, हें उघड आहे. कारण अमृत झालें तरी साऱ्या जगाची जननी' जी 'आदिदेवता' गोमाता तिच्या गोरसापेक्षा अधिक सत्त्वस्थ सणें शक्यच नाही !

गाय ही जगज्जननी आदिदेवता आहे हीं महासत्यें कळण्याअितकी बुद्धि अेकदां त्वशुद्ध झाली कीं, वरील गूढें अुकलण्याअितकी ती कुशाग्रही झालीच पाहिजे !!

आम्हींही, आमच्या धेनुदासवर्गानें जगाशीं स्पर्धा करण्यासाठीं अगदीं अपूर्व आणि ामच्या सनातनपणास साजेल असें हें गयाळपणाचें क्षेत्र निवडून गाय ही जगज-नी नी आदिदेवता आहे, हा अत्युद्‌भुत शोध लावला नी गयाळपणात 'उच्चांक' :कावला, गयाळपणाचें 'रेकॉर्ड' केलें, याविषयीं गोरक्षण वृत्तपत्रास मनःपूर्वक भिनदितों !

आणि आमच्या गोठ्यांत खुंट्याशीं बांधून ठेवलेल्या ह्या गायीस त्या गोरक्षण त्रांतील गोगीतेच्या शेवटच्या मंत्रास अनुसरून प्रार्थितों कीं, 'हे विश्वाचे अन-ाषिक्त राज्ञी ! विश्वाचें कल्याण कर ! एक दोन त्वर्य (urgent) गाऱ्हाणीं तर ाजच्या आज दूरवीव. पहिलें गाऱ्हाणें हें कीं, ही बिचारी पृथ्वी सारखी युगोंयुगें ागर फिरत आहे, तिला भोंवळ येईल ! यास्तव तिला, आमच्या मानवांवर ाचा काहींही अनिष्ट परिणाम होऊं न देतां, गिरणीकामगार संघाच्या मागणी-माणें प्रत्यहीं एक तास स्वस्थ बसून विसावा घेण्यासाठीं सुटी द्यावी. आणि दुसरें ाऱ्हाणें हें कीं, ह्या ध्रुवाला, पृथ्वीच्या उलट, जी एकाच जागीं युगोंयुगें डांबून वण्याची आमच्यासारखी स्थलबंदीची शिक्षा झालेली आहे, ती रद्दवून मरणाचे ाधीं एकदां तरी निदान चारी धर्मांची यात्रा करून घेण्याची अनुज्ञा द्यावी ! हे

माझ्या गोठ्यांत बैलासह खुंट्यांशीं बांधून टाकलेले गायी, तूं विश्वाची अनभिषिक्त सम्राज्ञी आहेस ! विश्वाचें कल्याण कर ! तुला ह्या गवताच्या नी कडब्याच्या पेंड्या मी प्रत्यहीं पोटभर खावयास देईन !!'

गाय ही जगज्जननी नी आदिदेवता होय हा शोध लावून गयाळपणांत गोरक्षण पत्रानें जसा जागतिक अुच्चांक पटकावला, तसाच दुसऱ्या अेका तितक्याच अपूर्व क्षेत्रात दुसरा अेक जागतिक अुच्चांक पटकावण्यासाठी नारायणमहाराज केडगावकर यानींही कंबर कसली आहे. जगात आजवर पुष्कळ सत्यनारायण झाले; पण एका बैठकीस चौरगास चौरंग भिडवून दोन हजार सत्यनारायण अेकसमयावच्छेदें साजरे करण्याची धमक कोणाही मायेच्या पूतानें आजवर दाखविली नव्हती ! तो विक्रम नारायणमहाराज हे करून सत्यनारायणीय अुच्चांक पटकावणार आहेत !

ही बातमी अैकतांच सारी अमेरिका नी युरोप गर्भगळित व्हावीं यात काय आश्चर्य ! सत्यनारायणाच्या पोथींत अेकेका सत्यनारायणासरशीं अेकेका राजानें आपलें गेलेलें अेकेक राज्य परत जिंकलें अशा कथा आहेत. सत्यनारायणाचा हा प्रताप माहीत असलेल्या यूरोप–अमेरिकेला अेका सत्यनारायणानें अेक राज्य या दरानें दोन हजार सत्यनारायणानी किती, हेंच त्रैराशिक सहज सुचलें आणि आता आपल्या राष्ट्राचें होणार तरी काय, केडगांवकर किती राज्यें जिंकणार, म्हणून ते थरकांपूं लागले !

वेडे बिचारे युरोपियन! जडवादी राज्याचे भुकेले! त्याना काय माहीत कीं, आम्ही अशा राज्याराष्ट्रासारख्या तुच्छ नी आचरट गोष्टींचे लालसू नाहीं! पूर्व युगातील गोष्टी पोथींत दिल्या आहेत, त्या वेळीं आमच्या लोकाना तसे सकाम सत्यनारायण करण्याची खोड असे. पण त्या सकाम भक्तीचाच विकास नी अुदात्तीकरण (sublimation) होअून आमची आजची भक्ति पूर्ण निष्काम, अगदीं निकम्मी झालेली आहे ! काहींतरी लाभ व्हावा अशा तुच्छ सकाम बुद्धीनें आम्ही हे सत्यनारायण मुळातच करीत नाहीं. हे पांचपन्नास हजार रुपये जर कांहीं लाभासाठींच आम्हास खर्चायचे असते तर आम्ही ते त्या डॉ. मुंजाच्या ज्या सैनिक विद्यालयास अिंग्रजाच्या सरसेनापतीनेंसुद्धा 'हूं, करीतच आहांत; करा !' असें सांगितलें, त्याला नसती का अेवढी मोठी रक्कम दिली ? किंवा ज्या आमच्या हिंदु अर्भकाना कोणी पाळीना म्हणूनच परधर्मियांच्या खाअींत ढकलावें लागतें,

त्या अनाथ लेंकराना वाचवून हिंदु धर्माच्या दृष्टीनेंही अेक अत्यंत धार्मिक नि परोपकारी कृत्य करण्यासाठीं त्या रकमेत एक अनाथालय आम्हांस स्थापितां आलें नसते का ? पण त्या प्रकारचें धर्मकृत्य करण्यात मोठें व्यंग हें असतें कीं, तीही जरी अीश्वरभक्तिच असते तरी ती सकाम होते. तशा धर्मकृत्यानें पुण्य लागते, पण राष्ट्रास त्यायोगें जो प्रत्यक्ष लाभही होतो, ते पाप टाळता येत नाहीं ! याचसाठीं आम्ही दमडीचा देखील राष्ट्रीय वा अैहिक लाभ असा ज्या धर्मकृत्यानें साधणें अशक्य आहे आणि म्हणूनच जे अगदी निष्काम, अगदी पूर्णपणें निकम्मी, अशी भक्ति केल्याचें पुण्य आमच्या पदरीं पाडूं शकते असें हे दोन हजार सत्यनारायणांचें धर्मकृत्य शोधून काढलेलें आहे. ह्या महान् व्रताची मूळ प्रतिज्ञाच अशी करावी लागते, मुख्य सकल्पच असा सोडावा लागतो कीं, ' हे पांचपन्नास हजार रुपये मी अगदीं निष्काम नी निकम्म्या कृत्यातच देवाचे नावें खर्चीन; दोन हजार अनाथ हिंदु लेंकराच्या हृदयातही नारायणाची भावना मला ठेवतां येअील, त्या अर्भकांना संतोषविण्यातच नारायणाचा संतोष मानता येअील. नरांतच नारायणाची अभिव्यक्ति, प्राणप्रतिष्ठा अत्यधिक उत्कटत्वानें संभवते हें भगवद्वचनही मला स्मरतें—पण तरीही मी ते कृत्य, उपयुक्त असल्यामुळेंच टाकाअू समजून, ताब्यांच्या निर्जीव अशा दोन हजार गडव्यांनाच देवाचें प्रतीक मानणार, नी त्या गडव्यांनाच नारायण म्हणून पुजणार, फुलें, नैवेद्य अर्पिणार !! जी कामास येअील ती भक्ति कसली ! ती सकाम, हिणकस ! जी अगदीं निष्काम, अगदीं निकम्मी, ती भक्ति खरी !!

गयाळपणात गोरक्षणकारांनीं जसा तो एक जागतिक अुच्चाक पटकावला; दमडीचा देखील लाभ ज्यायोगे साधणारा नसल्यामुळें जे सर्वस्वीं निष्काम, अगदीं पूर्णपणें निकम्मी आहे, असें दोन हजार सत्यनारायणांचें धर्मकृत्य शोधून काढण्यात जसा नारायणमहाराजानीं हा दुसरा जागतिक अुच्चाक पटकावला; तसाच मुंबईचे चाभार पुढारी श्री. देवरुखकर यानींही धर्माच्या सत्यस्वरूपाची व्याख्या करण्याच्या कार्यी तिसरा एक अुच्चाक पटकाविला आहे ! अुच्चाक पटकावण्याची हिंदुस्थानात सध्यां एक साथच आली आहे !

वेद मानील तो वैदिक धर्म, कुराण म्हणेल तो मुसलमान धर्म, बायबलांत आहे तो खिश्चन धर्म, अशा अनेक विचित्र नी बुद्धिहीन व्याख्या आजवर धर्म शब्दाच्या झाल्या. पण बुद्धीला वेदांतलें वा कुराणातलें वा बायबलांतील कांहीं पटलें नाहीं, प्रत्यक्षानें धडधडीत खोटें पडणारें विधान ह्या पुस्तकांमध्यें सांपडलें, तरी तोही

धर्म मानायचा काय? या अडचणीमुळें धर्माच्या वरील व्याख्या फोल ठरत. पण आता देवरुखकरानीं धर्माची अशी अेक सुटसुटीत, बुद्धीला ग्राह्य, प्रयोगक्षम व्याख्या केली आहे कीं, ती अगदीं अेखाद्या बाजारभावासारखी रुपये–आणे–पैत रोखठोक मोजून घ्यावी द्यावी!

मोक्ष-मुक्ति, स्वर्ग-नरक, द्वैताद्वैत, फार काय, देव आहे कीं नाहीं, अशा कठीण नी शुष्क सालपटात नी कवचांत धर्माचा गीर आजवर बंद झालेला असल्यामुळें तीं सालपटें नी कवचें सोलण्यात नी फोडण्यातच मनुष्य बेजार होई; धर्माचा जो सरस गीर तो हातीं येण्याच्या आधींच मनुष्य मरून जाई. पण देवरुखकरांनीं केलेल्या धर्माच्या व्याख्येची ही गंमत आहे कीं, तिच्या मंत्रोच्चारासरशीं मोक्ष-मुक्ति, देव-देवताच्या शुष्क नरोट्या, कवच्या नी सालपटें झटकन् आपोआप गळून धर्माचें खोबरें तेवढेंच अल्गत हातीं येतें. खरोखरच देवरुखकरानीं धर्माचें अगदी खोबरें केलें!

त्यांनीं मुंबईस एका व्याख्यानांत सांगितलें कीं, 'हिंदु धर्मास मी सोडणार; मुसलमानी, खिस्ती, वा कोणचाही दुसरा धर्म स्वीकारण्याच्या आधीं मी मुख्यतः हें पाहीन की, त्या धर्मात गेल्यानें आम्हास आज मिळालें आहे, त्याहून शेंकडा अधिक प्रतिनिधित्व, शेंकडा अधिक मते विधिमंडळात मिळतात कीं नाहीं? ज्या धर्मामुळें विधिमंडळांत अधिक मतदारी आम्हांस मिळेल, तो धर्म मी स्वीकारणार!'

म्हणजे देवरुखकरास जो शेंकडा अधिक मतदारी देईल तो धर्म, तो स्वीकारणीय धर्म, खरा धर्म!

वा रे वा! धर्माची कशी काटेकोर व्याख्या, कशी बावन्नकशी कसोटी शोधून काढली आहे ही! जो मुक्ति देईल तो, जो देव दाखवील तो, जो आत्मविकास करील तो, कुराणात वा पुराणात आहे तो, अशा गौडबंगाली छा-छूंच्या व्याख्या-मुळें धर्म म्हणजे नक्की काय हें एकासही कळत नव्हते. कारण आत्मा काय, मुक्ति काय, देव काय, हेंच कळणें कठीण! त्या व्याख्या, कसोटी, तीं धर्म मोजायची मापेच जर धुक्याचीं घडलेली तर धर्म तोलून, तासून, पारखून आजवर घेताच येत नसे यात काय आश्चर्य!

पण आता ती अडचण संपली. अगदीं अंकगणितीय काटेकोरपणे, अगदी दरसाल दरशेंकड्याच्या हिशोबी कसोशीनें आतां धर्म पारखून घेतां येईल. तुझा

धर्म किती पैशा पासरी बोल, असें आता रोखठोक विचारतां येतें ! खरा धर्म कोणचा ? तर देवरुखकरास शेंकडा अधिक मतदारी देईल तो ! अधिकांत अधिक शेंकडा मतदारी बौद्ध होऊन मिळेल तर बुद्ध धर्म खरा; खिश्चन होऊन मिळेल तर खिश्चन धर्म खरा; मुसलमान होऊन मतदारी शेंकडा अधिक मिळेल तर मुसलमानी धर्म खरा !!!

बघूं या आता देवरुखकरमहाशयांनीं पुकारलेल्या या लिलावात कोण अधिक बोलतो तें,–बुद्ध, की जीजस, कीं महंमद !

धर्माचें निश्चित सत्यस्वरूप ठरविण्याच्या आजपर्यंतच्या सार्‍या प्रयत्नावर ताण करून देवरुखकरानीं जागतिक अुच्चाक पटकावला खरा !

पण अेक गोष्ट मात्र त्याच्या धर्मनिर्णयाच्या या युगातरकारी व्याख्यानांत जरा घोटाळ्याची वाटते. 'ज्यात आम्हास अधिक प्रतिनिधित्व, विधिमंडळांत अधिक मतदारी मिळेल, तो धर्म मी स्वीकारीन,' अशी महनीय नी महोदार घोषणा केल्या-नतर ते जे लगेच म्हणाले म्हणतात कीं, 'मी सध्यां कुराण नी बायबल आणून अभ्यासीत आहे' त्या वाक्याचा अर्थ काय ? का त्याच्या व्याख्यानाचें प्रतिवृत्त छापण्यांत तें वाक्य त्याच्या तोंडी चुकून घातलें गेलें ?

'माझा धर्म स्वीकारतांच मुंबअी विधिमंडळात किवा अमक्या तमक्या जिल्हा-बोर्डात अमुक शेंकडा मतदारी मिळेल,' असें कुराणात वा बायबलात कुठेंतरी सागितलेलें असलेंच पाहिजे अशी का देवरुखकराची समज आहे ? कोणचा धर्म स्वीकारला असता मुंबअी विधिमंडळात शेंकडा अधिक मतदारी मिळते, याची माहिती त्यांना बिचारा महमद वा मनु वा जीजस कशी पुरविणार ? ती त्यांनीं कुराणाच्या पत्त्यावर न मागवितां गव्हर्नमेंट हाऊस, बॉम्बे (पोलिटिकल डिपार्टमेंट) या पत्त्यावर मागवावी !

पण ज्या अर्थी श्री. देवरुखकर प्रभृति मडळींनीं बायबल-कुराणाची अेकेक प्रत आणविलीच आहे, त्या अर्थी त्यानीं ती समग्र वाचावी हेंच अिष्ट. कारण हिंदु धर्माप्रमाणें आमच्या मुसलमानी धर्मात वा खिस्ती धर्मात विषमता अशी नाहीच, आमचा धर्म सर्व माणसें समसमान मानतो, असें जो तो मौलवी नी मिशनरी जे गरजत राहिला आहे, तें किती सत्य आहे, तें तरी त्यांना कळून चुकेल ! दुसरे तिसरे प्रश्न सोडले तरी त्यांनीं गुलामगिरीची प्रथा त्या धर्मांनीं संमतिली आहे कीं

नाहीं येवढें जरी पाहून ठेवलें तरी मानवी समतेचा टेंभा त्या धर्मांनाही मिरविण्याचा किती हक्क आहे हें स्पष्ट होईल ! मुसलमानी धर्माप्रमाणें, अेकाच नव्हे तर हजारों माणसांना, गुलाम म्हणून भर बाजारात वांगीं विकावीं तशीं माणसें, मुसलमान बादशाह, अमीर, मौलवी तर काय, पण प्रत्येक प्रतिष्ठित घरधनी विकत देअू घेअू शकतो. मुस्लीम सेनापतींनी जिकलेल्या लढायांतील सारे पाडाव केलेले लोक त्यांचे गुलाम म्हणून त्याना धर्माज्ञेप्रमाणेंच धरून नेण्यास प्रत्यवाय नाही. आणि त्याप्रमाणें आफ्रिका, अेशिया, यूरोपमधील हजारो बिनमुसलमानी, म्हणजेच 'काफर' स्त्रिया-पुरुष, बाल-बालिका मुसलमानानीं गुलाम करून विकलेल्या आहेत, राबविलेल्या आहेत, ह्याची मुसलमानी अितिहासातील पान नी पान साक्ष देत आहे. जीं माणसें गुलाम म्हणून पाडाव झाली, ती धर्मशासनाप्रमाणेंच त्याच्या धन्याची 'मत्ता'—जसे पशु तशी मत्ता—होअी. पुरुष गुलामाला बायकोचा हक्क नसे, स्त्री गुलामाला नवऱ्याचा हक्क नसे. म्हणजे त्यांना कौटुंबिक जीवनाची स्वतंत्रता नसे. त्यांचीं मुलें त्याच्या धन्याची मत्ता, जशी आपल्या गोठ्यातील गायींचीं वासरें आपली मत्ता असते, त्या गायीबैलांची नसते. गुलामाच्या हव्या त्या मुलास धन्यानें घरच्या कोंबडीच्या पिलासारखे विकावें, राबवावें, देअून टाकावें. गुलामांना घर, दार, पैसा स्वतंत्रपणें ठेवण्याचा हक्क नसे. थोडक्यांत म्हणजे तीं नैर्बंधिक दृष्ट्या (legally as such) माणसेंच रहात नसत ! अशा रीतीनें लक्षावधि स्त्री-पुरुषाच्या समानतेच्या तर सोडाच, पण माणुसकीच्या हक्कासही नाकारणारी ही गुलामगिरीची प्रथा मुसलमानी वा खिस्ती धर्मात सरसहा संमतिलेली आहे ! त्यांतही या दोन शतकांत ती दुष्ट प्रथा जी बंद पाडली ती खिस्त्यानीं पाडली; मुसलमानी धर्मानें नव्हे ! मुसल्मानी राष्ट्रांना गुलामगिरी बंद करणें भाग पाडावें लागलें ! हा इतिहास शाळाशाळातील क्रमिक पुस्तकें देखील घोकीत आहेत; अितकी ही गोष्ट निर्विवाद आहे. आणि ह्या अेका अुदाहरणावरूनसुद्धा मुसल्मानी वा खिस्ती धर्म वा धर्मशासन सर्व माणसांना समान मानतें, विषमतेचा त्याना स्पर्शसुद्धा झालेला नाही, ही घमेंड किती खोटी आहे हें उघड होणारें आहे ?

तेव्हां श्री. देवरुखकरांनीं सर्व मनुष्यमात्राची समता, धर्मभोळेपणापासून संपूर्ण अलिप्तता, धर्मपुस्तकांच्या पुराणाचीं वागीं प्रत्यक्ष व्यवहारांत खातां येतात ही आशा अशा कोणच्याही हेतूनें महंमद वा जीजस वाचावयाची तसदी न घेतली तरी चालेल. धर्म म्हटला कीं घरोघर मातीच्या चुली ! जिकडे तिकडे पुराणाचीं

वार्गी पुराणांत,—कुराणाचीं कुराणात ! ख्रिश्चन-कॅथोलिकानीं ख्रिश्चन-प्रोटेस्टंटांच्याच उडविलेल्या भयंकर कत्तली नी केलेला धर्मोन्मादी अमानुष संहार नी हाल्हाल वाचा, नी मग समतेच्या नी सहिष्णुतेच्या गोष्टी बोला !

तेव्हां, श्री. देवरुखकरांनीं समतेच्या कसोटीवर खरा धर्म कोणता तें ठरविण्याचा वेडा नाद सोडून देऊन त्याच्यापुरती त्यांनीं जी फक्कड व्याख्या शोधून काढलेली आहे, आणि धर्मशास्त्रीय शोधात जागतिक अुच्चाक पटकावला आहे, तीच त्यांनीं अुचलून धरावी. खरा धर्म कोणचा ? स्वीकारणीय धर्म कोणचा ? तर जो देवरुख-करास अधिक मतदारी मुंबई विधिमंडळात मिळवून देअील तो ! आज मुसल-मानास ती मिळते, तर व्हा मुसलमान ! अुद्या हिंदूंचा दिवस आला, त्यांना अधिक मतदारी मिळाली, व्हा पुन्हा हिंदु ! हा खाक्या खरा !!

नववा किरण

मानवजातीवर येणाऱ्या अुत्पाता—अपघातादिक संकटांपासून बचाव करण्याचे अुपाय शोधण्यासाठीं अज्ञानाच्या धार्मिक छाछूंची वाट सोडून विज्ञानाच्या कार्य-कारणभावाची वाट चोखाळूं लागताच त्यांना मनुष्यावर कोसळणाऱ्या अेकेका अरिष्टावर कधींही न फसणारा असा अेकेक अमोघ अुपाय कसा सापडूं लागतो पहा !

पाण्यांत न बुडणारीं नौयानें

आजवर महासागरांत किंवा नद्यामध्यें लहानमोठ्या नौका, तारवें, प्रचंड बाष्पनौका बुडून कोटयवधि माणसें पाण्यात तडफडत मेली असतील! समुद्र-देवतेला प्रसादण्यासाठीं नारळ फेंकफेकून, मचवे हाकारतात; पण तरीही तारूं अेकदा का फुटलें कीं प्रार्थनाचे पर्वताअेवढाले बोळे जरी त्यात कोंबले तरी तें भोक बुजत नाहीं, हा अनुभव मनुष्यास आज हजारों वर्षे सारखा येत आहे. समुद्रांत तारवें बुडण्याचें बंद करणारा अुपाय अज्ञानाच्या धार्मिक छा-छूंत सापडला नाहीं तो नाहींच! परंतु ती झालेली दिशाभूल सुधारून समुद्रांत तारवें बुडतात त्याचीं सृष्टिशास्त्रीय कारणें शोधण्यासाठीं विज्ञानाची खरी दिशा धरतांच तो अुपाय मनुष्याच्या आटोक्यांत आला.

मनोहर मासिक, मार्च १९३६

नौविद्येत हें आश्चर्यकारक परिवर्तन करणारा शोध अमेरिकेंतील विदरस्पून-साहेबांनीं लाविला असल्याचें अधिकृत वृत्त अलीकडेच प्रसिद्ध झालें आहे. त्याच्या युक्तीप्रमाणें तारवें नी आगनावा बाधल्या गेल्या, तर पाण्यांत त्या बुडूं शकणार नाहींत, असें त्यानी प्रयोग दाखवून सिद्ध केल्याचें कळतें. त्यानीं तारवाच्या अेका खोलीच्या खाली अेक मोठें भोक पाडलें. त्यातून समुद्राचें पाणी सों सों करीत आत घुसूं लागताच त्याच्या नव्या वायुयंत्राच्या साहाय्यें त्यानीं अितका वायु आंत भरला कीं, त्या दाबासरशीं तें सारें पाणी परत समुद्रात खाली दडपलें गेलें. भोंक तळाशीं तसेंच्या तसेंच असता पोलादी पत्र्यासारखा तो वायूचा दाब त्या भोकाचें तोंड बंद करून राहिला होता. त्यावरील दाबामुळें पाण्याचा बिंदूही भोंकातून वर येअूं शकेना. अशा प्रकारें जल आणि वायु याची परस्पर झुंज लावून दिल्यामुळें अेखाद्या भग-दाडासरशीं मोठमोठीं तारवें नी आगनावा दिसतां दिसता समुद्रांत बुडण्याचें भय नाहींसें झालें ! ही युक्ति जर पूर्णपणें यशस्वी टरली तर कोट्यवधि रुपयाची मत्ता, वित्त नी प्राण वाचवीत रहाण्याचें श्रेय विदरस्पून यानीं सततचें संपादिल्यासारखेंच होअील ! ज्या विज्ञानानें समुद्राच्या तळाचा ठाव घेअून तेथील संपत्ति घर आणली, समुद्राच्या तळाशीं प्रवास करणाऱ्या पाणबुड्या शोधून काढल्या, आगनावा बन-विल्या, तें विज्ञान हजारों प्रवाश्यानीं गजबजलेल्या टिटॅनिकेसारख्या महानौकांना सहजासहजीं गट्ट करण्याची समुद्राची खोडही आज ना अुद्यां मोडूं शकेल. धार्मिक छाछूंनें मात्र त्यापैकीं अेकही गोष्ट साध्य होणें शक्य झालें नाहीं, कधींही होणार नाहीं. वेद, कुराण, पुराण वाचा किंवा वाचूं नका, तारवाला भगदाड पडून समुद्र आत घुसला कीं, भट, पाद्री, काजी प्रभृति त्यांच्या वेद–कुराण–बायबलांच्या प्रतीं-सह पाण्यांत बुडणार ! पण भगदाडानींसुद्धा पाण्यात तारवें न बुडण्याची वैज्ञानिक क्लृप्ति सापडली कीं जन्मात प्रार्थना, निमाज न पढणारे 'नास्तिक'ही तरणार ! हा ठाम सिद्धान्त !

असाच एकदां केसाळपणा नी काळेपणा घालविण्याचा अुपाय कोणीं लवकर काढील काय ? ब्रम्ही, चिनी, जपानी प्रभृति मगोलियन लोकाची त्वचा सुवर्णपीत असते. विशोभित केंसाळपणा तिच्यावर मुळींच नसतो नी तरीही जे केंस सुशोभित ते त्यांच्या मस्तकावर विपुल असतात. तेव्हां केंसाळपणा घालविण्याची सोय निसर्गात आहे हें सिद्धच आहे. ती सोय कशी साधतां येते तो कार्यकारणभाव अजून मनुष्यास कळला नाहीं अितकेंच. वास्तविक पहातां युरोपियन स्त्री-पुरुषांच्या

त्वचेचें मार्दव, शोभा नी लावण्य केसाळपणानें फार अुणावलेलें असतें. त्यांचें लक्ष हा विशोभित केंसाळपणा घालविण्याची युक्ति शोधण्यात पूर्वीच वेधावयास हवें होते. गोरेपणाची गोष्ट थोडी निराळी. कारण थंड वायुमानामुळें युरोपीय रंग अुपजत गोरा. त्यामुळें काळा रंग घालविण्याचा प्रश्न आहे अुष्ण वायुमानामुळें ज्याचा रग हळुहळू काळा पडत आहे त्या हिंदुस्थानादिक देशाचा. पण आमचे ते देश अजूनही धार्मिक छाछूंच्या अज्ञानयुगातच गुरफटलेले. सृष्टिनियम नी भौतिक कार्य-कारणभाव समजून घेअून त्याच्या आधारें सृष्टीवर मनुष्यास शक्य ती ती सत्ता गाजविण्याचें सामर्थ्य देणारें विज्ञानयुग जेव्हा हिंदुस्थानात अुगवेल, तेंव्हा कोणी हिंदी वैज्ञानिक आमचीं सगळीं मुलें गोरींपानच हटकून कशीं निपजतील याचा अमोघ उपाय खाडकन् शोधून काढील, यात आम्हांस फारसा संशय वाटत नाहीं. कारण सृष्टींत तशी सोय आहे हे प्रत्यक्ष दिसत आहे.

सृष्टिघटनांचे वैज्ञानिक कार्यकारणभाव शोधीत युरोप कसकसें प्रगत नी प्रज्ञ बनत चाललें आहे हें काहीं ताजे दाखले देऊन आम्हीं वर जसें दाखविलें, तसेंच सृष्टिघटनाचे धार्मिक छाछूंतले अज्ञानिक कार्यकारणभाव शोधीत आम्ही कसे अधिकाधिक पढतमूर्ख बनत चाललो आहोंत ह्याचेही त्याच गेल्या वर्षातले कांहीं दाखले खालीं देत आहोंत.

धार्मिक छाछूंचे कार्यकारणभाव

बिहारमध्यें भूकंप का झाला? ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्यादिक लोक भंगी, धेड, डोम यांना शिवत नाहींत म्हणून! क्वेट्टयाला भूकंपानें अेका रात्रींत वीस हजार माणसे मुलांबाळांसुद्धां जिवंत पुरून कां टार केली? मनुष्यांच्या ‘पापा’मुळें देव ‘रागावला’ म्हणून! कोणच्या मनुष्यांनीं त असें भयंकर कोणचें पाप केलें? त्याचा नक्की निर्णय वर्ध्याच्या प्रार्थनामंदिरातील भजनानंतर अैकू येणारा ‘आंतला आवाज’ लवकरच सांगणार आहे! दाभोळें येथें महारवाड्यांत भयंकर अशी पटकीची सांथ कां अुद्भवली? भूकंपाचा वरील धार्मिक कार्यकारणभाव जितक्या निःशंक धिटाअीनें वर्ध्याच्या मगनवाडींतील सतानें सागितला तितक्याच निर्णायक स्पष्टपणें दाभोळ्याच्या महारवाड्यातील संतिणीनें त्या पटकीच्या साथीचा कार्यकारणभावही सांगितला कीं, ‘मरीआअीचे गेल्या तीन वर्षाचे तीन रेडे तुम्हीं अजून बळी दिले नाहींत म्हणून! म्हणून पटकीची सांथ आली!’ पटापट माणसें मारणाऱ्या

ह्या पटकीवर लस टोचून घेअूं, औषधे पिअूं, का काय अुपचार करूं ? 'देव-ऋषीण' म्हणाली, 'देवाला गाऱ्हाणें घाला ! टोंच वा औषधपाणी करूं नका. शेणाचे तीन पट्टे मी घराभोंवती मंत्रून ओढत्यें. त्या पटकीच्या 'बा' च्यानें बी तें ओलाडून घरात येववणार नाहीं !"

वरील प्रश्नोत्तरें काहीं चेष्टेचा विषय नाहींत बरें ! तीं त्या त्या प्रसगींची एक अत्यंत गंभीर शास्त्राज्ञा आहे ! एकाद्या गुरुत्वाकर्षणाच्या सिद्धांतासारखीं तीं ती वाक्यें त्या त्या धार्मिक तज्ज्ञानीं निःशंक गांभीर्यानें अुच्चारली आणि त्याना वेद-वाक्यांप्रमाणें विश्वासणाऱ्यांची संख्या आजही हजारानी मोजतां येअील ! ही धार्मिक छाछूं चेष्टा असती तर तिला कोणीं कवडीचेंही मूल्य दिलें नसतें. पण ती चेष्टा नाहीं; ती आज लाखों भोळसटाची प्रामाणिक निष्ठा आहे ! ही धार्मिक छाछूं अितकी गंभीर आहे म्हणूनच तर अितकी भयंकर वाटते. तिचें गांभीर्य हेंच राष्ट्राच्या बुद्धिभ्रंशाचें मापन ठरते !

विडी आणि ब्रह्म ह्यांचा कार्यकारणसंबंध

तुम्ही सारा वेद्वेदान्त, शाकरभाष्य वाचून, विंचून पालथें घातलें असाल ! फार फार तर तुम्हाला ब्रह्म नि माया याचा संबंध कळला असेल ! पण जगात आजवर कोणाला तरी ब्रह्म आणि विडी याचा संबंध कळला आहे का ? प्रतिज्ञेवर सागता येअील कीं, नाहीं कळला ! मग अैका तर. असें निगूढ तत्त्व गुरुकृपे-वाचून कसलें कळणार ? म्हणून प्रथम समित्पाणिर्गुरुमेवाभिगच्छेत् ! यास्तव वऱ्हाडात अेक जिज्ञासू श्रीमत् परमहस तुकडोजीबुवा यांच्या चरणदर्शनार्थ जाअून अलीकडेच विनविते झाले कीं, "महाराज ! आपण ब्रह्मज्ञानी, कवि, परमहंस. आपले हजारों शिष्य. आपण अेक मोटा यज्ञ करविलात. हजारों लोकाना अन्नदान दिलेंत. अशा आपल्यासारख्या थोर ब्रह्मज्ञान्यानें सतत विड्या प्याव्या हें कसें काय ? विडी फार प्यायल्याचा देहावर फार वाअीट परिणाम होतो असें म्हणतात !" या प्रश्नास अैकून श्रीमत् परमहंस तुकडोजीबुवा तें गूढ कसें उकलवून दाखविते झाले म्हणता ? तें अमरावीच्या 'अुदय' पत्रात त्याच्या बातमीदारानें वर्णिलेल्या माहितीवरून सांगूं या. महाराज तुकडोजीबुवा अगदीं पहिल्या प्रतीचे विडीपिअू आहेत. भक्तगण विडीमागून विडी चेतवून देण्यात अव्याहत गुंतलेले असतात कारंज्याच्या फवाऱ्याप्रमाणें त्याच्या मुखांतून सतत धुराचा अखंड लोट वाहत

असतो. प्रस्तुत बातमीदारानें श्री. नानाराव अमृतकराच्या बंगल्यावर वरील प्रकारचे प्रश्न विचारले. महाराज तुकडोजीबुवा म्हणाले, " अहो, विडीचा देहावर वाईट परिणाम होणार तर होवो ! देहाचें काय ? बोलून चालून तो नाशिवंत ! देह पडला तर पडो; काय चिंता ! " बातमीदार म्हणाला, " सत्याकरितां, धर्माकरितां देह पडला तर पडो, असें म्हणणें योग्य ठरेल; पण विडी पिण्यापायीं देह पडो, असें म्हणणें योग्य कसें ? उद्या दारुडाही तसेंच म्हणेल ! " त्यावर महाराज तुकडोजी-बुवा म्हणाले, " तुम्ही विडी विडी म्हणजे काय समजतां ! ब्रह्मज्ञानाचा प्रवाह तोच विडीचा धूर ! विडीचा धूर ब्रह्मज्ञान घेऊन बाहेर पडतो ! तो औतींभोतीं वहातो तसें ब्रह्मज्ञान फैलावतो ! ऐका, भजन !—

" बिडीमें क्या मजा है ।
तुमको खबर नहीं ॥
नाभीसे ऊठ पावे ॥
ब्रह्मांड घूम पावे ॥
झुरझुरके दम लगावें ।
तुमको खबर नहीं ॥ "

बातमीदार म्हणतो, " बुवांचें हें भजन ऐकणाऱ्या अनेक भाबड्या भक्तांना सहजच वाटते, विडीच्या ह्या धुरामध्यें ब्रह्मज्ञानाचा काहीं गूढ अर्क असेलही रसरसलेला ! नाहीं कोणीं म्हणावें ! त्यांना यातही दैवीपणा दिसतो ! " त्यावर आमचें इतकेच म्हणणें कीं, परोपकारात जो सत्पुरुष रत आहे तो विडी पितो म्हणूनच कांहीं असत्पुरुष होत नाहीं. जोंवर कोणी दुसऱ्याच्या विड्या चोरीत नाहीं किंवा दुसऱ्याच्या तोंडात त्याचा धूर बळें बळें कोंबीत नाहीं, तोंवर ती एक तुच्छ वैयक्तिक हौस म्हणूनच दुर्लक्षिणें युक्त. पण स्वतःच्या विडी पिण्यासारख्या ल्हानमोठ्या व्यसनांचें समर्थन ब्रह्मज्ञानाच्या बातानीं करण्यास ज्या लोकात मोठे-मोठे महंत धजतात आणि त्यांच्या त्या धूर्त वा मूर्ख शब्दांतहि 'दैवी गूढ' भक्तजन शोधीत बसतात, त्या लोकाची बुद्धि, विवेक नी सृष्टिनिरीक्षणशक्ति धार्मिक छाछूंच्या अफूनें किती मूर्छिलेली असते तें मात्र लक्षात घेतलेंच पाहिजे. ब्रह्म-ज्ञान्याच्या विडीचा धूर म्हणे ब्रह्मज्ञान घेऊन पोटाबाहेर पडतो ! वा रे ब्रह्मज्ञान ! वा रे ब्रह्मज्ञान्यांचें सृष्टिज्ञान !

सौभाग्यकांक्षिणी कुमारी कालवडीचें लग्न

धार्मिक छाछूंच्या कार्यकारणभावाचा आणखी अेक ताजा दाखला म्हणून शिक्षितांनीं गजबजलेल्या भर अुमरावती नगरात घडलेला अेका कालवडीचा—अेका गोऱ्हीचा—ह्या लग्नसमारंभ पहा ! कोणीं मिस् मेयोनें ही बातमी सांगितली असती तर आम्हीं तिला आमच्या समाजाची टर करण्यासाठीं तिनें ती बनावट गोष्ट रचली असली पाहिजे, अितके का आम्ही दूधखुळे आहोत, असें म्हणून चांगली फटकारली असती. पण डॉ. कृ. दा. वऱ्हाडदेशपाडे याच्यासारख्या अेका स्वाभिमानी स्वधर्मबंधूनेंच ती सहीसुद्धा प्रसिद्धिली असल्यामुळें ती नाकारताच येत नाहीं. ती घटना अशी : अमरावतींतील अेका घराण्यात भूतबाधा होत असल्याचा संशय आला. त्यावर काय अुपाय योजावा ते ठरविण्यासाठी शास्त्रीमंडळींस पाचारलें. धर्मसिधु, निर्णयसिधु प्रभृति त्रिकालज्ञ सनातन ज्ञानाच्या विश्वकोशांना चाळूनपाखडून निर्णय देण्यात आला कीं, या भूतबाधेला अेक नदिकेश्वरच काय ते टाळूं शकतील. नंदिकेश्वरास प्रसादविलें पाहिजे. त्याचा उपाय पाहाता अेक तदर्थक व्रत सापडलें ते हें कीं, शंकरभगवानाचा नंदी अजून कुंवार, त्यामुळें असतुष्ट. तेव्हा त्याचें प्रतीक कल्पून जर कोण्या वृषाला वरस्थानीं योजलें नी कालवडीला वधूस्थानीं, आणि त्यांचें यथाविधि लग्न लावलें, तर नदिकेश्वर प्रसन्न होतात. आणि त्या विशिष्ट विधीच्या पुण्यानें अशा प्रकारचीं भुतें पळून जातात. ह्या निर्णयानुरूप अेक ' सुंदर, खाशी, सुबक, ठेंगणी ' गोऱ्ही आणि तिला एक ' तरुण, कुलीन गोऱ्हा ' असा वर पसंत करण्यांत आला. ह्या गोऱ्ह्यामध्यें नंदीची प्राणप्रतिष्ठा होअून त्या ' नदीरूपिणे वृषाय ' लग्नमडपात मिरवत आणलें. लग्नाच्या आमंत्रणपत्रिका सर्वत्र वाटल्या होत्या. त्याप्रमाणें त्या बुद्धया अुभारलेल्या मोठ्या मडपांत पाहुणे मंडळींचा थाट जमला. सीमंतपूजन प्रभृति विधि यथासाग मंत्रघोषांसह अुरकण्यात आले. गोरजमुहूर्त साधून तीं नरमादी लग्नासाठीं मंडपांत आणलीं गेलीं ! आपापल्या शिंगाहीं नी शेपटांहीं सुशोभित अशीं तीं वधुवरें मुंडावळी बांधून वरमाला घेऊन अुभीं असतां ' सावधान शुभ लग्न ! ' अशी द्विजांहीं चेतावणी दिली आणि मंगलाष्टकाच्या शेवटच्या चरणासरशीं वाद्यांचा कडकडाट होत्साता तो विवाह संपादिला गेला !! भटांना दक्षिणा दिल्या. वरवधूपक्षांना अहेर झाले. भोजनाच्या पंगती झडल्या. तो जांवअी नंदी नी ती सौभाग्यवती कालवड गोरक्षण कार्यालयातील गोठ्यात मधुमीलनाचे सुख सध्यां लुटीत आहेत ! त्या गोठ्यांत

गाद्यागिरद्या अंथरलेले पलंगही त्याना पुरविले आहेत किंवा नाहींत तेवढी माहितीही डॉक्टरमहाशयानीं प्रसिद्धिली असती तर बरें झालें असते !

महारादिक आमच्या स्वधर्मबंधूंच्या मानवी वरवधूच्चीं लग्ने लावण्यास जे भट आपलें सोवळें विटाळेल म्हणून जात नाहींत आणि जे मंत्र व त्याची पवित्रता बाटेल म्हणून म्हणत नाहींत, ते भट त्या बैलाच्या लग्नाला गेले, त्या पशूच्या अंगावर शालीपिताबरासह हात फिरविते झाले, ते संस्कृत मंत्र म्हणते झाले; आणि हे सारें अेक धार्मिक गंभीर सस्कार म्हणून ! आमच्या धर्माचें विडंबन आमचा कट्टर धर्मशत्रूदेखील यापेक्षां अधिक आचरटपणें काय करू शकेल ? धार्मिक छाक्र्चें हे अज्ञानयुग सपून हिंदुस्थानांत विज्ञानयुग कधीं अुगवेल ?

दहावा किरण

पुनः एकदां गाय

हानिकारक धर्मभावना

'महाराष्ट्र-शारदें'त आम्हीं गाय हा निबंध लिहिल्यापासून गोरक्षण कोणच्या दृष्टीनें केल्यास राष्ट्राचे हितास पोषक होअील याची पूर्वी कधींही झाली नव्हती इतक्या कसोशीनें नि उत्कटपणें चर्चा चालू झाली.

परंतु गायीविषयीं त्या पहिल्या लेखापासून आम्ही आंजवर जे दहा पाच लेख लिहिले त्या सर्वांमध्यें आमचा मुख्य हेतु गोरक्षण संस्थाची सुधारणा किंवा त्यांच्या सुधारणेमुळें राष्ट्राचें धन किती कवड्या वाढूं शकेल इतकाच काय तो नव्हता. आपल्या अनेक 'धार्मिक' छापाच्या समजुती, श्रद्धा, आचार, व्रतेंवैकल्यें, रूढी ह्यांच्या मुळाशीं पूर्वी केव्हां तरी कांहींतरी लोकहितास उपयुक्त असा हेतु असला पाहिजे; त्यांच्या आचरणामुळें त्या त्या काळीं कांहीं प्रकरणीं तरी लोकहित साधलेंही असेल; परंतु हजारों वर्षांमध्यें जगांत ज्या उलाढाली झाल्या, त्यांमुळें आपल्या हिंदु राष्ट्राच्या परिस्थितींत जे बदल झाले, मनुष्याच्या ज्ञानविज्ञानांत युरोपअमेरिकेसारख्या प्रत्यक्षनिष्ठ नि प्रयोगशील बुद्धिवाद्याच्या यत्नांतही गेल्या दोनशें वर्षांत जी आश्चर्यकारक वाढ झाली, त्या उलाढालींनीं बदललेल्या परिस्थितीला तोंड

महाराष्ट्र-शारदा, मार्च १९३६

देण्यासाठीं त्या वाढत्या विज्ञानाच्या कसोटीवर त्या आमच्या धार्मिक छापाच्या रूढींना नी भावनांना पुन्हा एकदां तासून घासून घेण्याचें, त्यांची बोथट झालेली धार पुन्हा एकदां तीक्ष्ण नी पाणीदार करण्याचें काम गेल्या दीड हजार वर्षांमध्यें तरी म्हणण्यासारखे असें झालेंच नाहीं.

सगळ्यांत हानिकारक 'धर्मभावना' जर कोणची असेल, तर ती ह्या पुरातन आचारांना वा रूढींना वा समजुतींना आजच्या वाढत्या ज्ञानाची आणि मिळविलेल्या अनुभवाची कसोटी लावताच कामा नये, ही भ्याड भावना होय! त्या साऱ्या पांच हजार वर्षांपूर्वींच्या रूढी नी आचार आहेत. 'अेषः धर्मः सनातनः'!! तन'!! ह्यापुढें कितीही हानिकारक ठरत गेल्या तरी त्या बदलतांच कामा नयेत, त्यांना कसोटी लावणें हाच अधर्म! कारण त्या प्रत्येक आचार नि रूढीवर स्मृतींचा नि श्रुतींचा अेकच ठराविक छाप पडलेला : 'अेषः धर्मः सनातनः'!

त्यांतही जर कोण्या अगदीं सुधारकी शास्त्र्यानें कसोटी लावण्यास अनुज्ञापिलेंच तर ती कसोटी म्हणजे एकच—श्रुतींत वा स्मृतींत वा पुराणात कोणच्या तरी पोथींत तो धर्म सांगितला आहे ना? मग त्यामुळें प्रत्यक्ष व्यवहारांत लोकांच्या अुद्धाराला त्या आचारामुळें खीळ बसली तरीही तो 'अेषः धर्मः सनातनः'

या आपल्या भाबडट वृत्तीमुळें आपले सर्व आचार, रूढीभावना, हें 'धार्मिक' आचारकांड आपल्या जुन्या तीर्थांप्रमाणेंच शतकोंशतकें अुपसा नसल्यामुळें सडून कुजून चालले आहेत. आरोग्यासाठीं, स्वच्छ स्नानापानासाठीं, ज्या नद्या, तळीं, कुडें हितकारक म्हणून पवित्र मानली, तीं अुपसून वारंवार स्वच्छ न ठेवल्यामुळें आज तेच जलाशय क्षेत्रोंक्षेत्रीं घाणीचीं नी रोगाचीं डबकीं होऊन पडले आहेत; तसेच हे अनेक आचार, रूढी, समजुती 'अेषः धर्मः सनातनः' ची पाटी त्यांच्यावर मारल्यामुळें, त्याना अुजळा देणें, अुपसा करणें हेंच पाप ठरविल्यामुळें, आज भाबडटपणाचीं डबकीं होऊन पडलीं आहेत, आमचें धार्मिक जीवन त्यांच्यामुळें कलुषित नि रोगट झालें आहे.

ही स्थिति आपल्याच आचारकांडाची झाली आहे असें मात्र मुळींच नाहीं. ख्रिश्चन, पारशी, ज्यू, मुसल्मान—धर्मांचा छाप ज्यावर पडतो तो तो आचार वा रूढी अपरिवर्तनीय होय, ही खुजट नि कुजट धर्मभोळी समजूत सर्व पोथीनिष्ठ धर्मांतून अशीच हानिकारक ठरलेली आहे! पुराणात काय, कुराणांत काय, वेदांत

काय, अवेस्तांत काय, त्या काळीं त्यांना लोकहितकारक नि त्यांच्या परिस्थितींत अुपयुक्त वाटलेले आचार, समजुती नी किरकोळांतील किरकोळ गोष्टी देखील—दाढी, शेंडी, केंस यांच्या लांबीरुंदीपर्यंत,— अेकाच छापाखालीं ढकललेल्या आढळतात : अेषः धर्मः सनातनः ! परिस्थिति बदलतांच हे धर्मच अधर्म ठरण्याचा, लोकांच्या धारणाचें अुलट मारणासही कारणीभूत होण्याचा संभव आहे, ह्या अत्यंत महत्त्वाच्या सत्याविषयीं त्या साऱ्या धर्मग्रंथांतून दुर्लक्ष झालेलें आढळतें.

ही धार्मिक प्रवृत्ति म्हणजेच धर्मभोळेपणा आणि ती प्रवृत्ति दुसऱ्यावर बळानें लादण्याचा यत्न म्हणजेच धर्मवेडेपणा. जोंवर लोकांतील ही धर्मभोळी नि धर्मवेडी प्रवृत्ति अुच्चाटली गेली नाहीं, तोंवर ते ते लोक प्रगत होत नाहींत, त्यांचें ज्ञान वाढत नाहीं, आणि त्या धर्मग्रंथाचे वेळीं असलेल्या परिस्थितीचे अुलट परिस्थितींत, त्याचे ते 'सनातन धर्म'च त्यांच्या नाशास कारणीभूत झाल्यावांचून सहसा रहात नाहींत. जे लोक हें सत्य ओळखून आपले जुने नि सद्यःपरिस्थितींत नडणारे आचार झटपट पालटून आजच्या ज्ञानविज्ञानपरिस्थितीला जुळणारे नवे आचार अवलंबतात, ते प्रगतिशील ठरून त्या स्थितिशील धर्मभोळया वा धर्मवेड्या समाजावर मात करतात.

नव्या देवतेची मूर्ति

या कारणामुळेंच युरोपनें गेल्या दोनशें वर्षांत मुसलमानांवर नि हिंदूंवर मात केली. दोनशें वर्षांपर्यंत यूरोपही बायबलच्या दोन पुठ्याचे आत असेंच अडकून कोंबून कुजून राहिलें होतें. पण अकस्मात् अेक स्फोट झाला. तो फ्रेंच राज्यक्रांतीचा नव्हे, तर फ्रेंच बुद्धिक्रांतीचा ! फ्रेंच राज्यक्रांति त्या बुद्धिक्रांतीचा एक अध्याय, अेक अपरिहार्य परिणाम ! फ्रेंच राज्यक्रांतिकारकांनीं अक्षरशः अनेक जुन्या देवता नाकारून नवी देवता घडली नी प्यारिसच्या रस्त्यांतून मिरविली—बुद्धिश्री ! "The Goddess of Reason" ची ! ह्या स्फोटासरशीं युरोप बायबलच्या बंदींतून बाहेर फेकलें गेलें. त्यानें साऱ्या 'अेषः धर्मः सनातनः' ना विज्ञानाचे, बुद्धीचे, सद्यःस्थितीचे कसोटीस लावलें आणि युरोप वैभवाच्या झेपलिनमध्यें आकाशात अुंच अुंच भरारूं लागलें. यूरोपनें विज्ञानाच्या नव्या नव्या शस्त्रास्त्रानीं हिंदूंवर मात केली. आज साराच मुस्लीम देश युरोपच्या टाचेखालीं आहे ! तुर्कानें तेवढें युरोपचें तें विज्ञान अुचललें, तें धर्मभोळेपण नि धर्मवेडेपण सोडलें—म्हणून तुर्क तरी बचावला !

आपल्या हिंदु राष्ट्रासही आजच्या विज्ञानयुगाशीं टक्कर देऊन जर जगणें असेल, तरणें असेल, तर आपणही आतां या 'अेषः धर्मः सनातनः' च्या धर्म-भाबडट नि आचरट म्हणजे निरर्थक आचाराचें स्तोम माजविणारी ही प्रवृत्ति सोडून आपला पांच हजार वर्षांपूर्वी घडलेला वा जडलेला प्रत्येक आचार, प्रत्येक रूढी, प्रत्येक श्रद्धा, आजच्या विज्ञानाच्या प्रत्यक्षावगम्य कसोटीवर तासून, घासून, परीक्षून जी टिकेल तीच ठेवल्यावांचून, न टिकेल ती टाकल्यावांचून, ह्या नवीन परिस्थितीशीं झुंजण्यास अवश्य तीं नवीं शस्त्रें परजल्यावाचून गत्यंतर नाहीं, अशी आमची बालंबाल निश्चिती पटल्यामुळें, आम्ही त्या धर्मभोळ्या प्रवृत्तीस विरोधिण्यास सजलों आहों. आमचा लढा त्या हानिकारक प्रवृत्तीशीं आहे.

धर्मभोळेपणाचा पूर

त्या धर्मभोळ्या प्रवृत्तीचें अेक अुदाहरणच काय तें म्हणून आम्ही आमच्या गोपूजक गयाळपणास निवडलें. नाहीं तर ती बिचारी गाय आमचें काय खात होती ? मूठभर गवत नि थोडेसें ओखटपाणी !!

धर्मभोळ्या भाबडेपणापायीं आमची तारतम्य बुद्धि किती पंगु झाली आहे ते चवाठ्यावर आणण्याचे कामी आम्हीं निवडलेलें हें गायप्रकरण अपेक्षेपेक्षाही अधिक परिणामकारक ठरत असल्यामुळें आम्ही त्या विषयाची चर्चा आणखी अेक वर्षभर तरी तशीच करीत रहाणार आहोंत. कारण गायीसारख्या अेका पशूला मनुष्याचीच नव्हे तर देवांचीही देवता बनवून सोडणाऱ्या आमच्या ह्या गोपूजक धर्मभोळेपणाचे समर्थनार्थ अग्निहोत्रमंदिरापासून पांजरपोळापर्यंत जी खळबळ अुडून गेली आहे, तीमुळें पाऊस पडतांच नदी, नाले, ओहोळ जसे तुडुंब भरून वाहूं लागतात तसे धर्मभोळेपणाच्या नद्या-नाले-ओहोळाना महान् पूर आला आहे आणि ते जों जों फुगून फुगून वहात आहेत तों तों राष्ट्रीय मनाच्या तळाशीं दडलेल्या भ्रामक समजुतींची नि कुजलेल्या कल्पनाची सारी खळमळसुद्धां वर येऊन, वाहून चालली आहे. अेकदा तो पूर ओसरला नि ती खळमळ वाहून गेली म्हणजे धर्म-निष्ठेचें जीवन स्वच्छ होअून तारतम्य बुद्धीच्या पात्रांत वाहूं लागेल.

आपला प्रत्येक जुना आचार, रूढी नि समजूत आजच्या विज्ञानाच्या कसोटीवर कशी पारखून घ्यावी, आणि आजच्या परिस्थितीशीं टक्कर देण्याची क्षमता येईल

असे कोणते नवे आचार नि रूढी चालू कराव्या, त्याचें दिग्दर्शन करण्यास, त्याचा एक वस्तुपाठ देण्यास, हा गोरक्षणवाद उपयोगीं पडल्यावांचून रहाणार नाहीं.

यासाटींच तो वाद पुढें चालवून म हा रा ष्ट्र–शा र दें तील आमचे मागचे लेख आल्यानंतर त्याना अुत्तर म्हणून गोरक्षणादि संस्थांच्या नि वृत्तपत्रांच्याकडून जे जे भाराभर कोटिक्रम पुढें आले त्यांतील दोनचार विधेयें–आजवर विचारांत न घेतलेली–चर्चिण्यासारखीं या लेखांत चर्चिली आहेत.

अमेरिकेंतील गोमाहात्म्याविषयीं आमच्या भ्रामक कल्पना !

गायीसारख्या एका पशूला अक्षरशः नि वस्तुतःच देवता समजण्याच्या आमच्या मूर्खपणाचें समर्थन करतांना बहुतेक गोपूजक एकसारखे सांगत सुटतात कीं, "अहो, आम्हीच नव्हे, तर ते अमेरिकनांसारखे लोक देखील गायीस माता म्हणतात, देवता म्हणतात. गोप्रस्थ अमेरिकेंत आम्हांहूनही अधिक प्रमाणांत वाढत आहे. गाय ही अमेरिकेसारख्या अगदीं अद्यावत् विज्ञानाचें आगर असलेल्या राष्ट्रात देखील देवता मानली जाते–म्हणून गाय ही देवता आहे! माता आहे!"

ह्याच्या पुराव्यासाठीं अमेरिकन लेखकाचीं 'Cow is the mother of prosperity,' 'Cow is the foster mother of the human race!' 'Cow feeds our nation' प्रभृति अनेक वाक्यें वरचेवर छापलीं जातात. अमेरिकन नटीचें लावण्य ती गायीचें दूध पितें म्हणूनच टिकतें, अमका अमेरिकन गायीचें दूध हें अत्युत्तम अन्न आहे असें म्हणतो, अित्यादि विधानेंही वारंवार अितक्या बेछूटपणें केलीं जातात कीं, त्यायोगें आमच्या अिकडे वाढलेल्या गायीच्या स्तोमाप्रमाणेंच अमेरिकेंतही गोपूजा सरसहा चालू असावी, असा अेक लोकभ्रम सहजगत्या चहूकडे फैलावत जावा. बहुतेक गोसेवक, धेनुदास, गोभूषण प्रभृति भोळसट मंडळींची तशी समजूत खरोखरीच झालेलीही आहे, हें त्यांच्यांतील अनेक प्रचारक-प्रचारिकांचीं जीं कथाकीर्तनें संभाषणें अैकूं येतात त्यांवरून दिसून येतें.

गोभक्षक अमेरिका

आतां, अमेरिका आमच्या गोपूजेच्या अर्थीच गोपूजक आहे, आम्ही गायीस ज्या अर्थी देवता मानतों त्याच अर्थी ते अमेरिकनही गायीला वस्तुतःच देवता मानतात. आम्ही ज्या अर्थी तिला माता म्हणतों, त्याच अर्थी अमेरिकन लोक

सरसहा गायीला वस्तुतःच माता मानतात,—ह्या समजुती किती खोट्या आहेत हें दाखविण्याचे आधीं अमेरिकेंतील वा यूरोपांतील कोणच्याही गांवच्या बाजारांत नुसता अेक फेरफटका करताच तुम्हांस काय दृश्य दिसेल तेवढें काय तें पाहून येअूं!

प्रत्येक गांवांत भर बाजार आळींत ज्या ज्या दुकानापुढें सकाळीं अगदीं दाटी अुडालेली दिसेल तें तें दुकान बहुधा मांसविक्याचेंच असणार. आपल्या अिकडे भाजीचीं दुकानें जशीं अगदीं निःसंकोचपणें प्रत्येक मोठ्या आळींत अेकादें आणि बाजारांतून अनेक हारीनें माडलेलीं असतात, तशीं तिकडे मांसाचीं दुकानें ठिकठिकाणीं मांडलेलीं असतात. त्या मासाच्या दुकानातून मुख्य मांस म्हणजे गायीचेंच ठेवलेलें असतें; तें अगदीं अुघडपणें, वर्गवारीनें. ही तंगडी, हा खांद्याचा तुकडा, हें काळीज, अितकेंच नव्हे तर दुकानाचा शृंगार म्हणून अेक दोन तरी मारलेलीं सबंध गाअीचीं वासरें माना कापलेली किंवा कापलेल्या माना अर्धवट लोंबलेलीं अशीं दुकानावरून टांगलेलीं असतात. ख्रिस्तमसमध्यें तर अशा मारलेल्या गायीच्या वासराच्या धडाचें अेक भीषण प्रदर्शन प्रत्येक हाटा-हाटातून, वाटेवाटेनें लटकत ठेवलेलें असतें. ती 'शोभा' अधिक आकर्षक करण्यासाठीं नि तें मांस अगदीं ताजें दिसून गिऱ्हाअिकाच्या तोंडास पाणीच सुटावें म्हणून शिंगासुद्धा लोंबकळणाऱ्या गायीच्या लहान-मोठ्या डोक्यांच्या वर रक्त शिंपडतात, गायींच्या जिभा त्याना मारतांना जशा तोंडातून खाली लंबतात तशाच्या तशा जिभा लोंबत असलेली रक्ताळ मुंडकीं परोपरीनें टांगून त्याभोंवतीं कागदाच्या फुलांची निरनिराळी आरास केलेली असते. तीच गोष्ट बकऱ्यांच्या मांसाची, धडांची, मुंडक्याची. हें दृश्य आपल्यास जितकें राक्षसी वाटतें तितकेंच तें युरोपियनांना अगदीं सहाजिक नि सभ्यपणाचें वाटतें. त्या दुकानासमोर लहान मुलामुलीना घेअून आअीबाप, नौकरचाकर, तरुण-तरुणी, सभ्य गृहिणी, भटाभिक्षुकांच्या (Priests) च्या देवदासी बाया—सर्व वर्गांच्या गिऱ्हाअिकांची दाटी झालेली असून मला 'मासाचा खांदा दे,' 'आअी, गाअीच्या चार जिभा आणखी घे', 'ह्या वासराचें मास नको. तें पाहूं दुसरें धड', असे सारखे आवाज येत असतात. थोडक्यांत म्हणजे, आपण जितक्या निःसंकोचपणें किराणा वा भाजीच्या दुकानात दाटी करून दूधभोपळे, वांगीं, फणस, कलिंगडें, सबंधचीं सबंध वा फांकी कापकापून रसगळत्या ताज्या स्थितींत हाटातून (बाजारांतन) घरीं आणतों. तितक्याच निःसंकोचपणें गोमांसाचे ताजे

रक्ताळ भाग तिकडील हाटाहाटांतून शेंकडों स्त्रीपुरुष सकाळसंध्याकाळ विकत घेतांना आढळतात. पुढें जेवतांना आपल्याकडे जसा भात हें एक मुख्यान्न, तसें सकाळ-संध्याकाळ अमेरिकेंतील खाणावळींतून, कुटुंबांतून, घरोघर शिजविलेलें गोमांस हें एक मुख्यान्न वाढलें जातें. त्यांच्या प्रार्थना, टेबलावर गोमांसाच्या शिजविलेल्या तंगड्या-खादे जिभाच्या ढिगांस रचून म्हटल्या जातात नि देवाला तो गोमांसाचा नैवेद्य समर्पिण्यात येतो. पंगतींतून आग्रहानें गोमांस वाढण्यांत येतें. आओबाप, मुलेंमुली निःसंकोचपणें आपण भात खातों तसें प्रत्यहीं तेंच एक मुख्यान्न म्हणून सारे युरोपियन, अमेरिकन लोक गोमास खातात. आपल्या अिकडे गोमांस खाणारे हिंदु जसे केवळ अपवाद; तसेंच गोमांस न खाणारे युरोपियन, अमेरिकन केवळ अपवाद; हजारीं दहा देखील आढळणार नाहींत!

वरदान कोणत्या अर्थी?

अशा या युरोपियन-अमेरिकन लोकांमध्यें गायीची भक्ति, आमच्या गोभक्तीचे अर्थी वाढत आहे, ते अमेरिकनही गोभक्त होत आहेत, ते अमेरिकनही 'Cow is the mother of prosperity' म्हणून म्हणतात बघा!— असें जेव्हां आमची भाबडी गोसेवक मंडळी सांगतात आणि अमेरिकेच्या लेखकाचीं तशीं वाक्यें वाचून, आमच्यासारखे तेही गयाळ, गोदेव, गोपूजक झालेले आहेत असें समजतात, तेव्हां त्यांची किती हास्यास्पद दिशाभूल होत असली पाहिजे बरे?

अमेरिकन लेखकांतील दोनचार लेखकांचे अुतारे ही गोरक्षक मंडळी येतां-जातां छापतात कीं, तो फलाणा लेखक म्हणतो, "Cow is the foster mother of human race."

पण कोणच्या अर्थी? 'आमच्या राष्ट्राची गाय ही अन्नदात्री आहे', असें अमेरिकन जेव्हां म्हणतो, तेव्हां ती भरपूर दूध देते म्हणूनच काय तें नव्हे! तर त्या स्तुतीचें कारण स्वतः अमेरिकन लोक काय सांगतात तें अैका:

"Truly the cow is one of the greatest blessings of the human race, because her flesh and that of her progeny feeds the nation with its most stable meat!"

(H. D.)

"गाय ही मनुष्य जातीला लाभलेलें अेक महान् वरदान होय! कारण कीं गायीचें नी तिच्या वासरांचें मांस हेंच आमच्या राष्ट्राचें मुख्य मांसान्न होय!!!"

आतां आलें का ध्यानांत कीं, मासखाऊ अमेरिकन राष्ट्रांत कोणच्या अर्थी गायीचें माहात्म्य मानलें जातें तें? ती दूध देते तोंवर तिच्या दुधावर, आटते तेव्हा तिच्या गोमांसावर, यथेच्छ ताव मारतां येतो, म्हणून अमेरिका गायीचा प्रतिपाल करते, गोधनाची जोपासना करते! पण अमेरिकेसारखे गोमांसखाअू लोक गायीस राष्ट्राची अन्नपूर्णा कां म्हणतात, तीं कारणें सांगणारीं वरीलसारखीं वाक्यें अमेरिकेच्या मासिकांतून हजारो प्रसंगीं छापली जात असतां, ही आमची भाबडी गोसेवाक मंडळी वाचली न वाचली करतात, तीं वाक्यें आमच्या गयाळ वाङ्मयातून छापीत नाहींत, आणि लोकांत असा गैरसमज फैलावूं पहातात कीं, "अहो, ते अमेरिकनांसारखे प्रगत लोकही गायीस अन्नपूर्णा, राष्ट्रमाता म्हणून गौरवितात; अगदीं आमच्यासारखे ते गोभक्त आहेत; गायीला आमच्यासारखे ते पूजतात, तिला देवी मानतात!!"

अमेरिकेची गोभक्ति म्हणजे रक्ताळ गोमांस पोट भरून खाल्ल्यानंतर आलेली ढेंकर होय! तिच्या दाखल्यानें आम्हां गोमांसनिवृत्त हिंदूंच्या गोभक्तीस समर्थू पहाणें म्हणजे वैद्याच्या शल्यांस कसायाच्या सुऱ्याची अुपमा देणें होय!

अमेरिकेनें अमुक केलें म्हणजे तें बरोबर असलेंच पाहिजे असें समजणें हीच मुळीं चुकी. अमेरिका गोमांस खाते, म्हणूनच काय तें आम्हींही खावें किंवा खाअूं नये, असा त्या दोन गोष्टींचा निर्णायक संबंध मुळींच नाहीं; परंतु आमची गयाळ गोभक्ति नी अमेरिकेची गो-खाअू गोभक्ति यांत आकाशपाताळाचें अंतर आहे, विरोध आहे, हें सत्य आमच्या भाबड्या गोसेवक बंधूंच्या ध्यानीं आणण्यासाठींच वरील वस्तुस्थिति जशी आहे तशी सांगावी लागली.

नटी पंचगव्य पितात?

आमच्या गयाळ गोपूजनांत नि अमेरिकेच्या गोखाअू गोरक्षणांत केवढा भेद आहे तें खालील कांहीं प्रश्नावरून भाबडेपणाच्याही ध्यानांत आल्यावांचून रहाणार नाहीं.

(१) अमेरिकेंत, गाय 'परलोकीं' गोलोक नांवाचा अुत्युच्च स्वर्ग देणारी देवता आहे असें सांगणारीं पुराणें, धर्मग्रंथ म्हणून सन्मानिलीं जातात का?

(२) अमेरिकन नट्यांपैकीं कांहींनीं गोदुग्धाची स्तुति केली. ठीक! त्यांना तें मानवतें. गोदुग्ध वाअीट नाहीं, कांहींना मानवतें, अितकेंच त्यायोगें सिद्ध होतें. परंतु आमच्या स्त्रियांप्रमाणें त्या नटी गोमूत्रही नित्य नेमानें पितात काय? आणि गोमूत्र पिणें हें 'पुण्यकर्म', म्हणजे जो 'धार्मिक विधि' परलोकीं श्रेयकर तो, अशा भावनेनें गायीचें पंचगव्य 'मंत्रपूर्वक' पितात काय? किंवा गायीच्या खुरांचीं वा शेपटाचीं रांगोळीनें १०८ चित्रें काढून प्रत्यहीं सोवळ्यानें त्यांची पूजा, धूपदीपनैवद्यादि त्या नटी करतात काय? आणि अशीं 'गोपद्माचीं' व्रतें चातुर्मास्य केल्यानें मुलें होतात वा अशी कोणच्याही नवसास ती गायदेवता पावते वा त्या व्रतानें 'देव' परलोकीं सद्गति देतो अशी भावना धरून 'गोपूजा' करतात काय? गोग्रास व्रतें धरून नअू दहा गुळाचे कानवले करून गायीस चारावे नी अेक काय तो गायीचा 'प्रसाद' म्हणून स्वतः खावा, अशीं व्रतें 'धर्मविधि' म्हणून अमेरिकेंतल्या शेंकडों स्त्रिया आचरतात काय?

(३) स्वतःच्या धर्माचे, माणसासारखे मनुष्य, त्यांना 'अस्पृश्य' समजून तशा 'जातीं'तल्या माणसाची सावली पडतांच वा स्पर्श होतांच आपण 'विटाळ'-लों असें अमेरिकन लोक समजतात काय? आणि माणसाच्या स्पर्शाचा वा सावलीचा तसा 'विटाळ' गायीसारख्या पशूला शिवून वा तिची शेपटी डोळ्यांवरून फिरवून जातो नि मनुष्य 'शुद्ध' होतो, असें शेंकडों अमेरिकन गोभक्त स्त्रीपुरुष मानतात काय?

(४) कोण्या गायीला गोठ्यांत न बांधतां, ती खूप दूध देते किंवा व्याल्यावांचून दूध देते म्हणून तिचें अेक देअूळ अुभारून त्या देवळांत देवी म्हणून बांधतात कीं काय? आणि तिचें दूध 'पवित्र' म्हणून आगींतच ओतावें; माणसासारख्या हीन प्राण्यानें न पितां देवांनींच प्यावें; त्या गायीची 'धर्मविधि' समजून 'पूजा' व्हावी; अशा 'धर्माज्ञा' अमेरिकेंतील धर्मगुरूंनीं सोडलेल्या आहेत काय?—कीं जशी गेल्या वर्षींच वैष्णव गुरूंनीं सोडली आणि त्या गोमंदिराचें अुद्घाटन गोसेवक मंडळींनीं मोठ्या धूमधडक्यानें मुंबअीकडे केलें?

(५) रत्नागिरीचे पतितपावन मंदिराचे उद्घाटनीय समारंभीं साधुशील चौंडेमहाराजांनीं पशुयोनींत जन्मलेल्या गायीची पूजा भक्तिभावें 'देवता' म्हणून

करविली; पण 'स्नान करूनसुद्धां कोणताही अस्पृश्य देवाचे गाभाऱ्यांत जाऊन देवपूजा करण्याअितका पवित्र होणेंच शक्य नाहीं, तो जातीचाच अस्पृश्य', असें ठासून सांगितलें, केसरींत पत्र लिहिलें! तशा प्रकारचा पशुयोनीस मनुष्ययोनीहून श्रेष्ठ मानणारा शास्त्रोक्त गयाळपणा अमेरिकेतील किती महाराजात आढळतो?

(६) अमेरिकेवर परशत्रू गायींचे कळपांच्या गोलांना ढालीसारखे पुढें करून त्याचे आड चालत येत असता, हत्यार चालवावें तर गायी मरतात, गोवध हें जन्मोजन्म नरकांत ढकलणारें 'पाप'!—अशा भयानें हत्यारें टाकून देअून, राष्ट्रशत्रूस राष्ट्रांत बिनधोक शिरूं दिलें, राष्ट्रवध करूं दिला, पण गोवध केला नाहीं, अशा लढाया अमेरिका कधीं लढली आहे काय? आम्हीं तें शौर्य गाजविलेलें आहे!

गाय माता कोणाची?

(७) आपल्या राष्ट्रास उपयुक्त म्हणूनच आपल्या गायी अवध्य. पण शत्रूच्या सैन्यास मांसाचा नि दुधाचा पुरवठा करणारें शत्रूचें गोधनही आपलें शत्रूच. त्या शत्रूच्या दाणावैरणीप्रमाणेंच त्या गायीही मारल्या पाहिजेत असें न मानतां, शत्रूच्या किल्ल्यांतील गायी मरतील म्हणूनच शत्रूच्या किल्ल्यावर भडिमार करण्यास अमेरिकन सैन्यानें कितीदां नाकारलें? किंवा अमेरिकन सैन्य वेढ्यांत भुकें मरूं लागलें असतांही अडगळ झालेल्या निकामी गायीला मारून त्या मांसास खाऊन लढा झुंजविण्याचे प्रसंगीं गोमांस खाण्याचें अमेरिकन सैन्यानें कितीदां नाकारलें? स्वतः तें सैन्य, तीं माणसें, उपाशी मारविलीं, पण गायी मरूं दिल्या नाहींत, असे प्रसंग अमेरिकेच्या अितिहासांत किती आहेत?

(८) अमेरिकनांनीं आपल्या राष्ट्रीयत्वाची अशी व्याख्या कधीं केली आहे काय कीं: 'धेनुर्यस्य महामाता सोऽह्यमेरिकनः स्मृतः'—जशी आमच्या गयाळ मंडळींनीं हिंदुत्वाची व्याख्या केली: धेनुर्यस्य महामाता स वै हिंदुरिति स्मृतः'

वरील कांहीं प्रश्नावरून तरी आमच्या गयाळ गोभक्तींत आणि अमेरिकेच्या गवाहारी गोभक्तींत केवढा फरक आहे तें स्पष्ट होईल का? मेल्यानंतर आत्मा जेव्हां परलोकीं जातो तेव्हां वैतरणी नदी तरतांना गायीच्या शेपटास धरावें लागतें

आणि त्या आधाराआधरानें ती गाय आत्म्यास परलोकीं वैतरणी नदींतून तारून स्वर्गी सुखरूप पोहोंचविते, असें अमेरिका मानीत नाहीं—आम्ही मानतों !

आमच्या गायीवरील लेखाना उत्तर देण्यासाठीं म्हणून जें भारेंचे भारे लिखाण गयाळ मंडळींनीं गेल्या वर्षी लिहिलें आहे, त्यांत बहुतेक भाग 'पहा, ती अमेरिकाही गाअीस माता म्हणते, तिचे दुधाची स्तुति करते, आमच्यासारखीच अमेरिकाही गोभक्त आहे—म्हणून आमची गोभक्ति निर्दोष !' ह्याच घाअूक विधेयाच्या पुनरुक्तीनें भरलेलें आहे. यासाठीं अमेरिकेची गोभक्ति म्हणजे काय हें आम्ही या लेखांत अेकदाचें अुलगडून सांगितलें आहे.

आणि जरी गायीला अगदीं आमच्या गयाळ धेनुदासी संप्रदायाप्रमाणेंच अक्षरशः देवता—मनुष्याहून श्रेष्ठ, परलोकीं गोलोक स्वर्ग देणारी देवता—म्हणूनही कोण्या अमेरिकनानें मानण्यास आरंभिलें, तरीही तशी गोभक्ति बरोबर ठरणार नाहीं, भाबडीच ठरणार. कारण अमेरिकनांत जें जें मानलें जातें तें तें तेवढ्याचसाठीं बरोबर ठरलेंच पाहिजे, असें 'साहेबोक्तम्' चें प्रमाण आम्ही स्वतःसिद्ध मानीत नाहीं. अमेरिकेंतही भ्रमिष्टालयें (lunatic asylums) हीं थोडीं फार असतातच !

तेव्हां आतां यापुढें कोण्याही गयाळजीनें अमेरिकेच्या लोकाचे गायीच्या दुधाविषयीं, विणीविषयीं वा जोपासनेविषयीं भाराभर अुतारे देण्यांत आमच्या टीकेचें अुत्तर सापडेल अशी आशा बाळगूं नये. अमेरिकेचें गोरक्षणविषयक सारें धोरण 'गाय हा अेक अुपयुक्त पशु होय' ह्या आमच्या मुख्य विधानाचेंच समर्थक आहे. तिचें दूध, तिची वीण आणि शेवटीं गोमांस हीं राष्ट्रास अुपयुक्त आहेत हेंच अमेरिकेचें म्हणणें—आणि तेंच आमचें ! परंतु गोमांसाहारी अमेरिका गायीला पारलौकिकदृष्ट्या 'देवता' मानीत नाहीं. गोवध 'पाप' समजत नाहीं. गोपूजा धार्मिक विधि समजत नाहीं. आम्हीही तसें समजूं नये हेंच प्रतिपादितों.

अहो ! पण शिवाजीमहाराजही स्वतःला 'गोब्राह्मणप्रतिपालक' म्हणवीत !

हें आणखी अेक ठराविक पालुपद आम्हाला अुत्तर म्हणून लिहिलेल्या लेखांत पुनः पुनः घोळलें जातें, आणि त्याविषयीं कांहीं प्रत्युत्तरिण्याची संधि आम्हांस गेल्या लेखांतून सांपडली नाहीं. यासाठीं आमच्या गयाळ मित्रांना या पालुपदा-

विषयीं अितकेंच सांगणें कीं, महाराज जें ब्रीद मिरवीत, तें 'गोब्राह्मणप्रतिपालका'चेंच होतें; गोदास वा धेनुदासपणाचें नव्हतें. गाय हें आपल्या कृषिप्रधान राष्ट्राचें महत्त्वाचें धन आहे. गाय हा अेक अुपयुक्त पशु या दृष्टीनें गोरक्षण, गोप्रतिपालन हें आमचें अेक राष्ट्रीय कर्तव्य आहेच आहे. पण शत्रुपक्षाकडील गायी मारणें हें 'पाप' समजून, गाय ही वस्तूच अवध्य यासाठीं तशा शत्रूच्या गायी मरूं नयेत म्हणून हत्यार टाकून राष्ट्राचा घात करण्याअितकी महाराजाची गोभक्ति बोकाळती तर तीही राष्ट्रद्रोहीच ठरती ! पण त्या महापुरुषानें पितृभक्ति देखील राष्ट्रभक्तीच्याखालीच गणली, तिथें गोभक्तीची कथा काय ? आणि तीच गोष्ट 'ब्राह्मण' प्रतिपालनाविषयीं. काहीं ब्राह्मण अधिकाऱ्यानीं कोष-रक्षणीं वा करसंग्रहीं ढिलाअी केली कीं लगेच महाराजाची दटावणी जाअी कीं, 'ब्राह्मण झालेत म्हणून क्षमा होअील कीं काय ! राज्यकार्यी अळंटाळं होताच ब्राह्मण असलात तरी कडक शासन होअील ! वेळींच शुद्धीवर यावें !' अशा आशयाचीं पत्रे अुपलब्ध आहेत !

पण याही पुढें जाअून असें स्पष्ट सांगणें भाग आहे कीं, महाराजांच्या काय किंवा कोणाही थोर पूर्वजांच्या काय, ज्या भावना वा शास्त्रे वा साधनें असतील तीं त्याच्या काळापुरतीं त्यांना लागूं होतीं. त्याना योग्य वाटली, म्हणूनच काय तीं आजच्या काळालाही योग्य वाटलींच पाहिजेत, असें म्हणणें म्हणजे पूर्वजांच्या मरणानंतर पृथ्वीनें फिरायचें नी काळाच्या घड्याळांनीं चालायचें सोडून दिलें, असें म्हणण्यासारखें मूर्खपणाचें आहे. महाराजाच्या परिस्थितींत ज्या ब्रीदांचा नी शास्त्रांचा नी शस्त्रांचा अुपयोग, तीं त्यांनीं वापरलीं; राष्ट्र राखलें; बस्स. त्यांचें कर्तव्य त्यांनीं केलें. आमचें कर्तव्य आमच्या परिस्थितींत राष्ट्र राखावयास अवश्य तें जुनें नि नवें साधन हातीं घेणे हेंच होय. ग्रहणें, सूर्यचंद्रांना राहू-केतु खातात म्हणून घडतात, असें शिवाजी मानीत, म्हणून प्रत्यक्ष ज्ञानाला नाकारून आजही शाळांतून ग्रहणाचीं तीं कारणें शिकवायचीं कीं काय ? महाराज बैलगाडींत बसत म्हणून आज आगगाडींत बसायचें नाहीं कीं काय ? महाराज कंबरेस भवानी लटकावीत, डोक्यास पोलादी शिरस्त्राण, हातीं वाघनखे—मग तुम्ही डोक्यास कानटोप्या नि हातीं जपमाळा कां धरल्यात ? देश-काल-पात्राच्या तारतम्यानेंच ना ? हें गयाळ मंडळीस कळत नाहीं ! महाराजांच्या गोब्राह्मणप्रतिपालनाच्या ब्रीदाप्रमाणेंच आणखी म्लेंच्छहननासारख्या असणाऱ्या कांहीं ब्रीदाविषयीं या मंडळींत

गोष्ट काढून बघा. तें नांव घेतांच पहा कसे थरकापतात! "अरे बापरे!" म्हणूनच कानावर हात ठेवतात नि म्हणतात, "अहो! कांहीं काळवेळ तर बघाल! शिवाजीची परिस्थिति कुठें, आज कुठे! आपलें कर्तव्य म्हणजे 'श्रीराम जयराम जयजयराम!!!' अेक कोटी वेळ हा मन्त्रजप, अेक कोटी वेळ पंचगव्य—आणि पांजरपोळ!!"

तीच गोष्ट परमपूज्य पंडित मालवीयजींच्या 'मानबिंदु' विषयीं!!

पुण्यास पंडितजी म्हणाले, "गायीचें दूध अत्यंत हितकर! म्हणून ती मातेपेक्षाही थोर! हिंदु सस्कृतीचा गाय हा मानबिंदु आहे!!!" असें पंडित मालवीय म्हणाले बरें का! म्हणून आम्हाला ताज्या 'गो-रक्षणा' च्या अंकांत त्याचे संपादक बजावतात. देवाच्या नैवेद्याचें दूध वंदून प्यावें, तसेंच पंडित मालवीयांसारख्या ऋषितुल्य वृद्धांचा शब्द सादर अैकावा. पण तें नैवेद्याचें दूध जिभेला लावतांच जर नासलेलें लागलें तर जसें वंदूनच पण टाकून द्यावें हाच धर्म, तसेंच अशा पुरातन पुरुषांचे शब्दही अद्यावत् सत्याच्या कसोटीला लावताच जर अतथ्य ठरले तर सादरच पण निषेधावे हेंच कर्तव्य. गाय राष्ट्रास दूध देते म्हणूनच माता, मातेहून थोर, तर दुधाअितकेच महत्त्वाचें अन्न जें तांदूळ नि गहूं त्या तांदुळांचें पोतें पित्याहून मोठें कां ठरू नये? दूध देते; बस्स, येवढेंच गाईचें महत्त्व. बाकी सर्व गोस्तोम शुद्ध बावळटपणा. गाय हा हिंदु राष्ट्राचा अेक दुग्धबिंदु! मानबिंदु नव्हेच नव्हे! भक्ताचा देव, त्याचा भक्तिबिंदु, भक्ताहून महत्तर हवा, तसाच राष्ट्राचा मानबिंदु, ज्यायोगें राष्ट्राचा अत्युत्तम पराक्रम, तेज, आकांक्षा, दुर्घट करून सोडील, माणसांचे अतिमानुष करून सोडील असा महत्तम हवा! वाटेल त्यानें पिळावी, वाटेल त्यानें खावी, अशी ही गाय आमच्या आजच्या दुर्बळतेचा मानबिंदु आहेच आहे, अगदीं यथोचित प्रतीक आहे! पण ह्या हिंदु राष्ट्राचा उद्यांचा तरी तसला भुक्कड मानबिंदु राहतां कामा नये.

लेखनमर्यादा संपली तरीही नागपूरच्या 'महाराष्ट्र' पत्रांत गोसेवक श्री. सरंजामे यांचा अत्यद्भुत शोध जो अलिकडेच प्रसिद्ध झाला आहे तो वाचकांना नुसता कळवून तरी ठेवलाच पाहिजे. वाचकहो, लोकमान्यांसारखा कुलदीपक सुपुत्र ज्यायोगे हटकून होतो अशी दिव्यौषधि श्री. सरंजामे यानीं शोधून काढली आहे, याचा तुम्हास अजून पत्ताच नाहीं का? अहो, काय सांगावें, आनुवंशशास्त्रांत, सुजननविद्येंत, Eugenics मध्यें असा अद्भुत शोध जर युरोपमध्यें लागता, तर जगभर त्याचा

डिंडिम गाजता. आम्हां भारतीयाच्या गुणांचें आजकाल चीज होत नाहीं हेंच खरें ! लोकमान्य टिळकाच्या केळकरांसारख्या चरित्रकारकालाही जें रहस्य अुलगडलें नाहीं, तें 'जगज्जननी' 'आदिदेवता' जी गोमाता तिनें सरंजामे याना गेल्या दोन महिन्यापूर्वी सांगून टाकलें ! तें वृत्त त्यांच्याच शब्दांत सांगणें अुचित :

" त्रिकालज्ञान अशा आमच्या स्मृतिकारांनीं गोमूत्र आणि गोमय यांचें जें महत्त्व सांगितलें तें विज्ञानशास्त्रानेंही खरें कसें ठरते तें कोणी सांगू लागला तर सावरकर तें अक्षम्य ठरवितात ! पोथींतल्या गोष्टी सावरकरांना मान्य नाहींत ! पण आजच्या या युगातही. . .लोकमान्यांसारखा सुपुत्र होण्यासाठींसुद्धां गोसेवेचें कारण मुळाशीं आहे हें त्याच्या चरित्रभागांत नमूद आहे. लोकमान्यांसारख्या अलौकिक पुरुषाला जन्म देणाऱ्या त्या थोर मातेनें नित्यनियम म्हणून पंचगव्य प्राशन केलें तें गोमाता व देवता ह्याच भावनेनें केलें असलें पाहिजे हें उघड आहे. धार्मिक लोक गायीस माता व देवता अलंकारिक भाषेनें म्हणत नाहींत. ते अक्षरशः तिला तसें मानतात; व तसें मानण्यांत कोणतीच अडचण नाहीं, लाज तर मुळींच नाहीं !"

—महाराष्ट्र (३–१२–३५)

कां ? आमच्या 'त्रिकालज्ञानी' स्मृतिकारांचें गोमूत्र-गोमयाचें माहात्म्य 'विज्ञान शास्त्रा'च्या या अत्यद्भुत शोधानें निर्विवादपणें सरंजामे यानीं सिद्ध करून दाखविलें कीं नाहीं ? या अुताऱ्यातील प्रत्येक शब्द गयाळ वेदातील सूक्तासारखा मंत्रमय आहे खराच ! विज्ञानाचा पुरावा द्यावा तर असा ! लोकमान्याची माता पंचगव्य पीत असे. आणि त्या साध्वीच्या पोटीं लोकमान्यांसारखा सुपुत्र निपजला. अर्थात् पंचगव्य हेंच त्या अलौकिक पुत्रप्राप्तीचें दिव्यौषध !!

कार्यकारणभाव जाणण्याची बुद्धीची क्षमता धर्मभोळेपणानें कशी पंगु होते याचें ह्या वरील गयाळ कोटिक्रमाहून दुसरें अुदाहरण काय द्यावें ? लोकमान्याची माता, पंचगव्याप्रमाणें मीठ, मोहरी, मसाला, भात, वरण, पाणी, भाज्या प्रभृति किती तरी पदार्थ ल्हानपणापासून सेवन करीत नव्हत्याच, असें कांहीं अेक गमक अजून सांपडलें नाहीं. मग त्या पदार्थापैकीं पंचगव्यसेवनानेंच असा अलौकिक पुत्र झाला हें कसें सिद्ध झालें ? सरंजाम्यासारख्या गोमयानदांना तें पंचगव्यप्राशनाचें फळ वाटतें. लवणानदांसारख्या मीठ खाण्याच्या अभिमान्यांना मीठ खाल्लें म्हणून

लोकमान्यासारखा पुत्र झाला असें त्याच न्यायानें कां वाटूं नये? वॉशिंग्टन, नेपोलियन, लेनिन, डार्विन, याच्या मातापैकीं कित्येक प्रायशः गोमांस सेवीत नि कित्येक प्रसंगीं मद्यही पीत! मग गोमांस खाल्ल्यानें अलौकिक पुत्र जन्मतात, असेही 'त्रिकालज्ञानी' नियम कां बांधतां येऊं नयेत? पण गायीसारख्या एका पशूस अक्षरशः देवता मानण्याइतकी ज्याची भावना 'धार्मिक' त्याची बुद्धीही पंचगव्य पिण्यानें अलौकिक पुत्र होतो असें विश्वसण्याइतकी पंगु झाली नसती तरच नवल!!

अकरावा किरण

ही भूतदया कीं भूतबाधा ?

जी मानवी हितास पोषक तीच खरी भूतदया

मनुष्यसमाजाचें स्थैर्य नी प्रगति, सुखसमाधान नी शोभा, ज्या कांहीं अत्युदार भावनांवर अवलंबतात त्याच्यांत दया मुख्य होय. मुलाला जशी आओी तशीच समाजाला दया. तिच्या दुधावर तो जगतो ! तिच्याच ममतेच्या मांडीवर वाढतो.

अहिंसा हीही तिच्या धात्वर्थी दयेचाच एक पोटभेद आहे. व्यापक अर्थी, कोणासही शब्दानेंदेखील न दुखविणें ह्या अर्थी, अहिंसा हीच निष्क्रिय दया. पण तरीदेखील दया हीच श्रेष्ठ. कारण अहिंसा फार तर चांगल्या दायीसारखी ब्लेंच कोणास दुखविणार नाहीं. पण दया ही आओीसारखी दुःख पहाताच द्रवेल, दुखणाअिताची शुश्रूषा त्यापायीं स्वतः दुखणाअीत झाली तरी ममतेनें करीतच राहील. यासाठींच संतसज्जनांनीं म्हटलें आहे, 'दया धर्मका मूल है !!'

मनुष्यदया नी भूतदया

मनुष्यानें मनुष्यावर दया करावी हा माणसकीचाच धर्म आहे. दया ही मनुष्याची अेक अत्युदार अशी नैसर्गिक प्रवृत्ति आहे; अत्युदार अशासाठीं कीं, देशकालपात्रविवेकानें त्या भावनेचा सदुपयोग मनुष्य करीत गेला तर मानवी

किर्लोस्कर मासिक, डिसेंबर १९३६

समाजाचें त्यात कल्याणच आहे. परतु मनुष्याची दयाशीलता ही मनुष्यापुरतीच मर्यादित नसते. दुःखी मनुष्य तळमळताना पाहून, लेकरूं पाळण्यातून पडताना पाहून, मनुष्य जसा दयेनें द्रवतो, त्याची समवेदना जागून त्या दुःखिताचें दुःख त्याला निवारावेंसें वाटतें, तसेंच त्याच समवेदनेच्या जाणिवेसरशीं मनुष्येतर प्राण्यांतील अेखादी पाळीव गाय खड्डयात पडून दुखावली तर तिचीसुद्धां मनुष्याला सहजींच कींव आल्यावाचून बहुधा राहात नाहीं. पक्ष्याच्या घरट्यांतून अपघातानें धप्पदिशीं खाली पडलेलें साळुकीचें वा पोपटाचें चिमुकलें पिलूं चिंवचिंव करूं लागताच त्याला चटकन् अुचलून पाणी पाजून सुरक्षित अुबेंत ठेवल्याचाचून मनुष्याला चैन पडत नाही.

मनुष्यदयेची व्याप्ति याच प्रक्रियेनें वाढत जाअून प्रथम मनुष्याला अुपयुक्त त्या त्या प्राण्याविषयीं वाटणाऱ्या दयेंत–प्राणिदयेत–परिणत होते. हिंदूंना गायीविषयीं ममत्व वाटूं लागलें. अरबांना उंटाविषयीं विशेष ममता वाटू लागली. ज्यू लोकांच्या धर्मग्रंथांतून त्याचे प्राचीनतम पूर्वज शेळ्यामेंढ्याना कसे जीव की प्राण करीत तें पानोपानीं ग्रंथिलेलें आहेच. जे मांसाहारी असत ते देखील ह्या अुपयुक्त प्राण्यांना मारतांना मनातल्या मनात त्या क्रूरतेला लाजत. आपल्याला जसा प्राण प्रिय, दुखापतीनें आपण जसें विव्हळतों, तसेंच ह्या प्राण्यांनाही त्याचा प्राण प्रिय असल्यानें ते मरणास भितात, दुखापतीनें दीन होअून गयावया करतात, विव्हळतात, ही समवेदना मांसाहारी लोकाच्या मनाला बोचल्यावांचून रहात नाहीं. भयानें, लोभानें, क्रोधानें कितीही दाबून टाकली गेली तरी, प्राणिदयेची ही भावना मांसाहारी मनुष्यांतही ह्या वा त्या प्रमाणात असतेच असते. म्हणूनच मृगया करणाऱ्या मृगयूला देखील गोळी लागून पडलेल्या नी मरणाचे आंचके देणाऱ्या वाघालासुद्धां पाहून त्याची काहींतरी कींव येते. तें काळ्याभोर, चंचल नी प्रेमळ नयनांचें मनोहर हरीण त्याच्यामागें लागलेल्या पारध्याच्या तीक्ष्ण बाणांनीं विंधिलें जाताच जेव्हां धाडकन् खालीं पडतें, आणि त्याच्या त्या कमळासारख्या डोळ्यांतून पडणारीं टिपें जीवनाची याचना करीत गळूं लागतात, तेव्हां त्या प्रत्येक पारध्याचेंही मन त्याला आतल्या आत टोंचल्यावांचून सहसा रहात नाहीं कीं–‘ न खलु न खलु बाणस्सन्निपात्योऽयमस्मिन् । मृदुनि मृगशरीरे तूलराशाविवाग्निः ॥ क्व बत हरिणकानां जीवितं चातिलोलम् । क्व च निशितनिपाता वज्रसारा शरास्ते ॥ ! ! ’

बुद्ध भगवान् बुद्धत्वप्राप्तीपूर्वी तारुण्यात राजपुत्र गौतम याच भूमिकेवर जेव्हां होते, तेव्हा तेही क्षत्रियोचित मृगयेंत भाग घेत; पण देवदत्ताच्या बाणानें व्याकुळ होअून अेक पक्षी राजपुत्र गौतमाच्या पायापाशीं अेकदा तडफडत पडला असता त्याच्या त्या प्राणांतिक वेदना पाहून गौतमाना अितकी दया आली कीं, त्याच्या स्वतःच्या डोळ्यातूनही टिपें गळूं लागलीं. त्यानीं आपल्या हातानें शुश्रूषा करून त्या पक्ष्याला ह्या दुःखापत्तींतून वाचविलें. जो पराक्रमी पुरुष पुढें गुरु गोविंदसिंगाच्या पश्चात् शिखाचे धुरीणत्व घेअून पंजाबात मुसलमानांना कर्दनकाळासारखा भासला, तो वीर बदा, त्याच्या पूर्वाश्रमीं अेक साधु होता. त्याला ती अुपरति होण्याचें कारणही हेंच झालें. तो मृगयेंत अत्यंत निष्णात असे. धनुर्धरात त्याचा हात धरणारा वीर विरळा. पण मृगया करता करतां अेके दिवशीं त्याच्या शरानें अेक हरिणी मारली गेली. जवळ जाऊन पहातो तों ती गर्भवती ! त्या शरानें विद्ध, विव्हळत, ती रक्त ओकत आहे, आणि त्या असह्य घावासरशीं विकलगात्र मृगीचा गर्भ फाटून दोन सुंदर पाडसें फटकन बाहेर पडून तडफडत आहेत ! ! त्या करुण दृश्यासरशीं त्या मृगयू माधवदासाला दयेचा अितका अनावर अुद्रेक आला कीं, त्यानें पुन्हा धनुष्य म्हणून हातीं धरावयाचें नाहीं, मृगया नी जीवहत्या म्हणून करावयाची नाहीं, असा निर्धार करून वैष्णव साधूची दीक्षा घेतली, आणि मृगयू माधवदास निरामिष साधु झाला.

हीं जशीं व्यक्तींचीं अैतिहासिक अेक दोन अुदाहरणें वानगीसाटीं दाखविली, तशींच ज्या धर्मपथानीं मृगया वा मासाशन वा प्राणिहिंसा आमूलाग्र सोडली नाहीं, त्यानींदेखील मारण्यामारण्याच्या पद्धतींतही त्यातल्या त्यात कमी क्रूर पद्धत स्वीकारावी म्हणून जे निर्बंध घातलेले आढळतात, तेही ह्या चोरट्या दयेचेच पुरावे होत. अुदाहरणापुरतें मुसल्मानाच्या नी आपल्या हिंदूतील शिखाच्या प्राण्याना मारण्याच्या पद्धतींत माजलेला वाद पहा. मुसल्मानात मांसाशनास्तव पशुवध करताना सुरी खसाखस करवतीसारखी चालवितात. त्यायोगें कापल्या जाणाऱ्या पशूला अधिक वेदना ज्या भोगाव्या लागतात तितक्या तरी टाळाव्या या हेतूनें शिखात अेका झटक्यासरशींच पशूला मारलें पाहिजे असा धर्मनियम घालून दिला. त्या नियमावर धार्मिक छाप पडल्यामुळें धर्मछापाच्या रूढींत जी 'पापपुण्या'ची वृत्ति बळावते तशी बळावून, कोणचाही पशु तसा झटक्यासरशीं जर न मारला गेला तर त्याचें मांस खाणें पाप होय, अशी निष्ठा प्रचलील.

पहिल्या मुसलमानी पद्धतीस 'हलाल' म्हणतात; दुसऱ्या एका घावासरशीं मारण्याच्या पद्धतीस 'झटका' म्हणतात. अर्थात् धर्मछाप अतिरेकाच्या नेहमींच्या प्रभावानें मुसलमान 'झटका' मास कधींही, अुपाशी मरू लागला तरी, खाणार नाहीं. 'हलाल' मास खाणें शीख निषिद्ध मानतात. या मतभेदामुळें पजाबात दोन्ही समाजाचे कसाअीखाने स्वतत्र असतात, अितकेंच नव्हे तर ते शेजारीं शेजारीं असले, तर अेकमेकाच्या धर्मभावना दुखतात म्हणून अनेकवार भाडणेंही होतात ! या भांडणातील धर्मवेडाची बाजू सोडली, तर या लेखापुरती जी मुख्य गोष्ट अुल्लेखाई आहे, ती ही कीं, प्राणिवध करतानाही मनुष्याच्या मनात त्या प्राण्याच्या दुखापतीसरशी दयेचा काहीना काहींतरी अुद्रेक होतोच होतो. मनुष्य-दया जशी अुपजत, तशीच मनुष्याच्या मनात त्याच समवेदनेच्या बळें, सहानु-भूतीच्या स्वाभाविक प्रवृत्तीमुळें, प्राणिदयाही अुपजल्यावाचून रहात नाहीं.

ह्या भावनेनें ज्याची दयाशीलतेची कक्षा यच्चयावत् प्राणिमात्रात सामावण्या-अितकी व्यापक झाली, त्यानीं सर्व सद्गुणामध्यें भूतदयेला अत्युच्च स्थान दिलें. मनुष्यदयेची व्याप्ति प्रथम मर्यादित प्राणिदयेंत होअून शेवटीं अत्यत कोवळ्या नी सात्त्विक सत्पुरुषाच्या मनात तिची परिणति व्याघ्रसिंहादिक हिंस्र पशूंवरही दया करणाऱ्या भूतदयेंत झाली.

जर आपणच 'निर्वैरः सर्वभूतेषु' झालो आणि 'दया सर्वेषु भूतेषु' करूं लागलों, तर व्याघ्रसिंहादिक हिंस्र पशूही आपलें वैर सोडून देतील, आपण साधु झालों तर तेही साधु होतील, नाहीं कशावरून ?—अशी असंभव आशाही त्यांनीं धरली ! तसें होणार होतेंच, अशी हमीसुद्धा दिली ! आणि भूतदयेस व्यवहार-विण्याचा कृतसंकल्प करून तो प्रत्यक्ष प्रयोग आपापल्यापुरता तरी अनेक सत्पु-रुषांनीं आजवर करून पाहिला. या वा त्या प्रमाणांत भूतदयेचा महनीय धर्म स्वतः शक्य तों आचरणारे हे सत्पुरुष जगातील बहुतेक प्रगत समाजात मधून मधून निघाले; परंतु भूतदया हें नुमतें तात्त्विक ब्रीदच काय तें न मानता ती आपल्या प्रतिक्षणाच्या व्यवहारात आचरून दाखविण्याच्या कार्यांत हिंदु राष्ट्रानें अभिनदनीय, अत्युदार पण अयशस्वी असा जो महनीय प्रयोग केला तो केवळ अतुलनीय होय ! दुसऱ्याचा प्राण घेऊन आपल्या पोटाची खळगी भरण्याची त्यांना अितकी शिसारी येऊं लागली कीं, लक्षावधि लोकांच्या जातीच्या जाती निवृत्तमांस झाल्या ! शतकें

नव्हे सहस्रकें, आपल्या भोगविलासाचा त्याग करून असहनीय बंधनें स्वतःवर लादून घेऊन भूतदयेच्या ब्रीदास त्यानीं अद्याप सभाळलें आहे ! या प्रश्नाची मतमतांतरें चर्चिताना मनुस्मृतींतच म्हटलें आहे :

'योऽहिंसकानि भूतानि हिनस्त्यात्मसुखेच्छया। स जीवश्च मृतश्चैव न कश्चित्सुखमेधते ॥ १ ॥ (अहिंसक प्राण्यांना मारू नका ! त्याच्याही पुढें जाऊन सागतात—) यो बन्धनवधक्लेशान्प्राणिना न चिकीर्षति । स सर्वस्य हितप्रेप्सुः सुखमत्यन्तमश्नुते ॥ नाकृत्वा प्राणिनां हिंसां मासमुत्पद्यते क्वचित् । नच प्राणिवधस्वर्ग्यस्तस्मान्मासं विवर्जयेत् ॥ समुत्पत्ति च मासस्य वधबन्धौ च देहिनाम् । प्रसमीक्ष्य निवर्तेत सर्वमासस्य भक्षणात् ॥ अनुमन्ता विशसिता निहन्त क्रयविक्रयः ॥ संस्कर्ता चोपहर्ता च खादकश्चेति घातकाः ॥ स्वमासं परमासेन यो वर्धयितुमिच्छति । अनभ्यर्च्य पितृन्देवांस्ततोन्या नास्त्यपुण्यकृत्' (मनु. अ. ५)

प्राणिमात्रास दुःख नकोसें, जीव प्यारा; जसा आपल्याला ! हें स्मरून प्राणिमात्रास दुखवूं नकोस, त्याच्या जीवाला क्लेश होईल असें करूं नकोस, अुलट त्याचें दुःख निवारण्यास्तव स्वतःचा बळी द्यावा लागला तरी चिंता नाहीं ! या दयाममतेपायीं भयंकर दुष्काळांतही त्यांनीं मास वा मत्स्य खाल्ले नाहीं, पिंजऱ्यात पाळलेले पोपट सोडून दिले, तुकारामाप्रमाणें पाखराना शेतें खाअूं दिली, मृगया वर्ज्य मानली, यज्ञांत बळी द्यावयास चालविलेलें कोंकरूं लंगडतेंसें पाहून ते बुद्धासारखे गहिंवरले, त्या कोकराला स्वतःच्या लेंकरासारखें कडेवर घेअून चालले, यज्ञांत पशुवधाच्या ठायीं घृतपशूचा वा पिष्टपशूचा विकल्प कल्पिला, गायीची सेवा देवाच्या सेवेसारखी पवित्र मानली, मुंग्याच्या वारुळावर जाऊन पीठ नी साखर पेरली, सापालादेखील वर्षातून नागपंचमीचा अेक दिवस कां होईना, पण जातिवैर विसरून विश्वबंधुत्वाचें नातें स्मरून दूध पाजीत आले, आणि कित्येक तर स्वतःला डसणाऱ्या सापालासुद्धा मारूं न देता जिवंत जाअूं देत आले !! ढेकूण, पिसवा ह्यांनासुद्धां न चिरडतां दूर नेअून सोडलें, कीडमुंगी मरेल म्हणून पाहून पाहून जन्मभर पाय टाकले, निकम्मी गायीचेच नव्हेत तर कुत्र्याचेही शेंकडो पांजरपोळ घातले, कुत्र्यांच्या पिलांना पोटभर दूध मिळत नसल्यास धर्मार्थ पांजरपोळांमध्यें लेंकरांना लावावे तसे त्या कुत्र्यांना दुधाचे अुकाडे लावले; त्याच्याही पुढें जाअून सूक्ष्म प्राण्यांचेंही दुःख निवारण्यासाठीं, निदान त्यांची हत्या तरी घडूं नये म्हणून, पाणी-

सुद्धां तापवून पिऊं लागले—कीं त्यायोगे पाण्यांतले जीवजंतु जिवंतपणें खाऊन टाकल्याची राक्षसी क्रूरता हातून घडूं नये! दिवसां अन्नावर घोंघवणारे जीवजंतु दिसतात तसे रात्रीं दिसत नाहींत, चुकून अन्नाबरोबर पोटांत जातील, या भयें रात्रीं असें जेवायचेंच नाहीं, असे कडक आचार सहस्रावधि लोकांनीं जन्मभर पाळले! श्वासासह अनेक सूक्ष्म जंतू आत खेचले जाऊन मरतात असें तर्कून नाकावर फडकीं बांधून ठेवली कीं, त्यायोगे बाहेरचे अनेक जंतूंचे जीव श्वासासरशीं आत खेचले जाऊन गुदमरून मरूं नयेत! तितकी तरी हिंसा टाळावी!!!

मृगया निषिद्ध; अवघा दाक्षिणात्य ब्राह्मण, जैन, वैष्णव प्रभृति जातिपंथानुयायाच्या लक्षावधि लोकांनीं शतकोशतकें मांसमत्स्याचा आहार सर्वस्वीं वर्ज्य केलेला आहे! दुसऱ्याच्या मांसारक्तावर आपलें मांसरक्त वाढविण्याची चटक ही राक्षसी कीं माणुसकी? त्याची आवश्यकता तरी काय? जर 'स्वच्छंदफलजातेन शाकेनापि प्रपूर्यते। अस्य दग्धोदरस्यार्थे कः कुर्यात्पातकं महत्'!! बिचाऱ्या पांखरांचे पंख कांद्राच्या पाचोळ्यासारखे उखड; सुंदर हरिणाचे देह वाग्यांसारखे भाजून भाजून चिरून चिरून त्यात मसाला भर; पायानें दाबून धरून प्राणासाटीं केविलवाणें ओरडणाऱ्या कोंबड्याची मान कचाकच काप; आणि तो भयंकर रक्तबंबाळ खाटिकखाना! ते प्राणान्तिक वेदनाचे हंबरडे!! हर हर! कच्चें नृमांस खाणाऱ्या त्या पिशाच्चापेक्षा ही क्रूरता काय कमी आहे? त्यापेक्षा ही शुद्ध, सरस, हिरवीगार, ताजी-ताजी शाकभाजी; ही सुरंग, सुमधुर फळफळावळ; हीं नानाप्रकारचीं स्वादु, सात्त्विक धान्यें; त्यावर काय पोट भरता येत नाहीं? मग तें मांसाहाराचें पैशाचिक पाप का करा? शाकाहार, धान्याहार, फळाहार—किती हिंसाशून्य, माणुसकीस साजेसा! साधुजीवनास तोच योग्य!

पण अितक्यांत अत्यंत कोमल मनाची दया डोळ्यात टिपे आणून म्हणूं लागली, धान्याहार? शाकाहार? हे पहा, त्या धान्यभाजीपाल्यासाटीं शेतकरी नागर चालवितात तिकडे! नागराच्या फाळासरशी कीडमुंगी, जीवजंतूंची भूभागीं वसलेलीं नगरेंचीं नगरें अुन्मळून कोसळत आहेत. त्याच्या वसाहतीची नादिरशाही कत्तल चालली आहे! लाखों जीव तुमच्या या शेतीपायीं टायींठायीं जिवास मुकताहेत! आणि तुम्ही म्हणतां धान्याहार, शाकाहार हा सात्त्विक, अहिंसक नी साधुशील म्हणून!! तो संहाराचा खाटिकखाना जितका हिंसक, तितकीच ही धान्या-

हाराची वा शाकाहाराची शेती! मोठ्या स्थूल जीवाला जीव जितका प्रिय, तितकाच सूक्ष्म जीवाला जीव प्रिय! तेव्हा खाटिकखाना तेवढा निषेधूनच चालणार नाहीं, तर दयाशील साधुसंतानीं 'हिंसाप्रायाम् पराधीनाम् कृषिं यत्नेन वर्जयेत् ॥' म्हणून मृगया जशी निषिद्ध, मासाशन सर्वस्वीं वर्ज्य, तशीं हिंसा सपूर्णपणें टाळणें तर धान्याहार, शाकाहार, कृषि, हीं पापमयच ठरली!! तरीही दयाशीलतेचा, अहिंसक बुद्ध्याचरणाचा हा मननीय नी सदिच्छ प्रयोग करणारे शतावधि सत्पुरुष कचरले नाहींत. कृषि नसला तरीही आपोआप उगवणारी नानाविध वनस्पतींचीं नी फलवृक्षाचीं काननेंचीं काननें निदान ह्या भारतभूत तरी काय थोडीं आहेत? आम्ही केवळ वनस्पति नी फळें खाऊन राहू, पण भूतदयेच्या ब्रीदाचा बाणा कलंकूं देणार नाहीं! त्या सत्पुरुषांचा हा निश्चय कोणच्याही प्रकारचा गर्विष्ठ अभिनिवेश नव्हता. त्याचें कोमल अंतःकरण जीवमात्राच्या दुःखानें द्रवेच मुळीं तसें!

पण मानवी मनाच्या क्रूरतेला जशी सीमा नाही, तशीच त्याच्या कोमलतेलाही सीमा नाहीं! केवळ स्वच्छदपणें उगवणाऱ्या वनस्पति नी येणारीं फळें खाऊं म्हटलें तरी हात धुऊन पाठीस लागलेली हिंसा विकट हास्य करून उपहसूं लागली कीं, 'वनस्पति नी फळें? पण ज्या सूक्ष्म विचाराची वाट तूं चोखाळीत आलास, त्याच सूक्ष्म विचाराला विचार कीं, वनस्पतीलाही प्राण नाही कीं काय? सुखदुःख, भावना नाहींत कीं काय? प्रत्येक स्त्रीकेसर नी पुंकेसर कामेच्छेनें सयुक्त होण्यास कामीकामिनींप्रमाणेंच लंपटलेला असतो! त्याना लागलेलें फळ हे त्याचें अपत्यच आहे! त्या प्रत्येक फळातील प्रत्येक बीं पुन्हा उगवून येण्यासाटीं, वाढण्यासाटीं, प्रकाशवायुजल यांची रुचि चाखण्यासाटीं, भूमीत रुजून उगविण्यासाटीं उत्सुकलेलें असणारच! प्रत्येक वृक्षलता सजीव, प्रत्येक फळातील प्रत्येक बीं अेकेक गर्भ आहे! असें जे फळ तूं खाणार त्यातील प्रत्येक बीजामागे अेकेका भ्रूणहत्येचें पातक तुला लागणार!

बिचारी भूतदया! पुन्हां द्रवली! वरील सूक्ष्म विवेक वर दिला आहे त्याहून कितीतरी विस्तारानें हें विवेचन त्या सत्पुरुषांनीं, विशेषतः आपल्या जैन धर्मबंधूंच्या आचार्यांनीं, आपल्या प्राचीन ग्रथातून केलेलें आहे. अितकेंच नव्हे, तर शेवटीं त्यांनीं त्यातल्या त्यात कोणचीं फळें खालीं असता ही बीजहिंसा त्यांतल्या

यात न्यून घडते, तीं कोष्टकेंदेखील दिली आहेत ! अुदाहरणार्थ, वांगे अति निषिद्ध, कारण शतावधि बीज हिंसिल्याचें पाप ! आंबा त्याहून न्यून निषिद्ध, कारण त्यात अेकाच कोयीची, अेकाच बीजाची हिंसा घडणार ! !

पण तरीदेखील हिंसा ही टाळतां येणें अशक्य; तें अशक्यच ठरणार ! फार काय, अगदीं अेकबीजी फळाहारदेखील जरी टाळला, आहार असा जरी केलाच नाहीं, नुसता वारा पिअून जरी कोणी महातपस्वी राहिला, तरी देखील भूतदयेचें ध्येय संपूर्णपणें आचरणें त्यास अशक्यच होणार ! कारण नुसता वारा प्यालें, तरी वाऱ्यातून असख्य सूक्ष्मातिसूक्ष्म जीवजंतु पोटात शिरून जठरानलात भस्म होणार !

आणि मनुष्याचें जीवन हेच अशा प्रकारें सर्वथैव हिंसामय आहे असें पाहून भूतदयेसाठीं त्याचाच नाश केला, कांहींच न खातां-पिता, आपणासच अुपाशीं मारलें, तरी देखील हिंसा टळणार नाहीं ! कारण-आत्मघात म्हणजेही प्राणघात ! हिंसा ! पाप ! ! आणि जर मनुष्यमात्रानें हाच धर्म पाळला तर मनुष्यजातची जात हिंसिल्याचेंच महत्तम पातक पदरीं पडणार !

अितर ध्येयासाठीं मनुष्य स्वतःचा बळी देअून तरी अेक वेळ त्या ध्येयाचा विजय संपादूं शकेल; पण अहिंसेच्या, भूतदयेच्या ध्येयाविषयीं सर्वांत कठीण नी सर्वांत दुस्तर अडचण हीच असते कीं, त्या ध्येयाच्या विजयार्थ स्वतःचा बळी देणें म्हणजेच त्या ध्येयाच्या सर्वस्वीं अुलट जाणें, त्या ध्येयाचा सपूर्ण पराजय करणें, त्या अहिंसा ध्येयाचीच हिंसा करणें ठरतें ! हिंसा घडूं नये, आणि जगणें तर हिंसेवाचून जगताच येत नाहीं; म्हणून मनुष्य स्वतः मेला, किंवा मनुष्यजातची जात जरी काहीं न खाता न पिता हुतात्म्याचें मरण मरती झाली, तरी तीही हिंसाच असल्यानें त्यायोगे जे टाळावयाचें तेंच पाप अचूकपणें पदरीं पडते ! जगावें तरी हिंसा ! मरावें तरी हिंसा ! !

अशक्य ! अशक्य ! ! अशक्य ! !

असा हा भूतदयेस वा अहिंसेस सर्वतोपरी आचरण्याचा आपल्या हिंदु राष्ट्रानें प्राणपणानें केलेला प्रयोग सर्वस्वीं अव्यवहार्य ठरला. त्या दैवी सद्गुणाचा शक्यतों अवलंब करण्यासाठीं त्यानीं जो त्याग केला, जे क्लेश सोसले, जी तपस्या आचरली, ती माणुसकीस सर्वथैव भूषणभूतच गणली जाअील. त्यांनीं जगात कोणच्याही राष्ट्रानें त्यापायीं सोसले नाहींत असे कष्ट सोसले, अशी चिकाटी दाखविली. त्यांच्या

सद्धेतूचा करावा तितका गौरव थोडाच आहे; आणि त्या महनीय प्रयोगात त्याना आलेलें अपयश हेंही यशस्वीच आहे. कारण दयाशीलतेला मनुष्य कोठपर्यंत आचरूं शकतो, भूतदया सर्वथैव शक्य आहे कीं नाहीं, हा प्रश्न त्यांनीं अेकदाचा निकालांत काढला. कोणच्याही प्रयोगाची असिद्धि हीही अेक सिद्धीच असते. मृगजळाच्या शतवार पाठीस लागून हरिणें फसतात म्हणूनच मृगजळ फसवें आहे हें ज्ञान झालें. आकाश पर्वतावर टेकलें आहेसें वाटतें तें खरेंच तसें आहे कीं काय हें पाहण्यासाठीं पर्वतामागून पर्वत चढून कैलासाच्या शिखरावर चढलें तरी आकाश पुन्हा आपलें अुंचच्या अुंचच आहे असें दिसलें, ते प्रयोग अयशस्वी झाले, म्हणूनच आकाश हातीं येत नाहीं हें ठरविण्याचा प्रयोग यशस्वी झाला. तसेंच निरपवाद भूतदयेच्या वा अहिंसेच्या मृगजलापाठी धावता धांवतां ते मृगजळच ठरलें. जगावें तरी हिंसा ! चालावें तर पायींपायीं शतावधि जीव मरतात ! बसावें तरी बसल्या-खालीं शतावधि सूक्ष्म जंतू चिरडून जातात ! श्वासोच्छ्वास करावा तरी जीवजंतु मरतात ! नाकास फडकें बाधलें तरी त्यातूनही आंत जाणारे अति सूक्ष्म जंतु मरतात, आणि देहातून बाहेर पडूं पाहाणारे जतु श्वास रोधिल्यानें आंतल्या आंत तडफडून मरतात ! मुळीं नाकतोड शिवूनच टाकलें, तर मनुष्य मरतो ! पाणी थंड प्यायलें तर जीवजंतु पोटात जाअून मरतात, अुकळून प्यायलें तर जिवंत अुकळले जाअून मरतात ! हात हालविला तर शतावधि जीवजंतूंचे मुडदे पडणार ! नुसती डोळ्याची पापणी हालविली तरी 'पक्ष्मणोऽपि निपातेन येषाम् स्यात्स्कधपर्ययः' असे अति सूक्ष्म जीव मारले जातात, घायाळ होतात ! सूक्ष्म जीवजंतूंची गोष्ट सोडली, तरी मांस खावें तर स्थूल जीवाची हत्या ! धान्य खावें तर शेतां-तील लक्षावधि कीडमुंग्यांची, उंदीर-घुशींची, साप-सुरवंटाची हत्या ! झाडपाला, फळें खावीं तर वनस्पतीही जीवच ! ! कांहींच न प्यावें, न खावें, तर मनुष्य-जातची जात ठार ! मशकासाटीं मनुष्याचा वध, बारगुड्यासाठी ब्रह्महत्या, सापासाठीं साधूचा घात ! ! रोगाणूही जीवच—अर्थात् औषधालयें म्हणजेच कसाअीखाने ! ! जंताची पूड घेतली तर जत—म्हणजेच अगदीं आपल्या पोटीं आलेले जंतु—मरणार ! न घेतली तर मनुष्य मरणार ! क्षयावर औषध घेतलें तर क्षयजंतु क्षयानें रोडावणार, त्यांना असह्य दुःख होणार; न घेतलें तर त्या स्पर्शजन्य सांथीनें शतावधि माणसें मरणार ! नारूवर दया करावी तर मनुष्याला असह्य दुःखांत पिचावें लागणार, मनुष्यावर दया करावी तर नारूचा किडा रक्त, पू न मिळून अुपाशी मरणार !

माजराच्या हातून अंदीर सोडवावा तर माजरास दुखविले जाणार, न सोडवावा तर अंद्राचा गळा घोटला जाणार ! घरांत शिरलेल्या बुभुक्षित वाघावर दया करावी तर कोंवळ्या लेकराचे कट कडाकड फोडले जाणार, लेकराला वाचवावयास जावें तर वाघाचा कंठनाल कापावा लागणार ! कच्चें धान्य फाकावें तर माणसें पोट फुगून मरणार, तें दळावें, काडावें, राधावें तर त्या त्या कृत्यात वातावरणीय शतावधि जंतू कुटले, दळले, जाळले जाणार ! अेवढ्यासाटीं दयाशील स्मृतिकारानीं पांच हत्याच्या 'पंचसुनादोषपरिहारार्थम्' वैश्वदेव करावा म्हणून आज्ञापिलें; पण त्या पांची हत्यात जितके जीवजंतु मारले गेले असतील तितके त्या वैश्वदेवाच्या प्रदीर्घ कुंडांत पुन्हा जे जिवंत जाळले जातात त्याचें काय ? अशक्य ! अशक्य ! सर्वांगपूर्ण, यथावत् भूतदया, 'दया सर्वेषु भूतेषु' आचरणें मनुष्याला अशक्य आहे ! त्या वाटेच्या प्रत्येक पावलावर नी वर्तुळावर दुर्लंघ्य अडसर सृष्टीनेंच लावला आहे कीं, 'जीवो जीवस्य जीवनम् ! !' मनूनें सृष्टिनियमांचें सार ज्या अेका सुरेख श्लोकांत ग्रंथिले आहे तोच या महनीय प्रयोगानें सिद्धिलेला सिद्धांत कीं—

चलानामचला भक्ष्या दंष्ट्रिणामप्यदंष्ट्रिणः ।
अहस्तानाम् सहस्ताश्च शूराणांचैव भीरवाः ॥

दांभिक शब्दच्छल

परंतु शतकोंशतकाच्या प्रयोगानें सिद्धिलेला हा सिद्धान्त डोळ्यांआड करून पुन्हा आपलें 'मी अहिंसेस वा भूतदयेस सर्वथैव आचरूं शकतों. सर्व मनुष्यांनों, तुम्हीही तसा तो धर्म आचरा' असा हटवादी अुपदेश कोणी कितीही सदिच्छेनें जरी करू लागला, तरी तो दांभिक शब्दच्छलाच्या खड्डयात पडल्यावांचून रहात नाहीं ! बौद्धांनीं पळवाट काढली कीं, दुसऱ्यानें मारलेलें मास खाण्यास हरकत नाहीं. नसेल ! पण ती कांहीं यथार्थ अहिंसा नव्हे ! अनुमन्ता हा जसा विशासिता तसाच अेक घातक, हें मनूनें स्पष्टच सांगितलें आहे. चोरीचें द्रव्य लाटणें हीही चोरीच. जैनांत राज्यकर्ते झाले, लढाया केल्या, शेंकडों सैनिक मारले; पण ती म्हणे हत्या नाहीं ! कां ? तर 'मन्युस्तन्मन्युमर्हति' ! 'त्यांच्या अपराधानेंच त्यांना मारलें, मीं नाहीं !' हा केवळ शब्दच्छल ! साप मुलाला डसूं लागला असतां त्याला मीं काठीनें मारलें; जर सापाचा अपराध सापाला मारता तर 'मन्युस्तन्मन्युमर्हति'

हें म्हणणें शोभतें ! खरी गोष्ट हीच कीं, त्याच्या अपराधासाठीं पण सापाला मारलें मीं ! ! यथावत् अहिंसा वा सर्वेषु भूतदया आचरणें मला अशक्य झालें ! घरच्या साखर-गुळाच्या डब्यातून झालेल्या मुग्याना चुलीवर चटके देअून मारायचें नी मग चिमूटभर साखर घेऊन वारुळातील मुंग्याना चारायची ! भूतदया आहे ही, पण ती निरपवाद नव्हेच नव्हे !

महात्मा गांधींचीच अगदीं चालू गोष्ट घ्या !

मुळातच जे असाध्य तें साध्य आहे, अशा सदिच्छ अभिनिवेशानें कायावाचामनसा अहिंसेचें निरपवाद आचरण करा, मी करतोंच आहें, अशा बाण्यापायीं त्या सत्पुरुषालसुद्धा किती शब्दच्छल नी विसगत वर्तन करावें लागलें तें दोनतीन अुदाहरणानीदेखील स्पष्टता येते. दूध पिणेंसुद्धा हिंसा. कारण रक्ताचें दूध बनतें ! म्हणून त्यांनीं एकदा दूधच वर्जिलें. पण पुढें देहस्वास्थ्यास्तव दूध अवश्य झालें, तेव्हा गायीचें दूध तेवढें वर्ज्य, बकरीचें चालेल, म्हणून तें सेविण्यास आरंभिलें ! पण बकरीचें दूध काय रक्ताचें नसतें ? बकरीचें दूध काय निर्भेळ गंगोदकापासून बनतें ? साप डसतो तरी त्याला मारूं नये, सोडून द्यावें, म्हणून सारखे उपदेशिलें; पण पिसाळलेल्या कुत्र्यानीं प्रळय माडला तेव्हा त्याना मारावें, महती हिंसा टाळण्यासाठीं लघुहिंसा करावी, असें फर्मान सोडून पिसाळलेली कुत्री मारविली ! मग त्याच कारणासाठीं साप का मारूं नये ? हा निव्वळ शब्दच्छल आणि त्याला दंभाचाही दुर्गंध ! ! प्लेग हटविण्यासाठीं लोकांनीं उंदीर मारले तर त्याची निंदा केली ! अुंदिरालाही जीव नाही का ?—म्हणून दुड्ढाचार्यी थाटात प्रश्न केले ! पण साप का मारूं नये, हें सागतांना साप अुंदराना खातात म्हणून शेतीस अुपकारक, हें कारण दिलें ! अुंदीर सापाकडून मारविणें ही काय हत्या नव्हे ? चोरी करण्यासाठीं चोरांना नोकर ठेवणें हा काय सावाचा धंदा ? त्याच्या केळयाच्या बागेवर माकडांची धाड पडली, ती गीतेच्या अुपदेशानें काहीं जाअीनां. तेव्हा 'कमींत कमी हिंसेंत' माकडाना कसें मारतां येअील याचे अुपाय शोधले ! हा शिखाचा 'झटका'च नव्हे काय ? पूर्णपणें अहिंसक ब्रीदाला ते मुळींच धरून नाहीं. प्लेग पसरूं नये म्हणूनसुद्धां अुंदीर मारणें पाप, असा गांधीजींसारखा वाह्यात अुपदेश देणारा जर कोणी, गांवातून मलेरिया हटविण्यासाठीं, डबक्यांतील डासाची कत्तल करण्यासाठीं त्याच्यासारखाच निघाला, तर डासदेखील त्याला हंसण्यास सोडणार नाहींत कीं 'आतां कोठें गेला आहे राधासुता तुझा धर्म ?'

गाधीजींना अेकदा अपेंडिसाअिटिस झाला, तेव्हा त्याच्या देहातील रक्तावर त्या रोगाणूंची वसाहत आनंदानें नादूं लागली. पण पुढें त्यावर शस्त्रक्रिया करवून त्याची ह्यानीं कत्तल अुडविण्यास सोडलें नाहीं. स्वतःचा अेक जीव वांचविण्यासाठीं त्या शतावधि जीवांचा नाश केला ! तो कां ? जीवाजीवात तुल्ना करावयाची, हिंसाधर्म निरपेक्षपणें न आचरता सापेक्षतःच आचरणें अवश्य, हेंच ना त्याचें समर्थन? आतां या वर्षी गाधीजींना मलेरिया झाला तेव्हा रुग्णालयात जाअून त्यावर औषध घेअून ते रोगजंतु मारून त्यांनीं स्वतःचें आरोग्य राखलेंच कीं नाहीं ? गुरुवायुपूरच्या देवालयप्रवेशासारख्या अनेक प्रसंगीं काहीं जणाच्या भावना अितक्या दुखल्या कीं, त्यानीं महात्माजींचाच भस्मासुरी मंत्र अुलटा मारून अन्नसत्याग्रह केले. 'गाधींना मला भेटूं द्या, नाहींतर मी दाराशीं अुपाशी मरतो,' म्हणून अेक जण गाधीजींच्या नी मरणाच्या दाराशी बसला. पण अशा प्रत्येक साध्या प्रश्नींदेखील गाधीजींनीं साफ उत्तरें दिली कीं, 'तुम्ही वाटेल तितके जण मरणीं मेलेत, तरी चिंता नाहीं. मी माझी चळवळ सोडणार नाहीं. नुसती भेट देण्यावारीं जरी तुझा जीव वाचत असेल, तरी तो वांचविणार नाहीं ! वाटेल तर भेट देअीन, नाहीं तरी नाहीं.' आणि त्या पायी त्या अन्नसत्याग्रहींच्या जीवाना अतोनात क्लेश नी अुपासमार सोसावी लागली ! ही काय निरपवाद भूतदया ? निरपेक्ष अहिंसा ? अेक गायीचें वासरू दुःसाध्य दुखण्यानें तडफडूं लागलें; त्या दुःखाची दया येअून गांधीजींनीं त्याला गोळी घालून टार करविलें ! ही दया असो वा नसो, पण निरपेक्ष भूतदया, निरपवाद अहिंसा नव्हेच नव्हे ! असलीच तर तुलनात्मक अहिंसा, सापेक्ष भूतदया असेल !

तर मग शक्य त्या तौलनिक भूतदयेची, सापेक्ष अहिंसेची कसोटी कोणची ?

मनुष्याला शक्य नी अिष्ट अशा भूतदयेची आजवरची कसोटी म्हणजे ज्याचे त्याचे धर्मग्रंथ समजली जाई. आपल्या धर्मग्रंथांपलीकडे अितर धर्मग्रंथाचें ज्ञान किंवा बहुतेक प्रकरणीं अस्तित्वसुद्धा जेव्हा निरनिराळया राष्ट्राना माहीत नव्हतें, तेव्हा आपल्यापुरता आपला धर्मग्रंथ कसाबसा बरा वाटत होता. पण आतां सर्व धर्मांच्या तुलनात्मक ज्ञानाच्या या युगांत त्याच्यांतील विसंगति अितकी स्पष्ट झाली आहे कीं, त्यांची ह्या प्रकरणांतील कसोटी अगदी कुचकामी नी हास्यास्पद ठरावी ! ह्या ग्रंथांच्या आधारें मुसल्मान डुक्कर खाणार नाहींत, गाय खातील; हिंदु डुक्कर

खातील, गाय खाणार नाहींत; ख्रिश्चन डुक्कर नी गाय दोन्ही खातील; बौद्ध मेलेलें वा मारलेलें डुक्कर खातील, मारणार नाहींत; जैन, वैष्णव यापैकी काहींच खाणार नाहींत !! नुसती ब्राह्मणाचीच गोष्ट घेतली, तरी बगाली ब्राह्मण मासे खातील, मास, कोबडी खाणार नाहीत; कनोजी मास खातील, मासे, कोबडी खाणार नाहीत; दाक्षिणात्य मीमासक यज्ञातील मास खातील; अितर ब्राह्मण मास, मासे, कोबडी, यज्ञीय-अयज्ञीय काहींही खाणार नाहीत, पण कॉडलिव्हरच्या बाटल्यांचा मात्र फन्ना पाडतील ! ज्यू लोकाचा, मुसलमानाचा नी हिंदूतील स्मार्तांचा, जैनांचा असे धर्मग्रंथ अेकत्र करून त्यातील खाद्याखाद्य पदार्थाच्या तालिका (tables) एका-समोर अेक ठेवल्या कीं, या प्रकरणीं त्याच्यात निर्बुद्ध विसगति ओतप्रोत भरलेली आहे आणि अेकाच देवाची ती त्रिकालाबाधित नी सार्वदेशिक आज्ञा कशी होअूंच शकत नाहीं तें तत्काल ध्यानात येअील. धर्मग्रथाची कसोटी अेकदर भूतदयेच्या प्रकरणीं अशीच निकम्मी आणि टाकाअू असल्यामुळें मनुष्यानें भूतदया वा अहिंसा किती, कशी नी कोठवर आचरावी, याची त्यातल्या त्यात अधिक बुद्धिग्राह्य नी स्पष्ट अशी कसोटी अेकच अेक असते. ती म्हणजे अैहिक मानवी हितास जी पोषक तितकीच भूतदया आचरणीय, अिष्ट ! त्यापलीकडे भूतमात्रावर दया करण्याची मनुष्यास जी सोय नाहीं, मनुष्याच्या हितास अवश्य तेव्हा तेव्हा हिंसा जी केलीच पाहिजे, तिचा दोष मनुष्यावर नाही ! तो दोष असलाच तर सृष्टीचा, निसर्गाचा. अिच्छा असलीच तर प्रभूची ! या मनुष्यहिताच्या कसोटीनें वरील धार्मिक विसगतता नी वैचारिक गाधीगोंधळ पुष्कळ अंशीं टाळता येतो. साप-विंचू प्रभृति प्राणी मिळेल तेथे निःशंकपणें मारावे ! कांहींजण नागी कापून विंचू सोडतात ! पण असली दया म्हणजे भूतदया नसून भूतबाधा असते. कारण नांगी कापलेला विंचू जरी पुन्हा डसला नाहीं, तरी नागीवाल्या विंचवाची वीण वाढविण्याचें काहीं सोडीत नाहीं ! हिंस्र पशूची मृगया अवश्य करावी. अुपयुक्त पशू संरक्षावे. मोर, नाना सुरंग सुरेख पिसाचे पक्षी रानात राखावे. अुपद्रव न होअील अशा बेतानें हत्तीसारखे शोभिवंत नी माणसाळू प्राणी वधूं नयेत; मनुष्यास अुपद्रवूं लागले तर बेशक ठार मारावे. घोडा, अुंट, गाय, बैल, शेळ्या, मेंढ्या, कुत्रें मनुष्यास अत्यंत अुपयुक्त; असे सर्व पशु ममतेनें पाळावे; त्यांना निष्कारण क्रूरपणें वागवूं नये. पण मनुष्यास अुपद्रवूं लागले तर लगेच गोळी घालावी. आहाराविषयीं आपल्या लोकानीं तर स्वतःवर घातलेले भूतदयेचे

प्रतिबंध अितके त्रासदायक आहेत कीं, त्यापायीं सहस्रावधि मनुष्यें मारल्याचें महापाप नी मनुष्यहत्येचा अपराध आपण सारखा करीत आलों आहोंत, हें आपल्या ध्यानातही येत नाहीं! कोणत्याही दुष्काळाची गोष्ट घ्या. असलेलें अन्न न खाता ज्या भूतदयेपायीं लाखो मनुष्यें दुष्काळात उपवास काढतात, ती भूतदया का भूत-बाधा?

समुद्रकाठच्या विस्तीर्ण दक्षिण भारतात दोहों बाजूंना असलेले लक्षावधि ब्राह्मण, वैष्णव व जैन प्रभृति निरामिष लोकाना मत्स्याहाराची किती चागली सोय आहे! दोनतीन वर्षांच्या दुष्काळानेंही समुद्र कांहीं आटत नाहीं. अशा कठीण प्रसंगीं तरी या जातींतील दुष्काळग्रस्तांच्या अुपजीविकेस मत्स्याहाराचें कितीतरी साहाय्य मिळेल! माशांचे प्राण वाचविण्यासाटीं आपल्या मुलांमाणसाचे प्राण अन्न अन्न करीत तडफडूं देण्यात भूतदया ती काय साधली? मत्स्याचे प्राण तेवढे दयेस पात्र आणि स्वतःच्या मुलालेकरांचे प्राण काय केरकचरा आहेत? तीच गोष्ट कोंबडी, ससे, पक्षी प्रभृति प्राण्याची. मासाहार, शाकाहार हा सुकाळात ज्यांच्या त्याच्या रुचीचा आणि प्रकृतीचा प्रश्न असावा; पण दुष्काळात वा अडचणींत पचेल तें ते अवश्य खावें! कोणचें मास खाद्य तें धर्मग्रंथाच्या टिपणींत न पाहता वैद्यकाच्या कोष्टकांत पहावें. वैद्यकदृष्ट्या कोणास डुकराचें मास हितावह असेल, तर त्याला तेंच धर्म्य. मनुस्मृतींत तर वराहाचें मांस खाण्याचा ब्राह्मणांना देखील जवळ जवळ आग्रहच केलेला आहे. जे डुकर खात नाहींत त्यांचें म्हणणें असतें कीं, डुकर घाण खातें यासाठी तें धर्मतः निषिद्ध मास! पण गायही घाण खाते! आणि सगळ्यांत सर्वभक्षक जात जर कोणाची असेल तर ती म्हणजे मासे! गदळ घाण जलप्रवाहांत टाकावयाचा अवकाश कीं, खिस्तमस केकच्या पक्वान्नावर नाताळांत युरोपियन जसे लालसेनें तुटून पडतात, तसे मासे त्यावर बुभुक्षेनें तुटून पडतात! मग मासे वा गाय धार्मिक खाद्य म्हणून खाणाऱ्यांनीं रानडुकराच्या मासालाच तेवढें नाक का मुरडावें? पोथींत आहे म्हणून; दुसरें काय? तोच विवेक गायीसही लागू. गाय, बैल, म्हैस हे दूध नी शेतीकाम या दृष्टीनें मनुष्याच्या अत्यंत अुपयोगी, माणसाळू असे पाळीव पशु. त्याना शक्य त्या दयेनें पाळावें. पण तरीही ज्या परिस्थितींत त्यांच्यावर दया केल्यानें मनुष्याच्या जिवावर बेततें, त्या परिस्थितीत काहीं ती दया अुक्त ठरणार नाहीं. राष्ट्रशत्रूचें सैन्य गायींच्या गोलआड दडलें तर गायींचा कळप कापून शत्रूंशीं गाठ घेतली पाहिजे. परकीय विपक्षाच्या देशांतील गायी, गायी म्हणून

काहीं रमणीय नव्हेत! त्यांच्या दुधावर आमचे शत्रू वाढतात–आम्ही नव्हत! हिंदुस्थानात दुभत्या गायी वा कामसू बैल खाण्यासाठी मारणें अेकदरीत कमी लाभदायक, म्हणून साधारणतः वर्ज्य; पण अिंग्लंड-अमेरिकेत तरी गोमास हे आम्हासमुद्धा अितर कोणत्याही मासासारखेच खाण्यास काही हरकत नाहीं. जो विवेक मासाशनाच्या प्रकरणीं, तोच भूतदयेच्या सर्व प्रकरणीं लागू पडतो. प्लेगासाठीं अुंदीर मारावे कीं माणसें मरू द्यावीं; बहुबीज वांगे खाणें पाप, का अेकबीजी आंबा; शेती करणें हिंसा, की बागाअीत करणें हिंसा; दिवसा खाणें भूतदया कीं रात्री; अित्यादि सर्व वाद आणि कुत्र्याचे पाजरपोळ घालणें, सापाना दुधाचे अुकाडे लावणें कोल्ह्यांसाठीं काकड्याचे मळे पाणविणें, ढेकणांना अुपास पडू नयेत म्हणून मुलाच्या, पाळण्यात नी मोठ्याच्या पलगात त्याची लागवड करणें–ह्या साऱ्या गोष्टी भूतदयेच्या नसून भूत-बाधेच्या होत! भूतदयेचा परिणाम नसून भूतबाधेचा खेळ आहे!

माणसांवर दया करून जर भूतमात्रावरही दया करता आली असती, तर ती अवश्य केली असती. ते अशक्य असले तरीही माणसाच्या हितास घातक असणाऱ्या प्राण्याचा नाश करतानासुद्धा मनाला काहींतरी दुःख होतेंच होतें; दयेची मळमळ बाधतेच बाधते. पण स्वतःच्या लेंकराला रोगापासून वाचविण्यासाठीं जेव्हां शस्त्रक्रिया करावी लागते, तेव्हां कासावीस होणाऱ्या आअीच्या हृदयाची ती दया जशी अप्रयोजक म्हणून दाबून टाकून लेंकरावर शस्त्रक्रिया करावीच लागते, तशीच भूतदयेची ही दुर्बलता, ही मळमळ मनुष्यहितार्थ दडपून टाकलीच पाहिजे. आज आपल्या अिकडे अशा प्रकारची मनुष्यहितघातक भूतदया दाखविणाऱ्याविषयीं अेक प्रकारची पूज्यबुद्धि अुत्पन्न होते, तो जसा काहीं अैक अलौकिक सद्गुण समजला जातो, साधुत्वाचें लक्षण समजलें जातें. पण वास्तविकपणें पहाता ती अैक नृशंस व्याधि आहे. ती भूतदया नसून भूतबाधा आहे! मनुष्यघातक अपराध आहे! मानसिक दुर्बलता आहे! जी मनुष्यासच घातक, ती दया 'दया सर्वेषु भुतेषु' होअील तरी कशी? कारण सर्व भूतात मनुष्यही आलाच! सृष्टीच्या, आम्हांस सर्वस्वीं असुधारणीय असलेल्या व्यवस्थेशीं नसती घासाघास करण्यापायीं 'अिदं च नास्ति परं च न लभ्यते' अशी फजीति करून घेण्यापेक्षां, मनुष्यानें जें साध्य तितकें तरी साधावें हेंच अुत्तम. जी मनुष्याच्या हितास पोषक वा निदान अविरोधी तितकीच भूतदया पाळणें अेवढेंच काय तें त्याचें कर्तव्य, तोच याविषयींचा खरा सृष्टिविहित मानवधर्म!!

बारावा किरण

तत्काल बहिष्कार्य असे कांहीं परकी शब्द

विपश्चित्संमतस्यास्य किंस्यादज्ञविडंबनैः ॥
रोचते किं क्रमेलाय मधुरं कदलीफलम् ॥ १ ॥
(रघुनाथ पंडितकृत 'राजव्यवहारकोश')

भाषाशुद्धीची तात्त्विक चर्चा, अनावश्यक त्या त्या जुन्या वा नव्या परकीय शब्दांचें स्वभाषेंतून शक्य तों अुच्चाटण करावें कीं नाही, याची अवश्य तितकी भवति न भवति, आता झालेली आहे. महाराष्ट्र साहित्य संमेलनामध्यें जळगावला 'अुर्दू जुने शब्द स्वभाषेत जे घुसले ते काढूच नयेत' अशा अर्थाच्या अेका ठरावात असलेला विक्षिप्त तेवढा भाग गाळावा अशी अुपसूचना घसघशीत बहुमतानें जी या वर्षी संमत झाली तीच भाषाशुद्धीच्या चळवळीच्या प्रस्तुत प्रगतीचें अुत्कृष्ट मापन नी प्रबळ पुरावा होय.

सामाजिक, राजकीय वा वाङ्मयीन, कोणचीही सुधारणा म्हटली कीं, प्रथमतः तिचा काहीं तात्त्विक खल अवश्यच असतो. परंतु तिचें खरें यश ती व्यवहारून दाखविण्यावरच अवलंबतें. ती अिष्ट कीं अनिष्ट, शक्य कीं अशक्य, तें नुसत्या शाब्दिक चर्चेनेंच काय तें सिद्धिणे बहुधा दुर्घटच असणार. परंतु ती ज्या नेटानें

किर्लोस्कर मासिक, जानेवारी १९३७

आचरणांत आणून सोडली जाते त्या प्रमाणात तिचे सुपरिणाम नी सुसाध्यता प्रत्यक्षपणेंच प्रत्ययास येत चालल्यानें पूर्वीच्या विरोधकामध्यें जे प्रामाणिक असतात तेच तिचे समर्थक होतात, आणि जे अप्रामाणिक असतात त्याचीही तोंडें बंद पडल्यावाचून रहात नाहीत.

यास्तव आम्ही प्रथमपासून अेकीकडे तात्त्विक चर्चेचा धडाका चालू ठेवीत असताही तिच्यावरच न थांबता किंवा शाब्दिक संमतीच्या टरावाची वा असंभव अेकवाक्यतेची वाट पहात न बसता, दुसरीकडे आमच्या लेखातून, भाषणातून नी प्रत्यहींच्या संभाषणातून अुर्दू, इंग्रजी प्रभृति जुन्या वा नव्या परशब्दाना प्रत्यक्षपणें बहिष्कारण्याचाही शक्य तो प्रयत्न करीत चाललो, ती भाषिक सुधारणा लगोलग व्यवहारीतही चाललों. आमच्याप्रमाणेंच श्री. आठवले प्रभृति अनेक भाषाशुद्धीच्या अभिमान्यानीं ती सुधारणा आचरून दाखविण्याचा यथाशक्ति अुपक्रम चालविला. त्यामुळेंच ती चळवळ आज अितकी बळावलेली आहे. त्यांतही प्राध्यापक माधवराव पटवर्धन यांनीं तर आता साहित्य समेलनाचें आपलें अध्यक्षीय भाषणही अनावश्यक परकीय शब्दाचा स्पर्शही न झालेल्या शुद्ध मराठींतच लिहिलें आहे ! साहित्य समेलनाच्या अध्यक्षीय भाषणामध्यें भाषाशुद्धीच्या दृष्टीनें अकलंकित अशा मराठी भाषेंतील पहिलें भाषण करण्याचा मान प्राध्यापक पटवर्धनांनींच पटकावला हें त्यांचें वैशिष्ट्य चिरस्मरणीय होय ! भाषाशुद्धीची सुधारणा नुसत्या तात्त्विक चर्चेच्या दल्दलींतच रुपत न ठेवता ती आपल्यापुरती तरी आचरणात आणून सोडण्याच्या त्याच्या ब्रीदाविषयीं आम्ही प्राध्यापक माधवराव पटवर्धनांचें मनःपूर्वक अभिनंदन करतों. सुधारणा नुसती सुचवून दाखविणारे बहुत; ती करून दाखविणारेच अल्प ! कोणतीही सुधारणा जी यशस्वी होते ती मुख्यत्वें ह्या करून दाखविणाऱ्यांच्याच बळावर होय !!

ह्यासाठींच भाषाशुद्धीचा जो अनुयायी नी अभिमानी वर्ग महाराष्ट्रांत गेल्या सातआठ वर्षांच्या नेटाच्या चळवळीमुळें अुत्पन्न झालेला आहे आणि सारखा वाढत आहे, त्यास आमचें असें सांगणें आहे कीं, आतां त्यांनीं भाषाशुद्धी करावी कीं न करावी याचें चर्वितचर्वण करण्यांत फारसा वेळ न दवडतां, त्यांना ज्या प्रमाणांत ती पटली आहे, त्या प्रमाणांत ती व्यवहारून टाकण्यावरच मुख्य भर द्यावा. अनवश्यक परकी शब्द, जुने वा नवे, मी माझ्या संभाषण-भाषण-लिखाणांतून

नाहीं तर नाहींच वापरणार, असें ब्रिरुद बांधून ते ते परशब्द सारखे ब्रहिष्कारीत चलावें, तदर्थक आपले जुने वा नवे शब्द सारखे अुपयोजीत चलावें. आपण जितक्या नेटानें ते व्यवहारीत राहूं तितक्या त्वरेनें ते जुने विलुप्त नी नवे अुद्भावीत असे स्वकीय शब्द रूढावले जातीलच जातील; आणि त्याच प्रमाणांत सध्यां बोकाळलेले ते ते परशब्द भाषेंतून लोपू लागतीलच लागतील. नुसत्या तात्त्विक चर्चेनें हें कार्य केव्हाही साधणार नाहीं. यास्तवच ह्या लेखांत आम्ही भाषाशुद्धि पटलेल्यांनाच काय तें मुख्यत्वेंकरून सबोधिणार आहोंत आणि त्याच्या अडचणी कशा टाळतां येतील, त्यानीं आपलें ध्येय कोणच्या निश्चित स्वरूपात पुढें ठेवलें पाहिजे, कोणकोणते परशब्द अगदीं तत्काल बहिष्कारून तदर्थी कोणत्या प्रकारें कोणत्या कसोटीनें स्वकीय शब्द अुपयोजिले पाहिजेत तेंच काय तें मुख्यतः दिग्दर्शिणार आहोत.

भाषाशुद्धीची कसोटी

भाषाशुद्धीचें मुख्य सूत्र काय तेंच मुळीं लक्षांत न घेतल्यामुळें किंवा लक्षांत न आल्यामुळें तिचे बहुतेक विरोधक अुगीचच्या उगीच साप साप म्हणून भुअी बडवीत सुटतात आणि भरमसाट परशब्द वापरण्याच्या स्वतःच्या गबाळपणाचा अतिरेक झांकण्यासाठीं आक्रंदूं लागतात, "अहो, कोणताही परकीय शब्द असा वापरायचाच नाहीं असें म्हणणें हा शुद्धिवाद्यांचा निव्वळ अतिरेक आहे ! त्यायोगें छटा व्यक्तविता येत नाहींत, भाषाशब्ददारिद्र्य वाढतें !" त्या शंकेनें व्याकुळलेल्या मंडळीस आम्ही पुन्हा सागतों कीं, आपण भाषाशुद्धीची मूळ प्रतिज्ञा, मी परशब्दाना जी कसोटी लावूं अिच्छितों ती कसोटी आपण अेकदां पाठ करून टाका, अर्थ समजून घेअून पाठ करून टाका, म्हणजे आपल्या आक्षेपातील शेंकडा नव्वद आक्षेप आपोआप निरस्त होतील ! आपल्यांत जे प्रामाणिक आक्षेपक आहेत तेच तिचे समर्थक बनतील! कारण स्वभाषेचा अभिमान त्यांनाही आहेच आहे ! स्वकीय शब्द मारले जाअून त्यांच्या ठायीं विदेशी बाजारबुणग्याचा धुमाकूळ माजावा अशी काहीं त्याची अिच्छाच असणें शक्य नाहीं. त्याच्या शंकानिरसनासाठीं भाषाशुद्धीच्या प्रत्येक अभिमान्यानें भाषाशुद्धीची मुख्य प्रतिज्ञा नी कसोटी मुखोद्गत करून ठेवली पाहिजे. भाषाशुद्धीच्या प्रचारकांना स्वतःसही आपल्या ध्येयाची नी धोरणाची सुस्पष्ट कल्पना

येण्यासाटीं ह्या प्रतिज्ञेची रूपरेखा अवगत असलीच पाहिजे. भाषाशुद्धीची तं
प्रतिज्ञा नी कसोटी थोडक्यात अशी :

(१) आपल्या स्वभाषेंत ज्या अर्थांचे शब्द होते, आहेत किंवा अुद्भाविं
सुसाध्य आहे, त्या अर्थांचे जे परकीय शब्द, ते रूढावलेले असले तरीही बहिष्का
रावे आणि आपले ते तदर्थक शब्दच प्रचलवावे. जसें : शिवाय (वाचून)
हल्लीं (सध्यां).

(२) परंतु ज्या वस्तू आपणांत पूर्वी नव्हत्याच आणि ज्यांना आपले शब्
अुद्भाविणें दुर्घट अशा परशब्दाना वापरण्यास हरकत नाहीं. जसें : गुलाब, जिलबी
कोट, सदरा, बूट, अित्यादि.

(३) या कटाक्षाचा असाही अर्थ नाहीं कीं, ह्या अुर्दू, अिंग्रजी प्रभृति पर
भाषाच शिकूं नयेत वा त्यांच्यातील ग्राह्य तेही घेअूंच नये. परभाषेंत जे सं
वाक्प्रचार, वृत्त, धाटणी, विचार सुरेख किंवा आमच्याहून अधिक चांगले, ते तं
आम्हीही आत्मसात् करण्यास सोडणार नाहीं.

वरील कसोटी अितकी स्पष्ट आहे कीं, परकी शब्द 'अनावश्यक' कोणते तें
बहुधा बिनचूकपणें भाषाशुद्धीच्या प्रचारकाना ठरविता यावें आणि 'झाडून सा
परकीय शब्द स्वभाषेंतून हुसकून देण्याचा अतिरेक भाषाशुद्धिवादी करूं पहातात,
असा कांगावा करण्यास कोणासही निमित्त सांपडूं नये.

भाषाशुद्धीच्या अनुयायांना दुसरी अडचण जी पदोपदीं पडतेसें आमच्याकडे
येणाऱ्या पत्रावरून दिसतें, ती ही कीं, या कसोटीप्रमाणें कोणते शब्द तत्का
बहिष्कारावे त्याची अेक टिपणी त्यांच्यापुढें नसते. खरें पहातां आम्हीं सहासा
वर्षांपूर्वी प्रसिद्धिलेल्या 'भाषाशुद्धि' या पुस्तिकेच्या शेवटीं अेक चालचलाउ
टिपणी छापलेली आहे. पण तरीही आजच्या आज जे जे परकीय शब्द आपल्या
लिखाणांतून नी भाषणातून छटेची वा अर्थाची कोणतीही अडचण न येतां सहजा
सहजीं बहिष्कारिता येतील, त्यांची दिग्दर्शनापुरती अेक लहान टिपणी खालीं दे
आहोंत. प्रत्येक शब्दापुढें त्याची थोडीशी विशिष्ट चर्चाही जोडीत आहोंत.

खालीं दिलेल्या टिपणींतील परशब्द तरी यापुढें आपल्या संभाषणांत व
लिखाणांत मी आजपासून नाहीं तर नाहींच वापरणार, तदर्थक स्वकीय शब्द
वापरीन, असा अगदीं निर्धार आजपासून भाषाशुद्धीच्या अभिमान्यानीं करावा

या वर्षापुरता ह्याविषयींचा हाच कार्यक्रम ! आपण हे शब्द वापरणें सोडलें आणि तदर्थक शब्द पुन्हां प्रचलवीत राहिलों कीं, ते परशब्द पुष्कळ प्रमाणांत विलुप्त झालेच पाहिजे, तदर्थक स्वकीय शब्द पुनरुज्जीवित नी पुष्कळ प्रमाणात रूढ झालेच पाहिजेत, अितकी भाषाशुद्धिवाद्यांची संख्या आजही वाढलेली आहे. पण त्यानीं आता नुसता तात्त्विक काथ्याकूट करीत न बसतां आपल्या लिखाणांत वा भाषणांत हे अितके निवडक परशब्द तरी कधींही न वापरण्याचें प्रत्यक्ष कार्य करूं लागलें पाहिजे. भाषाशुद्धि निदान ह्या प्रमाणात तरी व्यवहारून टाकली पाहिजे. खालीं दिलेले स्वकीय प्रतिशब्द केवळ दिग्दर्शक समजावेत. कोणीं दुसरे योजले तरी चालेल. स्वकीय प्रतिशब्द असावेत येवढाच आग्रह.

आजच्या आज बहिष्कारितां येण्यासारख्या अगदीं अनावश्यक अशा परशब्दांची दिग्दर्शक टिपणी

शिवाय, **खेरीज** : **विना, वांचून, त्यांतून, त्याविना** (हे दोन्ही विदेशी शब्द बायकांमुलांच्या तोंडींदेखील रुळलेले. कोणतेंही पुस्तक घ्या. पानोपानीं 'शिवाय' बोकाळलेला. रुचिपालट म्हणूनसुद्धा 'विना' अित्यादि स्वकीय पर्याय येणार नाहींत ! तदर्थक स्वकीय शब्द या दोन्ही परकीय शब्दांनीं ठार केले ! यात 'छटे'चाही लवलेश प्रश्न नाहीं. केवळ विकृत संवय, खोड ! हे दोन्ही शब्द अगदीं तत्काल बहिष्कार्य.)

हल्लीं : सध्यां, अलीकडे, आजकाल. (हा शब्दही बायकामुलांतसुद्धां बोकाळलेला. लक्षपूर्वक पहावें, ग्रंथातही तीच गोष्ट. स्वकीय 'सध्यां' विलोपत चाललेला ! यास्तव हा 'हल्लीं' परकीय शब्दही तत्काल बहिष्कार्य.

जरूर, **जरूरी** : **अवश्य, आवश्यकता** अि. (वरील शब्दाविषयींचीं सर्व कारणें या विदेशी शब्दासही लागू पडतात. यास्तव तसाच तत्काल बहिष्कार्य.)

दिलगिरी, **दिलगीर** : **खेद, दुःखी, विषण्ण.** (वर्तमानपत्राना कोणी मेलें, काहीं चुकलें कीं, 'दिलगिरी' प्रदर्शविण्याची खोडच लागलेली. खेद, तोटा व दुःख वाटतें, हे प्रयोग सुचतच नाहींत ! हे दोन्ही विदेशी शब्द अगदीं अनावश्यक अतअेव बहिष्कार्य !)

कायम : नित्याचा, स्थिर, निश्चित. (हे प्रतिशब्द योजतांना कसेंसेंच वाटलें, तर खालील टीप पहावी.)

कायम निधि : स्थिरनिधि. (हा अशुद्ध घेडगुजरी शब्द संवयीनें अितका रुळला आहे कीं, त्याचा स्वकीय शुद्धपर्याय स्थिरनिधि हाच शब्द अशुद्ध नी हास्यास्पद वाटावा ! मुसलमान जसा बंगल्यात बसला तर भटालसुद्धां विटाळ वाटत नाहीं, पण हिंदु महार येतांच विटाळ होतो, प्रथम प्रथम सुधारकालाही कसेंसेंच वाटतें !–तसेंच हें !!)

अखेर : शेवट, अंत. (हा अखेर शब्द अगदीं अनावश्यक नाहीं बरें ?)

अव्वलपासून अखेरपर्यंत : अथपासून अितीपर्यंत, आदीपासून अंतापर्यंत. (छटेच्या लटपटीलासुद्धां ह्या परकीय प्रयोगाचें समर्थन करणें अशक्य आहे.)

अगर : अथवा, जर. (हा परशब्द पूर्वी फारच रूढ असे; सुदैवानें अलीकडे विलोपत चालला आहे. अगदीं अनावश्यक, तत्काल बहिष्कार्य.)

अस्मान : आकाश, नभ. (खालील टीप पहा.)

जमीनअस्मानाचें अंतर : आकाशपाताळाचें अंतर. (अस्मान शब्द पूर्वी फार प्रचलित असे. आतां तो तुरळक येतो. त्याची आता थोड्या सावधपणासरशीं हकालपट्टी करतां येअील.)

जमीनजुमला : शेतीवाडी. (जमीनजुमल्यात जर कोणास छटेचा भास होअील, तर त्यानें पक्कें समजावें कीं, ही रूढीची खोड ! शेतीवाडी वापरा, कीं त्यातही छटा येअील.)

अुमेदवार : अिच्छुक, स्पर्धालु.

सेकण्डहँड : आडहाती, आडगिऱ्हाअिकी.

जबाबदारी } : उत्तरदायी, उत्तरदायित्व, दायित्व.
जबाबदार } (हिंदी-बंगालीत 'अुत्तरदायी' 'दायित्व', हे शब्द अगदीं रूढावलेले आहेत. आम्ही तेच मराठींत आणून योजीत आलों, आणि आताशीं ते बरेच रुळत चालले आहेत. आता सर्वांनीं तेच वापरावे कीं, अगदीं संवयीचे होतील.)

प्रुफ्स : उपमुद्रितें. (आम्हीं नवीन पाडला.)

कम्पॉझिटर : जुळारी. (आम्हीं योजलेला हा शब्द झपाट्यानें फैलावत आहे.)

कॉलम }
रकाना } : स्तंभ. (हा स्वकीय शब्द आम्हीं काढल्यापासून अितक्या झटकन् रूढावत गेला कीं, मराठींतून आता हिंदी प्रभृति अनेक भाषात तो शिरला आहे.)

Martyr }
(उर्दू) शहीद } : हुतात्मा. (अंदमानांत हा शब्द पुष्कळ वापरूं लागलों. त्यासरशीं तो मराठींतच काय पण बोलता बोलतां आज हिंदी, बंगाली, पंजाबी ते तामील, तेलगूपर्यंत प्रचलला आहे!! काय सर्व हिंदी भाषा-संघान Martyr वा अुर्दू शहीद ह्या विदेशी शब्दांना स्वकीय प्रतिशब्द असा नव्हताच? त्यातही Martyr वा शहीद यापेक्षां हुतात्मा, हौतात्म्य या शब्दांतला ध्वनि अधिक व्यापक, सूचक नी अत्युदार आहे.)

अरब समुद्र : पश्चिम समुद्र. (हें आपलें पुरातन नांव. आपल्या भूगोलांतील मानहानिकारक परकी नावें शक्य तों पालटून टाकण्याची प्रथा पाडली पाहिजे.)

सर्क्युलर : परिपत्र.

सर्चलाअिट : शोध-ज्योत.

फाउंटन पेन : अखंड टांक, झरणी.

मोनोटाअिप : **अेकटंकक.**
लिनोटाअिप : **पंक्ति-टंकक.** (ते दोन्ही अिंग्रजी शब्द अजून लोकांत रुळले नाहींत, तोंच हे स्वकीय शब्द रुळवावे.)

टाअिपरायटर : टंकलेखक.

पॅरिग्राफ : छेदक (हा शब्दही आम्हीं काढल्यापासून मराठींत रुळत चालला आहे.)

मुष्कील : कठीण, दुर्घट, अडचण, दुरापास्त.

मदत : **सहाय्य,**
मदतनीस : **सहाय्यक.**

(अगदीं अनावश्यक असतांही अगदीं घरींदारीं, तोंडीं खिळलेला हा परशब्द. बायकामुलांच्या बोलण्याकडे लक्ष देतांच आढळेल कीं, 'मदत' शब्द जर

शंभरदां आला, तर 'सहाय्य' अेकदासुद्धा येत नाहीं. खेडवळाच्या तोंडींही 'मदत' फार ! 'सहाय्य' विरळा !)

रिपोर्ट
रिपोर्टर } : **प्रतिवृत्त, प्रतिवेदक.** (चाणक्याच्या अर्थशास्त्रांतही रिपोर्टर ह्याला प्रतिवेदकच म्हटलेलें आहे. हे शब्द आम्हीं योजू लागल्यापासून रुळले जात आहेत.)

मेहेरबानी : कृपा. (हा परकी शब्द खेडवळापर्यंत रुळलेला. त्यानें स्वकीय 'कृपा' शब्द बोलींतून नाहींसा करीत आणला आहे ! अगदीं अनवश्यक, यास्तवच त्वरित बहिष्कार्य.)

मेहेरबान : महाशय, कृपावंत. (अर्जांतून हाच परशब्द नियमानें येतो. परंतु हिंदुसभेच्या वतीनें होणाऱ्या आणि इतर सरकारी अर्जांतूनही रत्नागिरीकडे 'कृपावंत' हा स्वकीय शब्दही आताशीं लिहिला जातो.)

नंबर : क्रमांक. (हा सुरेख शब्द आमच्या वडील बंधूनीं काढला, आम्ही प्रचलविला. हिंदी-पंजाबीपर्यंत आज रूढावत चालला आहे.)

खास अंक : विशेषांक. (क्रमाक जसा मराठीत झटपट रुळावला, तसाच नियतकालिकानीं हा विशेषाक शब्दही तत्काळ रुळविला पाहिजे. हा शब्द आधींपासूनच परिचित आहे; पण तरीही खोड सुटत नाहीं ! बहुतेक संपादक 'खास अंक' म्हणतात ! किर्लोस्कर मासिकानीं 'विशेषाक' वापरण्याचा जसा निर्धार केला आहे, तसाच सारेजण करतील, तर हा अेक अनावश्यक परशब्द 'खास अंक' लवकरच नाहींसा होअील. यापुढें सर्वांनीं 'विशेष अंक' असेंच लिहावें, बोलावें.)

अंदाजपत्रक
बजेट } : **व्ययसंकल्प, अर्थसंकल्प.**

कायदेकौन्सिल
असेंब्ली } : **विधिमंडळ, विधिसमिति.** (हिंदी, बंगाली, 'धारासभा,' 'व्यवस्थापिका सभा' हे शब्द बहुतेक वृत्तपत्रें वापरतात. आम्हीं आपल्या मराठीस अनुकूल असा विधिमंडळ शब्द काढला. तो कित्येक संपादक वापरतात. नामदार व्यंकटराव सुर्वे तोच विधिमंडळ शब्द मुंबई विधिमंडळांतही आज सहासात वर्षें वापरीत आहेत. पण तरीही केसरीसारखीं कांहीं पत्रें. 'कायदे कौन्सिल' हा धेडगजरी शब्दच हट्टानें कवटाळीत

आहेत ! स्वकीय शब्दच वापरण्याचा अतिरेकी अभिनिवेश अेक वेळ क्षम्य मानतां येअील; पण परशब्द आणि तोही 'कायदे-कौन्सिल' सारखा अगदीं ओंगळ, पण तोच वापरीन, हा दुराग्रह निव्वळ लज्जास्पद नाहीं का? विधिमडळ नको असेल, तर दुसरा स्वकीय शब्द तुम्ही योजा ! हिंदींत रूढावलेला 'धारासभा', बंगालींतील 'व्यवस्थापिका परिषद्' म्हणा ! पण खरें पहातां मराठींत रुळत चाललेला विधिमडळ, विधिसमिति हाच सुरेख !)

लायक : योग्य, कार्यक्षम.
नालायक : अयोग्य, टाकाऊ. } हे दोन्ही परशब्द अगदीं अनावश्यक असताहि गावगन्ना बोकाळलेले ! ब्राह्मण स्त्रियांच्या तोंडालाही 'लायक' गोड लागतो ! योग्य शब्दाचा घांस घेतला कीं ठसकाच लागतो !!)

सदर, सदरहू : वरील, उपर्युक्त, प्रस्तुत.

सिनेमा टॉकी : बोलपट. (चित्रपट, बोलपट हे शब्द सुदैवानें चहूंकडे रूढावले आहेत. पण जर का 'टॉकी' ही वस्तू अिकडे येताच आम्हीं 'बोलपट' केसरींत सुचविला नसता, आणि पाचसहा वर्षे तशींच जातीं, तर तो 'टॉकी' च लोकांच्या तोंडीं रुळून काढता काढवला नसता. पण बोलपट लगोलग प्रचलविल्यानें आता साऱ्या छटाबिटा त्याच्याच कच्छपीं लागल्या आहेत ! स्वकीय शब्द वापरूं लागलें कीं, छटाबिटा झटसाऱ्या त्यालाही चिकटतात, हें आमचें म्हणणेंच या अुदाहरणावरून सिद्ध होत नाहीं का?)

सिनेमा-हाअुस : पटगृह, चित्रपटगृह.

सिनेरिओ : पटकथा.

फिल्म : चित्रावलि.

तहहयात : आजीव, यावज्जीव, आमरण, आजन्म. (हा शब्द पूर्वी फारच बोकाळलेला असे. पण त्यावरील आमच्या सतत टीकेनें तो आतां मृत्युपंथास लागला आहे. वाटेल तितके स्वकीय प्रतिशब्द असतांही हा परशब्द प्रत्येक संस्थेंत शंभर वर्षे सारखा धुडगूस घालीत होता. यावरूनच भाषाशुद्धीचा सतत पहारा आपल्या वाङ्मयावर असणें किती आवश्यक आहे, हें दिसून येअील !)

शिफारस : अनुरोध. (हिंदी-बंगालीत 'शिफारस' या परशब्दाला अगदीं नियमानें अनुरोध ह्याच शब्द रूढ आहे. आपण मराठींत तोच योजावा.)

सर्टिफिकेट : प्रमाणपत्र, दाखला किंवा प्रशस्तिपत्र. (प्रमाणपत्र हा शब्द आम्हीं पाडला. दुसरे पूर्वींचेच आहेत. तिन्ही मिळून भिन्न भिन्न असे सारे अर्थ व्यक्त होतात.)

पेण्टर : रंगकार, चित्रकार. (खेड्यापाड्यांतही 'पेंटर' घुसत आहे. त्याहून रंगकार किती सोपा, स्वकीय. पण गबाळपणामुळें हे परशब्द आम्ही नागरिक प्रथम वापरतों नी मग ते गावगन्ना निवडुंगांसारखे फैलावत जातात.)

वॉचमेकर : घड्याळजी. (वरील टीप पहा. रत्नागिरीस हा स्वकीय प्रतिशब्द आतां प्रचलत आहे.)

कोरम : गणसंख्या, गण. (नुसता 'गण' इतका शब्दच वापरणें पुरे. आम्ही हा शब्द 'भाषाशुद्धी'च्या पुस्तकांत सुचवून वापरूं लागतांच मराठींत आज पुष्कळ फैलावत चालला आहे.)

ट्रूस्ट : निक्षेप. (खालील टीप पहा.)

ट्रूस्टी : विश्वस्त. (हे शब्दही आम्ही काढून वापरूं लागल्यापासून मराठीस चांगलेच मानवल्यासारखे दिसतात.)

ट्रूस्ट-डीड : निक्षेपपत्र. (वरील टीप पहा.)

मोनापोली } : **अेकस्व** (नवीन शब्द)
पेटंट } : **निजस्व, रामबाण** (नवीन शब्द. या शोधाचें निजस्व मीं माझ्या नांवें नोंदविलें आहे.)

फोनोग्राफ : ध्वनिलेख.

लाउड स्पीकर : ध्वनिक्षेप. (प्रचलित आहे.)

फक्त : केवळ, नुसता, मात्र. (हा परशब्द अगदीं अनावश्यक, पण घरींदारीं बोकाळलेला; अगदीं तत्काळ बहिष्कार्य.)

कॅलेंडर : कालदर्श, मितिपट. (प्रतिवर्षी नवीं कॅलेंडर्स छापतांना यापुढें सर्वांनीं कालदर्श वा मितिपट हा शब्द त्यावर अवश्य छापावा. म्हणजेच एकदोन वर्षांत ह्या सुरेख स्वकीय शब्दाची भर स्वभाषेंत पडेल.)

अिमारत } : **घर, गृह, बांधकाम, भवन, आलय** अित्यादि. (हे दोन्ही परशब्द
बिल्डिंग } किती अनावश्यक आणि तरीही किती बोकाळलेले! ज्याच्या त्याच्या तोंडीं! घर बाधलें रे बाधलें, कीं झाली ती बिल्डिंग!! भवन, निकेतन प्रभृति दहा तरी सुरेख शब्द घरीं असून घराच्या नांवासाठीं दुसऱ्याच्या दारीं भीक मागण्यावाचून वास्तुशांति अशी करायचीच नाहीं असा लत-कोडगेपणा आजकाल चालू आहे! मोहन बिल्डिंग, विश्राम बिल्डिंग अशा शब्दाच्या ठायीं मोहनालय, विश्राम भवन हीं नावें काय शोभत नाहींत? नुसतें बांधणीविषयीं बोलावयाचें तर शाळेची अिमारत न म्हणतां शाळागृह किंवा शाळागृहाचें बांधकाम म्हणावें.)

अुमर : वय (हा परशब्द मरू घातला आहे. अगदीं त्याज्य.)

मरहूम : मृत, विगत, परलोकवासी. (वरील टीप पहा.)

बद्दल : विषयीं, संबंधीं. (हा परशब्दही 'शिवाय, हल्लीं' यांच्यासारखा तोंडीं नी लिखाणात अितका बोकाळलेला असतो. अेकेका पानांत वेदान्तासारख्या अगदीं गंभीर ग्रंथातही 'बद्दल' दहादां येअील, पण 'विषयीं' वा 'संबंधीं' अगदीं विरळा! हा परशब्द तत्काल बहिष्कार्य!

बाबत : गोष्ट, विषय, प्रकरण. (वरील टीपच लागू.)

खुलासा : अुलगडा, विवरण, स्पष्टीकरण. (वरील टीपच लागू.)

जखम } : **घाव, दुखापत** (या दोन्ही परशब्दांविषयीं वरचीच टीप
जखमी } **घायाळ, आहत.** —कीं हे परशब्द ज्यांच्या त्याच्या तोंडीं अितके रूढावले आहेत कीं, तदर्थक स्वकीय शब्द लेखनांतही दहा वेळातून अेक वेळसुद्धा येत नाहींत. हवें त्यानें पारखून पहावें आजचें लिखाण वा बोली.)

मेजवानी : जेवणावळ, भोजन. (ब्राह्मणसभेनें टिळकाना मेजवानी दिली, असें म्हणणें म्हणजे शाकभाजीला सागुती म्हणण्याअितकेंच विसंगत आहे! कारण, मेजवानी म्हणजे टेबलावरचें जेवण! पण रूढी हा अपप्रयोग गटकन् गिळते, आणि भोजन वा जेवणावळ ह्या सुसंगत स्वकीय शब्दानाच हासते! भोजन दिलें, पंगत दिली, जेवणावळ दिली, असेच प्रयोग करावे, कीं तेही रूढ होतील.)

सो कॉल्ड : तथाकथित.

अर्जंट : त्वर्य.

नजर : दृष्टि, दृष्ट (अगदीं अनवश्यक पण न्नायकांपोरांच्या सुद्धां तोंडीं बसलेला हा परशब्द तत्काळ बहिष्कार्य.)

मालक : धनि, स्वामी.
मालकी : स्वामित्व. } (वरील टीपच लागू.)

खात्री : निश्चिति, प्रत्यय. (आम्ही ' निश्चिति पटली ' हा प्रयोग करूं लागल्या-पासून मराटींत तो रुळूं लागला आहे. खात्री हा परशब्द अगदीं पावलो-पावली येतो. प्रतिशब्द म्हणून तरी अेक स्वकीय शब्द भाषेंत प्रचलवावा.)

हजर : उपस्थित, विद्यमान. (अुपस्थित हा शब्द हिंदी-बंगालीत रूढ होता, तो आम्हीं मराठींत योजूं लागलों. प्रथम पुष्कळ टीका झाली; पण आतां मराठींत तो अुपस्थित शब्दच रुळत असून ' हजर ' मागे पडत आहे.)

गैरहजर, हजेरी : अनुपस्थित, उपस्थिति. (वरील टीपच लागू.)

तयार : सज्ज, सिद्ध, (तयार या परशब्दानें स्वकीय ' सिद्ध, सज्ज ' हे शब्दच परकीय करून सोडले ! तेच नवखे करून सोडले !)

पूर्वतयारी : पूर्वव्यवस्था, पूर्वसिद्धता. (पूर्वतयारी हा धेडगुजरी शब्द अगदीं संभावित वाङ्मयांतहि खपतो ! त्याची खंत कोणासही वाटत नाहीं ! पण त्याचे ठायीं पूर्वव्यवस्था वा पूर्वसिद्धता हा शुद्ध स्वकीय योजला कीं, तोच विलक्षण नी अतिरेकी म्हणून त्या शिष्टाना वाटतो ! खोड, दुसरें काय ! !)

खातर : साठीं. (जसें पैशाखातर = पैशासाटीं, धर्माखातर = धर्मार्थ, धर्मास्तव).

खुद्द : प्रत्यक्ष, स्वयम्, स्वतः (वरील टीप पहा.)

जाहिरात :– प्रासिद्धक. (नवीन घडलेला हा शब्द रुळत आहे. हिंदी बंगालींत ' विज्ञापन ' हा शब्द जाहिरात ह्या अर्थी सर्व वृत्तपत्रें वापरतात. आमचीं पत्रें प्रासिद्धकें हा शब्द जाहिरातीच्या ठायीं वापरतील तर त्वरित रूढावेल.)

जाहीरपणें
जाहीर } **: प्रकटपणें, प्रकट.**

अिरादा : हेतु, बेत.

मार्फत : द्वारां, हस्तें, विद्यमानें. (अगदीं अनावश्यक परशब्द. पण लेखींतों डीं अुगीचच घर धरून बसलेला.)

खलास : समाप्त, संपूर्ण. (वरील टीपच लागू)

सबब : यासाठीं, यास्तव, निमित्त.

सध्यां स्थलाभावीं अितके शब्द दिग्दर्शनार्थ पुरे आहेत. भाषाशुद्धिवाद्यांनीं आपल्यापुढें या शब्दाची टिपणी नेहमीं ठेवावी आणि आपलें कोणतेंही पत्र, निबंध वा अितर लिखाण संपतांच तें ह्या दृष्टीनें पुन्हा अेकदा वाचावें. सवयीमुळें वरील परशब्द त्यात पडलेला दिसतांच तो खुडून वरील टिपणींतील वा दुसरा कोणचा पटेल तो स्वकीय शब्द योजावा. शंभर जणानीं जरी आपल्या लेखात हे परशब्द बहिष्कारून तदर्थ स्वकीय शब्द अेक वर्षभर वापरले, बोलीत आणले, तरीदेखील ते स्वकीय शब्द भाषेंत आज आहेत त्याहून शतपटीनें अधिकपणें रुळते गेलेच पाहिजेत, ते परशब्द मागें पडलेच पाहिजेत. पण 'केल्यानें होत आहे रे। आधीं केलेंचि पाहिजे !!'

आतां शेवटीं अेक परशब्द तेवढा दाखवावयाचा आम्हीं हेतुतःच मागें ठेवला आहे. कारण ह्या वरील सर्व परकीय शब्दांपेक्षा त्या परशब्दाचें आपल्या भाषेंतील अस्तित्व नी डोअीजडपणा आपल्या भाषेला अत्यंत लज्जास्पद झालेला आहे !

तो अत्यंत लज्जास्पद परशब्द म्हणजे 'कायदा' (निर्बंध) !!

पहा, मराठींतच काय, पण काश्मीर ते रामेश्वर नी द्वारका ते कामरूपपर्यंत आपल्या सर्व हिंदु भाषासंघात 'कायद्या'ला स्वकीय असा प्रतिशब्द अुरला नाहीं ! जगांतील अत्यंत प्राचीनातील प्राचीन नी त्या काळांतील श्रेष्ठातील श्रेष्ठ स्मृति–मनुस्मृति–ज्या राष्ट्रानें रचिली, 'first codified law as such' ज्या राष्ट्रानें रोम्युलस, लायकर्गस, जस्टिनियनांच्या शतकोंशतकें आधीं ग्रथिला, त्या आम्हां हिंदूच्या राष्ट्रभाषांतील अेकाही भाषेंत आज 'Law, कायदा' ह्या दोन्ही परकीय शब्दांवांचून स्वकीय असा 'कायद्या'ला शब्द अुरला नाहीं ! चंद्रगुप्ताचीं साम्राज्यें चालविण्यांच्या नी चाणक्याचीं अर्थशास्त्रें रचणाऱ्यांच्या वंशजाना समाजाची मूलभित्तीच ज्या भावावर अुभी तो 'कायद्या'चा भाव व्यक्तविण्यास परशब्दाविना स्वकीय शब्द असा अुरला नाहीं !! आज जर मंगळावरील एखादा

पर्यटक आला तर तो आजच्या अवस्थेवरून असाच सिद्धान्त बांधील कीं, हिंदु समाजात मुसलमान येण्यापूर्वी 'कायदा' असा नव्हताच. तो भाव व्यक्तविणारा शब्दसुद्धा त्यांच्या स्वतःच्या भाषेंत नाहीं !–जसा अंदमानी बुशिटो प्रभृति रानटी टोळ्यांच्या !!

परंतु हें शल्य, आम्ही 'कायद्या'ला स्वकीय प्रतिशब्द नसल्याविषयीं सारखी ओरड करीतों कोणाच्याच मनाला बोंचावें तसें बोंचलें नाहीं ! कायदेकौन्सिल, कायदेपंडित, कायदेशास्त्र, कायदेतज्ज्ञ, कायदेशीर (!) असे अत्यंत भुक्कड, कर्णकटु नी आचरट शब्द यच्चयावत् हिंदु जनता पंडित-अपंडितसुद्धां वापरीत आली, निःसंकोचपणें आजही वापरीत आहे !

या लेखांत 'कायदा, Law' ह्या शब्दांविषयीं किंवा त्यांना जो स्वकीय प्रतिशब्द आम्ही सुचवीत आहों त्याविषयीं विशेष विवरण करण्यास स्थल उरलें नाहीं. पण तें आमच्या 'भाषाशुद्धि' या पुस्तिकेंत वाचकांनीं एकदा तरी अवश्य पहावें.

या लेखापुरतें थोडक्यांत अितकेंच सांगतों कीं, आतां एकंदरींत 'कायद्या'ला 'निर्बंध' हाच स्वकीय शब्द योजावा. तो निर्बंध शब्द दुसऱ्या अर्थी न योजतां 'कायदा' याच अर्थी राखून ठेवावा. अडथळा या अर्थी प्रतिबंध शब्द योजावा. कायदेशीर-नैर्बंधिक, बेकायदेशीर-अनैर्बंधिक, निर्बंधविरुद्ध. ह्या निर्बंध शब्दापासून घडणारे निर्बंधशास्त्र, निर्बंधपंडित, निर्बंधतज्ज्ञ, निर्बंधशील प्रभृति शब्द वरील कायदेपडित, कायदेतज्ज्ञ प्रभृति आचरट शब्दाहून किती सुसंगत, शुद्ध नी श्रुतिसुस्वर आहेत पहा.

नागपूरचें अेक पत्र

सुदैवानें-अुर्दू अिंग्रजीनें ग्रासलेली सारीची सारी स्मार्त परिभाषा, नैर्बंधिक शब्दावलि अुज्जीविण्याचे यत्न सध्यां कांहीं ठिकाणीं होअूं लागले आहेत. आम्हांस अलीकडेच नागपूरच्या दोघा प्रसिद्ध वकिलाचें–श्री. चांदूरकर, बी. अे. अेलूअेल्. बी. आणि श्री. काळी, बी. अे. अेल्अेल्. बी. यांचें–पत्र आलें आहे. त्यात ते लिहितात :

"आपली मराठी भाषाशुद्धि करण्याची आस्था नी यत्न सुविख्यात नी प्रशं-

सनीय आहेत. आपल्या कार्यास साहाय्यभूत होण्याची संधि आम्हासही लाभत आहे. नागपुरास अेक 'न्यायबोध' नामक कायद्याचें (क्षमस्व!) मासिक मराठींत आम्ही काढीत आहोंत. अिकडे अुर्दूच्या घनदाट छायेमुळें कायदेविषयक मराठी परिभाषा नाहीं. ती ह्या मासिकाद्वारा निर्माण करूं अिच्छितों. . म नो ह र मासिकात आपल्या 'काळें पाणी' कादंबरीत रफिअुद्दीनाच्या खटल्यात आपण वापरलेली परिभाषा समर्पक नी मनोवेधक आहे. सबब विनंति कीं, अिंग्रजी शब्दाना मराठी प्रतिशब्द निर्माण करून अेक शब्दसूचि धाडावी." अित्यादि अित्यादि.

वरील वकीलद्वयाच्या या प्रयत्नास्तव आम्ही त्याचे आभारी आहों. त्यांच्या 'न्यायबोधा'च्या प्रसिद्धकात छापलें आहे कीं, "वाचकाच्या कायदीय शंकाचें समाधान करण्यास मदत होईल." वरील वाक्यातील 'कायदीय' अशासारख्या विक्षिप्त शब्दाचा प्रयोग निरुपायानें कसा करावा लागतो तेंही स्पष्टच होअील. या प्रकरणीं चिपळूणचे साहित्यिक श्री. बर्वे वकील याचेंही अशीच शब्दसूचि धाडण्याविषयीं पत्र आले होतें. अशा प्रयत्नाना साहाय्यभूत होतील अशा दोनचार सूचना ह्या लेखातच प्रकटपणें केल्या असता त्याचा अशा विचारांच्या अनेक गृहस्थाना सार्वजनिकपणें अुपयोग होअील, यास्तव त्या तेवढया सूचना करून हा लेख संपवू.

(१) कायद्याला निर्बंध हाच शब्द योजून मासिकाचें नांव 'निर्बंधबोध' असें ठेवावें. आमच्या 'भाषाशुद्धि' पुस्तिकेंतील 'निर्बंध' शब्दाचें विवरण एकदां तरी वाचावें.

(२) निर्बंधपरिभाषा (Legal teminology) पुष्कळ श्रमानें एकत्रित करणारा आणि जुन्या स्मार्त परिभाषेतील आज लागू ते शब्द घेअून त्याना नवीन स्वकीय शब्दाची जोड देणारा असा मोटा ग्रंथ म्हटला म्हणजे श्रीमत सयाजीराव महाराजांनीं प्रसिद्धिलेला "श्रीसयाजी शासनशब्द-कल्पतरू" हाच होय. ह्या नवीन ग्रंथात सर्व राजकीय नी नैर्बंधिक परिभाषेतील शतावधि शब्दाचे बंगाली, हिंदी, मराठी नी संस्कृत भाषेतील स्वकीय प्रतिशब्द देअून त्यासहच मूळ इंग्रजी शब्दही जोडलेले आहेत. त्यांतही त्या शासनशब्द–कल्पतरु ग्रंथाप्रमाणें त्या राज्यांत ती नैर्बंधिक स्वकीय परिभाषा सरकारी रीत्या शक्य तों वापरण्याचाही अुपक्रम झालेला आहे. ह्यांत दिलेल्या शब्दापेक्षां काहीं स्थली अधिक ग्रहणीय असे शब्द काढतां येतील, येतातही. पण ते ते किरकोळ अपवाद सोडले असतां अितर सर्व

स्थळीं ह्या थोर ग्रंथाचा फार अुपयोग होणारा आहे. भाषाशुद्धीच्या कार्यास तर तो ग्रथ अत्यंत साहाय्यभूत झालेला आहे.

(३) हिंदी नैर्बंधिक परिभाषा म्हणजेच अुर्दू ! ही लज्जास्पद स्थिति पालटण्यासाठीं तिकडेही चळवळ चालू झाली आहे. तिचे स्वरूप समजण्यास श्री. श्यामकुमार वकील महाशय, आगरा, ह्यानीं नवीनच प्रसिद्धिलेलें ' स्मृतिमंदिर-प्रवेशक ' (मूल्य १॥ रु., आगरा नगर, सयुक्तप्रांत) हें पुस्तक फार अभ्यसनीय आहे. त्यात अनेक अिंग्लिश, अुर्दू असे कायद्यातील परशब्दाना स्वकीय शब्द विचारपूर्वक योजिलेले आहेत.

तेरावा किरण

'स्वराज्य' पत्रांत कांहीं दिवसांपूर्वी अंमळनेरच्या बातमीदारानें खालील वाचनीय वृत्त दिलेलें आहे. अशा घटना वरचेवर घडतात; पण लोकांना संवयीमुळें त्यांत विशेष असें काहीच वाटत नाहीं. इतकेंच नव्हे, तर धर्मभोळेपणा किती हास्यास्पद—नव्हे—घातक असतो हें जर कोणीं दाखवून देण्यासाटीं तशा घटनांचें उदाहरण दिलें तर कित्येक रूढीपूजक मंडळी 'छट्, हे काहींतरीच सांगतां! ही अतिशयोक्ति आहे तुमची! असें कधीं घडतच नाहीं!' अशी सोयिस्कर विसराळूपणें वेळ मारून नेऊं पहातात. एवढ्यासाटीं नांवागावासुद्धां ती बातमी येथें सांगत आहों.

अंमळनेर येथील कोर्ट रस्त्यावरील नवीन टाउनप्लॅनिंग क्षेत्रांत पिंपळाच्या एका झाडाचा रहदारीस अडथळा होत असल्यामुळें म्युनिसिपालिटीनें त्याचा लिलाव केला. पिंपळाचें झाड असल्यामुळें कोणी हिंदु तें लिलावात घेईना. एका मुसलमानानें दोनतीन रुपयांना तें विकत घेतलें. पण तें तोडले जाण्याच्या आधींच एक ब्राह्मणाची वृद्ध बाई विहिरीवरून पाणी आणीत असतां त्याची एक फांदी त्या बाईच्या डोक्यावर पडून ती मूर्च्छा येऊन पडली. खाटेवरून तिला घरीं आणल्यावर तिचें प्राणोत्क्रमण झालें!!

किर्लोस्कर मासिक, फेब्रुवारी १९३७

ज्या अर्थी तें पिंपळाचें झाड ' पवित्र ' म्हणून तें तोडलें असतां ' पाप ' लागतें किंवा ' भूतबाधा ' होते या धर्मछाप समजुतीमुळें अंमळनेरसारख्या नगरांत कोणीही हिंदु तें विकत घेअून तोडावयास सिद्ध होअीना, त्या अर्थी ह्या धर्मभोळेपणाच्या प्लेगानें किती प्रबळपणें समाजांतील फार मोठ्या भागास आजही पछाडून टाकलेले आहे, तें अुघड होतें. ' हो, आता कोण अुरले आहे अितके धर्मभोळें ! नसते प्रश्नच गृहीत धरून अुगीच काथ्याकूट कशाला करतां ?' अशा दसराअीवारीं चालू धर्मभोळेवर जे पांघरूण घालू अिच्छितात, अप्रिय विषय टाळू पहातात, त्यांची ती दसराअी किती अतथ्य नी आंधळी असते त्याचें हें अुघड प्रत्यंतर आहे ! रत्नागिरीस गेल्या वर्षीच अेक अशी गोष्ट घडली. अेक वडाचें झाड अगदीं मोडकळीस येअून लवलें होतें. तें वेळींच तोडा, नाहीं तर अपघात होअील, म्हणून धन्यास पुष्कळ सांगितलें. पण वड-पिंपळ तोडावा कसा ह्या भीतीनें त्या देवलसी धन्यानें अळटळं चालविली. शेवटीं तें जुनाट झाड एकदाचें अकस्मात् कडकड करीत कोसळलें, ते थेट त्या मंदिरावरच ! त्या मंदिराचा एक भाग त्याखाली पडला. तिथें कोणी माणूस योगायोगानें नव्हतें, नाहींतर माणूसही मरायचेंच ! पण माणूस मेलें नाहीं तरी मंदिर कोसळलेंच ! पुन्हा वड तोडण्याचें ' पाप ' टाळलें तर मंदिर जाणूनबुजून पाडून घेण्याचें पाप माथीं आले ! आणि धार्मिक दृष्ट्या तर तेंच पाप मोठें ! आर्थिक दृष्ट्याही दसू रुपडीचें तें वडाचें मोडकळीस आलेलें झाड वाचविण्यापायीं शेंदोनशें रुपयाचें बांधकाम पाडून घेणें हा दुधखुळेपणाच झाला !

वड-पिंपळ तोडणें हें पाप आहे, तीं झाडें जागृत दैवतें आहेत, त्यांवर महापुरुष रहातात अित्यादि भाबडट धर्मभावनाना अुराशीं धरण्यानेंच आपण आपल्या ' धर्मा 'ची केवढी विटंबना करतों, तेंसुद्धा ह्या आंधळ्या धर्मभोळेपणास दिसत नाही ! वड-पिंपळ तोडणें हें हिंदु पाप मानतात ! हिंदूनें वडपिंपळ तोडला तर त्याच्यावरील ' महापुरुष ' हिंदु तोडणाराच्या मानगुटीस बसतो ! तें झाड-दैवत हिंदूला भेडसावतें ! पण मुसलमान-खिश्चनाना भेडसावीत नाहीं ! त्यांचा केंसही वांकडा करीत नाहीं ! असा दुहेरी लज्जास्पद विश्वास बाळगणें म्हणजे आपल्या धर्माची असह्य विटंबना नाहीं काय ? हिंदूंची अशीच धर्मसमजूत आहे, ही गोष्ट नाकारतां येत नाहीं. कारण वड-पिंपळाचें जे झाड तोडावयास ते भितात, तेंच झाड तोडण्यासाठीं हेतुतः मुसलमानास तोडावयास सांगतात. त्या झाडांचीं खांडकें

अुडविणाऱ्या मुसलमान-अिंग्रजाला काहींअेक होत नाहीं, हें ते प्रत्यक्षपणें पहातात. म्हणजे वड-पिंपळातलें हें हिंदु दैवत अितकें भ्याड आहे कीं, तें मुसलमान-अिंग्रजां-पुढें शेंपूट घालतें! भित्यापाटींच काय तो लागणारा तो ब्रह्मराक्षस! त्याला भजणाऱ्याच्या मानगुटीस बसणारा आणि भंगणाऱ्याचे पाय चाटणारा भ्याड! बायकोचा बाजीराव आणि चावडीचा मारखाऊ, असा आमचा हा वड-पिंपळ देव आहे असें मानणें, म्हणजे आपल्या देवाची निव्वळ टवाळी करणें नव्हे काय? स्वधर्माची असली पायमल्ली करणारी 'धर्मभावना' हीच अधर्मभावना नव्हे काय? हिंदूंचा देव नृसिंहासारखा हवा! आपल्या भक्ताचें-प्रल्हादाचें-कोणीं वाकडें करूं पहाताच हिरण्यकशिपूच्या अुदरास विदीर्ण करणारा जो देव तो हिंदूंचा देव अेक वेळ शोभेल! कुठे तो भक्तरक्षक नी अभक्तनाशक नृसिंहदेव, नी कुठें हा मुसलमान-अिंग्रजाच्या कुऱ्हाडीखालीं बकऱ्यासारखी आपली मानगुटी बें बें करीत देणारा, पण हिंदूनें अेक प्रदक्षिणा कमी घालतांच वा अेखादी डहाळी तोडताच त्याची मानगुटी गुर्रर्र करून मुरगाळूं धावणारा भक्तघातक भ्याड वडदेव!-पिंपळदेव!

त्या अंमळनेरच्या पिंपळाला तोडण्यासाठीं मुसलमान त्यावर चढून कुऱ्हाडीचे घाव घालीत होते. पण त्या पिंपळदेवानें त्याच्या पायाला एक चिमटासुद्धां घेतला नाहीं. पण त्या पिंपळाला नित्य पूजा-प्रदक्षिणा करणाऱ्या बिचाऱ्या वृद्ध ब्राह्मणीच्या डोक्यावर मात्र फांदी हाणून तिला ठार केले! हा का हिंदूंचा देव, कीं हिंदुद्वेष्टी राक्षस?

जर वड-पिंपळ तोडण्याच्या 'पापा'नें देव हिंदूंना दंडितो तर तेंच पाप करणाऱ्या मुस्लीम-खिश्चनांना तो कसा दंडीत नाहीं?-असें विचारताच कित्येक चांगले शास्त्रीपंडितही असें गंभीरपणें सांगतात कीं, 'अहो, भाव तसा देव! हिंदु पिंपळ तोडणें पाप ही भावना बाळगतो म्हणून त्याला भूत बाधतें! मुसलमान-अिंग्रज तसें मानीत नाहीत म्हणून त्यांना पाप लागत नाहीं. भूत त्यांना बाधत नाहीं. आमचा धर्म आम्हाला, त्याचा धर्म त्याना!' आणि हेंच त्यांतल्या त्यांत खरें, पण पंडितांच्या अभिप्रेतार्थाच्या अगदीं अुलट अर्थी! कारण, पिंपळ दैवत आहे, असें मानलें नाहीं कीं, जर पाप लागत नाहीं, तें भूतबाधत नाहीं, तर मग ही भूतबाधा नी पाप टाळण्याचा अुत्तम मार्ग म्हणजे ती खुळचट धर्मभोळी भावना सोडणें, तें भूत न मानणें, हाच नव्हे काय? मुसलमानांप्रमाणेंच आम्ही ही वड-पिंपळ

हें निव्वळ एक झाड आहे, देव नाहीं, भूत नाहीं, असेंच मानावें, कीं मग वड-पिंपळ वाटेल तेव्हां तोडताही येअील नी भूतबाधा होण्याची वा पाप लागण्याची भीतीही असणार नाहीं ! प्रथम दोरीला साप म्हणून जाणूनबुजून समजा का, नी मग तिला पहातांच साप आल्याच्या हबक्यानें खुळ्यासारखे मरा कां ?

गाय, वड, पिंपळ प्रभृति ह्या साऱ्या पशुवृक्षाना मनुष्यावर निग्रहानुग्रह करणाऱ्या देवता आहेत असें मानणें हा निव्वळ खुळचटपणा आहे हीच गोष्ट खरी. बैलगाय हीं पशु; वड, पिंपळ, तुळस हीं झाडें; जसें निवडुंगाचें, शेवरीचें, पळसाचें. कावळ्याच्या विष्ठेतून जरी त्याचें बीज अुकिरड्यांत पडलें तरी अुकिरड्यांत तें अुगवतें, अुपटलें कीं अुपटूं देतें, कुऱ्हाड हाणली कीं तुटतें, चुलीत घातलें कीं सर्पण होतें. वड, पिंपळ, तुळस हीं झाडें मनुष्याना अुपयुक्त म्हणूनच काय तीं रक्षणीय. विशेषतः आपल्या अुष्ण देशांत ह्या छायादायी विस्तीर्ण वृक्षांचा अुपयोग अधिक. अर्थात् अुलटपक्षीं जेव्हां त्याचा अुपद्रव होअूं लागतो तेव्हा कोणच्याही अितर झाडासारखेच त्याना तोडून टाकणें हाच खरा धर्म. अेक यःकश्चित् पिंपळाचें झाड जगविण्यासाटीं त्याच्या कोसळणाऱ्या फांद्यांखाली आपल्या वृद्ध माता, मुलें, लेंकरें मरू द्यावयाचीं ! ही देवस्की कीं निव्वळ राक्षस्की ? वड-पिंपळ तोडण्यानें भूतबीत काहींअेक बाधत नाहीं, हें अज्ञ समाजाला पटविण्यासाठीं जिथें जिथें अशा अुपद्रवी जागीं वा परिस्थितींत वड-पिंपळ असतील, तेथें तेथें त्यांचा लिलांव पुकारला जातांच स्थानिक हिंदुसभांनीं किंवा सुधारक हिंदूंनीं तो हेतुतः विकत घ्यावा, आणि कचाकच कुऱ्हाड घालून तोडून टाकावा, म्हणजे हिंदु समाजाला पटेल कीं, वड-पिंपळ खिश्चन-मुसलमानांचें जसें कांहीं वांकडें करू शकत नाहींत, तसेंच हिंदूंचेंही कांहीं करूं शकत नाहींत. माणसासारखा राग, लोभ, शाप, वरदान यांची जाणीव व शक्ति त्या जड वस्तूस कुठली असणार ! माणसाचा जीव जात असला तरी रानडुकराचें रुचकर मांस खाअूंच नये, हा जसा मुसलमानांचा भाबडेपणा, तसाच मुलांमाणसांचा त्याच्या अवजड पडक्या फांद्या कोसळून चुराडा अुडत असला तरी वड-पिंपळ तोडूंच नये, हा हिंदूंचा खुळचटपणा ! आंब्याफणसांसारखीं रसाळ झाडें आपण हिंदु सोयीप्रमाणें तोडतों, जाळतों; कारण सुदैवानें त्यांवर धर्मभोळेपणाचा 'पोथीछाप' मारला गेला नाहीं ! पण वड-पिंपळावर एका अज्ञानयुगांत तो धर्मछाप पोथीनें मारला म्हणून त्या प्रकरणीं विवेकाचे डोळे असे आंधळे झाले. धर्मछाप अेखाद्या भावनेवर पडला कीं, ती आंधळी होते आणि

तिच्या प्रकरणीं मनुष्य प्रज्ञाहत झालाच म्हणून समजावें ! मग तो हिंदु असो, मुस्लिम असो, वा ख्रिश्चन, वा यहुदी ! तिथें बुद्धिविजय संपून भक्तिविजयाचा अध्याय लागलाच म्हणून समजावें !

भक्तिविजयाचीच गोष्ट निघाली म्हणून आणखी अेक गंमतीची बातमी सांगू. लंडनच्या मेल्नें आलेली ही बातमी नोव्हेंबरच्या 'पजाबीं' त छापलेली आहे. ती अशी :

'पोस्ट ऑफिसच्या मुख्य केंद्राकडे जवळ जवळ ५००० पत्रे असलेली अेक थैलीची थैली धाडण्यात आली आहे. ही थैली समुद्रामध्यें कित्येक महिने भिजत पडलेली होती. बोअीडिसीआ नावाचें वायुयान अिंग्लिश खाडींत गडप झालें होतें त्यावर असलेली ही पत्राची थैलीही समुद्रात बुडाली. पुढें योगायोगानें तीच तेवढी त्या सिंधुतळीं गेलेल्या वायुयानाच्या अडगळींतून बाहेर पडून समुद्रात महिनोगणतीं बुडत, भिजत, तरत शेवटीं तिची कांहींअेक नासधूस न होता स्वतः सागरानें त्या थैलीला केण्ट जिल्ह्यांतील डिमचर्च या गावच्या तटावर आणून टाकलें ! ती अवजड अगडबंब थैली पाणी पिअुन पिअुन नुसती फुगून गेली होती. समुद्राच्या चिकट पाण्यात लोगद्यासारखीं सारीं पत्रे मुरून मुरून लगदा झालेला होता. पण अेकदा ती रास हातीं येतांच 'मृतपत्र' विभागाच्या कुशल कामगारानीं पत्राच्या पाण्यानें फुगलेल्या राशीच्या राशी शुष्कीकरण यंत्रावर घालून कोरड्या केल्या, तेव्हां त्यातून पाण्याच्या धारा सारख्या गळत होत्या. मग अनेक हस्तकानीं तीं पत्रें अुचटलीं, पुन्हा कुशलपणें प्रत्येकीं अितकीं अलगत सुकविलीं कीं, तीं लिहिलीं तशींच सुवाच्य व्हावीं. त्यांत शेंकडों पत्रें हिंदुस्थान नी ऑस्ट्रेलिया अितकीं दूरवरचीं ! पण तीं आतां ज्याचीं त्याला वांटण्यात येत आहेत !'

ही गोष्ट घडली तशीच साध्या लौकिक भाषेंत सांगितली तरी आश्चर्यकारकच वाटते; पण कशी घडली तें समजतें. पण जर का तीच गोष्ट तुकारामाच्या काळीं घडली असती कीं, ती या साध्या टपालविजय ग्रंथांतून काढून अेकाद्या भक्तिविजय ग्रंथांत ढकलली गेली असती ! तिच्या ह्या लौकिक रूपाचें त्या भक्तिविजयी भाषेंत कसलें अलौकीकरण झालें असतें, ती गमत पहावयाची असेल, तर संत तुकारामाच्या अिंद्रायणींत बुडविलेल्या वह्यांच्या याहूनही साध्या गोष्टीची अत्यद्भुत भक्तिविजयी कथा कशी बनली तें आठवा !

संत तुकारामाच्या अभंगाच्या वह्या त्या काळच्या काही सनातनी कर्मठानीं अिंद्रायणीच्या डोहांत बुडवाव्या म्हणून आज्ञा सोडली. त्याप्रमाणें त्या वह्याना अेक दगड बांधून तें बोंचके अिंद्रायणीच्या डोहात बुडविलें! तें तळाशी गेलें; पण तो दगड बांधलेली बंधनें निसटून किंवा पाणी पिअून ते कागद फुगल्यानंतर तसेचे तसे ते अेकदोन दिवसानंतर वर आले. बाहेर काढून लगोलग सुकविल्यानंतर आतील अभंग पुन्हा वाचता येअूं लागले. त्या वाणीछाप वह्याच असल्यामुळें त्याच्यावरील शिवलेल्या जाड पुठ्ठयाच्या वेष्टनानें आंतील पानाचें रक्षण अधिकच सोपें झालें असावें. परंतु ही लौकिक भाषा सोडून तीच गोष्ट त्या संताच्या नी त्या काळच्या भाविक नी दैविक भाषेत सांगितली जाताच तिची किती अलौकिक अशी अेक रसाळ कथा बनली आहे ती पहा! संत तुकाराम विठ्ठलापुढें धरणें धरतात, विठ्ठलास संकट पडतें, स्वयमेव त्या वह्या अुचलून वर आणतात, तुकोबाना दृष्टांत होतात, त्याच्या भक्तीचा तो अत्यद्‌भुत विजय ठरतो!!

तशा भाविक दृष्टीनें पाहिलें असता, ही भर समुद्रात अेका पक्क्या पोलादी नभोयानांत घालून तळाशी बुडविलेली पत्राची रास महिनोगणती समुद्रात लोपून शतवधि मैलावर अिंग्लंडच्या तीरास लागावी, आणि त्यातील पत्रें अलगद सुकविलीं जाऊन ऑस्ट्रेलियाच्या खंडांतरावरील घरोघर ज्याचीं त्यास बिनचूक वाटलीं जावीं, हा चमत्कार त्या लहानशा अिंद्रायणीच्या डोहातील पोथ्या तरण्यापेक्षा अधिक आश्चर्याचा आहे; पण त्यातही जर का त्या अगडबंब थैलीत अेकाद्या ख्रिस्ती, मुस्लीम वा हिंदु, पाद्री, अवलिया, साधूची अेखादी पोथी असती ना, तर–!

तर काय? आमच्या रत्नागिरीकडे अगदीं साध्या गोष्टी घडल्या तरी त्या 'श्री'-च्या वा कलिपुरुषाच्या चमत्कारात रंगविणारे अेक भाबडे बुवा आहेत. साधी मडक्याची अुतरंड त्याच्या भक्ताच्या घरात अुंदरानीं जरी गडगडविली, तरी ती अुंदराच्या अुड्यानीं गडगडली असें न सांगता ते सांगतील, 'श्रींनीं तुला ती साक्ष पटविली!' किंवा 'कलिपुरुषाचा खेळ तुझ्या घरात चालू झाला! बंघ, सावध हो, नी सहभोजनांत बसणें सोड!!' त्याच्या परिभाषेंत ही अिंग्लिश मेलची लौकिक घटना काहींशी अशी सांगता येती,–जर का त्या मेलमध्यें आमच्या अिकडील पैशागसरी झालेल्या एखाद्या ब्रह्मांडनायकाची एखादी पोथी असती तर! हीच लौकिक घटना भक्तिविजयाच्या कोण्या नव्या अध्यायात अशी अलौकिक भाषेंत कथिली जाती :

"अखिल ब्रह्मांडनायक अमुक महाराजांनीं जगदुद्धारार्थ अमुक ग्रंथ लिहून तो नभोयानांत धाडला आहे. तो जर प्रकाशला गेला तर माझ्या कलिराज्याविरुद्ध दैवी सेनेची मोठी अुठावणी होईल, अशी भीति पडून कलिपुरुषानें तत्काल फूऽऽ करून तें नभोयान समुद्रात पाडलें, तळाशीं घातलें! ही बातमी 'श्रीं'च्या राजसभेत कळताच 'श्रीं'नीं वरुणाला बोलावून सागितलें, 'आण! ती माझी पोथी भर समुद्रातून पाण्याच्या थेंबानेदेखील ओली होऊं न देता आत्तांच्या आत्ता अिथ आण!' त्यासरशी वरुणानें समुद्रास आज्ञापिलें कीं, 'काढ ती दैवी पोथी वर! जर अळंटळं करशील तर सेतु बाधताना शिळा तरेना तेव्हा रामानें जसा तुला बाण मारला तसा मीही मारीन!' 'नका नका! बाण मारू नका, वरुणराज! पोथी शोधून मी ती कोरडीची कोरडी त्या अखिल ब्रह्माडनायक अमुक महाराजाच्या पत्त्यावर लगोलग नेअून देतो!' असें म्हणून समुद्र स्वतः झटपट टपालवाल्या शिपायाचें रूप धरता झाला—जसा विठ्ठल दामाजीचा दंड भरण्यासाठीं महाराचें रूप धरता झाला! समुद्रानें पटकन् तो टपाली गणवेषाचा खाकी माडचोळणा पायात घातलेला, खाकी फेटा डोक्यास घातलेला, पट्टा कटीला, ती पोथी आंत टाकलेली, टपालथैली पाठीवर टाकलेली, असें रूप घेअून तत्काळ त्या अमुक महाराजाच्या देवडीवर अुभ्या असलेल्या पत्रकार्याध्यक्ष भक्ताच्या हातात तें पोथीचे पार्सल दिलें! भर समुद्रात राहून कोरडेंच कोरडें पार्सल भक्त अुघडून पहातो तों ती जगदुद्धारक पोथी आत! निःसंशय हा टपालवाला देवच असला पाहिजे म्हणून भक्त जों त्याला पुन्हा पहावयाला जातो, तों तो टपालवाला देखता देखता विरघळून त्याची एक मोठी लाट झाली नी ती आकाशात अुठून लोळत समुद्रात घुसली! आपल्या मूळ रूपात तो मायावी टपालवाला समुद्र देखता देखता विलीनला! कलि पुरुषही घाबऱ्या घाबऱ्या किर्लोस्कर कार्यालयाच्या आश्रयास पळून गेला!"

'गोरक्षण' पत्र हें अनेक दृष्टींनीं संग्रहार्ह आहे असें आम्हांस वाटतें. पैकीं पहिला महत्त्वाचा अुपयोग म्हणजे अज्ञानयुग असतें तरी कसें तें या विज्ञानयुगात वावरणाऱ्यानादेखील त्याची ही वानगी पाहून चटकन् ध्यानांत येतें. सृष्टीच्या भौगर्भिक प्राक्शिलायुग, नवशिलायुग (Paleolithie, Neolithic) प्रभृति युगातील अनेक विचित्र प्राणी आज नामशेष! त्याची कल्पना यावयास त्या प्राण्यांचे अस्थिशेष (Fossils) जसे संग्रहालयांतून ठेवलेले उपयोगी पडतात, तसेंच अज्ञानयुगांतील वैचारिक क्षेत्रातील अडाणी भावभावना असतात तरी कशा, तें या गोरक्षण

कार्यालयांतील संग्रहालयात सहज पहातां येतें. 'गोरक्षण' पत्र हा अज्ञानयुगाचा अेक संग्रहणीय अस्थिशेष (Fossil) आहे. तें गायीला जगज्जननी, विश्ववंद्या, आदिदेवी मानतें, समजतें. साऱ्या भरतवर्षांतील दुष्काळ अेका कोंपऱ्यांत यज्ञ केला कीं हटवितां येईल ही त्याची निष्ठा आहे, आणि 'श्रीराम जयराम जयजय राम' हा मंत्र कोटी वेळा म्हटला, तर दुष्काळच काय, पण प्लेग, पटकी, बेकारी, दास्य, दारिद्य, ढेंकूण, पिसवा—सर्वारिष्टशांति होते, ही तर त्याची प्रतिज्ञाच आहे!

आणखीही अेक अुपयोग ह्या पत्राचा सहजगत्या होत आहे. तो म्हणजे, आमच्या मतांचा गयाळवर्गांतही प्रचार! कारण आताशीं ह्या 'गोरक्षण' पत्रात आमच्या अनेक जुन्या-नव्या लेखातील सूत्रमय वाक्यें निवडून तीं छापण्यात येतात. त्याविषयीं सूचना अितकीच कीं, ती वाक्यें शक्य तों आमच्याच भाषेत जशींच्या तशीं दिलीं जावीं. त्यात पंचगव्याचे शितोडे मधून मधून अुडालेले असतात तशीं गढळ करून देअू नयेत. आमचीं वाक्यें देताना अर्थातच त्या स्तंभावर 'विषबिंदु' असा मथळा जो गोरक्षणकार देतात त्याविषयीं आमचें कांहींच म्हणणें नाहीं. अुलट तेंही नकळत त्या पत्राकडून औचित्यच घडत आहे. कारण तीं वाक्यें आहेतच विषबिंदु. प्लेग, पटकी नी भाबडेपणा ह्या रोगावर रामबाण अुपाय म्हणजे तें तें प्रतिबंधक विषच रोग्याच्या अंगात टोचणें! असें यथाप्रमाण विषच अमृत असतें. गयाळ रोग्यांच्या अंगात तें विष टोचण्याचें जें सत्कृत्य गोरक्षण पत्र करीत आहे, त्यायोगें 'श्रीराम जयराम जयजय राम' मंत्राच्या कोटी कोटी जपाचें पुण्य त्याना खचित लाभेल.

तेव्हां, आमच्या अुताऱ्यांना विषधारा वा विषबिंदु जें म्हणण्यांत येतें तें यथार्थच आहे. गोरक्षण संप्रदायाच्या भाकडपणाच्या बुद्धिभ्रंशरोगावर ते अुतारेच खरे 'अुतारे' आहेत. परंतु त्या विषधारा-स्तंभाला लागूनच जो 'दुग्धधारां'चा स्तंभ त्या पत्रांत दिलेला असतो, त्याविषयीं मात्र गोरक्षणकारांनीं अधिक काळजी घ्यावी. कारण त्यांतील दुधातच अनेक वेळां गयाळपणाच्या गोंधळात असले विषबिंदु पडलेले असतात कीं, तें दूध पंचगव्यातसुद्धां घालून प्यालें जातां गोपूजक संप्रदायाच्या प्रकृतीस प्राणातिक अपाय झाल्यावाचून रहाणार नाहीं!

अुदाहरणार्थ, गेल्या महिन्यांतील अेकदोन अंकच पहा. त्या 'दुग्धधारां'त गांधीजींच्या शेळीच्या दुधाच्या धाराच फार. त्यांत गांधीजींचें अेकच वचन दुग्धबिंदु म्हणून दिलें आहे :

'तुमच्या देवळांत शिरलेली व्यक्ति मूर्ति भ्रष्ट करील असें तुम्हांस वाटतें, यावरून तुमची देवाविषयींची कल्पना अगदीं दुबळी असली पाहिजे ! अुलट देवच त्या व्यक्तींना पवित्र करण्यास समर्थ आहे असें तुम्हांस कां वाटत नाहीं ?'

आतां हा 'दुग्धबिंदु' नसून 'विषबिंदु' आहे हें काय सांगावयास हवें ? साधुशील चौंडेमहाराजाच्या पोटात तरी तो ढवळल्यावाचून रहाणार नाहीं ! गांधीजींनीं हें सांगण्यापूर्वीं अनेक वर्षांआधीं पतितपावन मंदिराच्या गाभाऱ्यांत स्वच्छ अस्पृश्यदेखील शिरताना पाहून जेव्हां चौंडेमहाराजाना अुमळून आलें, तेव्हां बॅ. सावरकरांनीं त्याना हेंच सागितलें कीं, 'बुवा ! जो पतितपावन तो पतिताच्या स्पर्शानें पतित होअील कीं पतितालाच पावन करील ? पुन्हा तो अस्पृश्य अगदीं निर्मळ आहे बवा अंगींवेषीं !' पण चौंडेमहाराजाना तें पटलें नाहीं. 'वरची स्वच्छता असेल, पण पिंड अस्पृश्याचा ना ?' असा त्याचा आक्षेप ! मागें तुकोबा म्हणाले, 'जरी तो ब्राह्मण झाला धर्मभ्रष्ट। तुका म्हणे श्रेष्ठ, तिहीं लोकीं॥' तसाच चौंडेबुवाचा दंडक दिसला, 'जरी तो अस्पृश्य झाला धर्मनिष्ठ। चौंडे म्हणे भ्रष्ट तिहीं लोकीं ॥

पण जर निदान आतां तरी ती मळमळ बंद होअून चौंडेमहाराजांची प्रकृति मंदिरप्रवेशास अनुकूल होण्याअितकी सुधारली असेल तर आम्हांस आनंदच वाटेल. तशा प्रामाणिक, प्रांजळ नी कष्टाळु धर्मसेवकाची मळमळी प्रकृति निकोप व्हावी यासाठीं तर किर्लोस्कर औषधालयातून धर्मभोळ्या बुद्धिभ्रंशावरील रामबाण विषारी लस सहस्रावधि रोग्यांना टोचण्यात येत आहे ! सुदैवानें आजकाल बहुतेक अग्निहोत्रांतून, गोपूजनालयांतून, वेडगांवातून, भक्तिविजयाचा पाठ होत नसेल, अितका किर्लोस्करी मासिकाचा अखंड पाठ चाललेला आहे. त्यामुळें आज ना अुद्यां त्यांची प्रकृति कळत नकळत पण सुधारल्यावाचून रहाणार नाहीं. आतां औषध थोडेंसें प्रखरच आहे; तें कडवटहि बरेंचसें; तेव्हां रोगी तोंडें हीं प्रथम पुष्कळ वेंगाडणारच; वेळीं वैद्यालाच शत्रूही समजणार, बहिष्कार घालतों म्हणणारच ! पण वैद्यानेंही तें सोसलेंच पाहिजे. आमच्या निबडक लेखाचा संग्रह पुस्तकरूपानें किर्लोस्कर मंडळीनें नुकताच प्रकाशित केला आहे. तेव्हां बुद्धिक्षयाची बाधा असलेल्यांनीं तो संग्रह निदान दहा वेळा तरी अवश्य वाचावा. त्या विषबिंदूची लस दोन सप्ताह तरी प्रत्यहीं टोचून घ्यावी, म्हणजे आजकालच्या विज्ञानयुगातही टिकाव धरण्या-

अितकी त्याची प्रकृति सुधारेल, अशी या सर्व महाराजाना आम्हां प्रजाजनांची नम्र विनती आहे !

'गोरक्षण' हें अज्ञानयुगाचा अेक अुत्कृष्ट अस्थिशेष (फॉसिल) कसे आहे याचा आणखी अेक पुरावा हवा असेल तर सहभोजनाविषयीं किर्लोस्कर मासिकातून येणाऱ्या आमच्या लेखातील अनेक वाक्यें अुतारून त्याचा जो 'धर्म बुडाला !' म्हणून आक्रोश चाललेला असतो, तो अेका बाजूस पहा—आणि लगोलग गोमय-गोमूत्राचें स्वादिष्ट सरबत पीत पीत तें ज्या मिटक्या मारतें तें अेका ! अगदी सुस्वच्छ अब्राह्मणामह, मग तो तुकाराम का असेना, शुद्ध ताजी अून अून खीर खाताना त्याना शिसारी येते. पण अगदी ताजे वाफ निघणारें अून अून शेण नी गोमूत्र मिसळलेलें सरबत खातापिताना त्याना मिटक्या मारतां मारता पुरेसें होते ! कारण ? धर्मछाप ! गोमय, गोमूत्र सोवळ्यानेंसुद्धां खाणेंपिणें 'पुण्य', 'पवित्र', 'धर्म्य' म्हणून पोथी म्हणते ! मनुष्यानें स्वच्छ मनुष्याशेजारी बसून सुस्वच्छपणें सुग्रास अन्न खाणें 'अधर्म' म्हणून पोथी सागते ! बस् ! या पोथीछापासरशीं शेणनी गोमूत्र खाणेंपिणें हा धर्म, सहभोजन, खीर खाणें, हा अधर्म !

त्यांतल्या त्यात समाधानाची गोष्ट अितकीच कीं, ह्या पचगव्याच्या डोहांत बुडालेले काहीं सनातनी तरी किर्लोस्कर मासिकांतील विचारसूत्रांच्या आधारें बुद्धि बचावून कांठावर सुखरूपपणें येत आहेत. ह्या बचावलेल्यांत आमचे सन्माननीय धर्मबधु भालाकार ह्यांचें नाव प्रमुखपणें सागतां येते. भालाकाराना सनातन बेशुद्धींत मधून मधून शुद्धीचे जे झटके येतात त्यापैकीं अेका शुद्धीवरच्या झटक्यात पंचगव्यांत गोमूत्र-गोमय कोळून पिणें हें गढळपणाचें आहे किवा निदान त्याज्य तरी आहे हें पटलें. आणि त्या नीं पुण्याच्या अेका सभेत गेल्या महिन्यात तसें पुन्हा अेकदा स्पष्टपणें सांगितलें ! दूध, दहीं, तूप, बदाम नी केशर हें त्यांचें 'भालास्मृतीं'तील नवें पंचगव्य होय ! असेना कां ! आचार कालमानें बदलण्यात अधर्म घडत नाहीं असें अेक व्यापक तत्त्व तरी त्या अकिंचित्कर गोष्टीनें भालाकारांनीं मान्य केलें हेंही काहीं थोडें नाहीं. दुसरी एक गंमतीची गोष्टही जी त्याच्या व्याख्यानात भालाकारांनीं मानली ती ही कीं, सहभोजकाना आजन्म जातिबहिष्कृत न होण्याचें साधनही हेंच त्यांचें नवीन पंचगव्य होय. सहभोजकानीं हें भालाकारी पंचगव्य प्राशिलें कीं, तें प्रायश्चित्त त्यांना पुरें आहेसें दिसतें. अेवढेंच असेल तर

कोणत्याही सहभोजनानंतर असलें अनाक्षेपार्ह पंचगव्य कोणीही आनंदानें पिईल. पण प्रायश्चित्त म्हणून नव्हे, तर लवंग-सुपारीसारखी अेक मुखशुद्धि म्हणून !

ह्या सहभोजनाच्या घणघाअीखाली अेकदा का रोटीबंदीच्या बेडीचे तुकडे अुडाले कीं, पोथीजात जातिभेदाचें कंबरडें मोडलेंच म्हणून समजावें, हें आमचें निदान ह्या गयाळवर्गास ततोतत पटलें आहे; म्हणूनच सहभोजनाचें नाव निघतांच 'गोरक्षणा'च्या छातीत धडकी भरते. वास्तविक पहाता सहभोजनादि चळवळींचा गोपूजनाशीं कांहीं संबंध नाही. असलाच तर गोपूजन नी रोटीबंदी हीं दोघेंही धर्मभोळेपणाची औरस संतति, सख्खीं भावंडे अितकाच. पण 'गोरक्षण' पत्रात सहभोजनादि जात्युच्छेदक चळवळीविरुद्ध कितीतरी स्तंभ खरडलेले असतात! आमचें जात्युच्छेदक असें अेक ना अेक वाक्य 'विषबिंदू'त दर अंकीं बहुधा येते ते चागलेंच होते. पण त्याच्याविरुद्ध म्हणून 'दुग्धबिंदू'त गाधीजींच्या शेळदुधाचे जे बिंदु मिसळलेले असतात ते पाहून मात्र त्या गयाळ विसंगतीचें हसूं आल्यावाचून रहात नाही. 'जातिभेदाच्या दुर्जिंवय दुर्गास मुळातच असा शाप झालेला आहे कीं, बॉम्ब गोळ्याच्या माऱ्यानेंदेखील तूं कोसळणार नाहींस; पण जर का कधीं तुझ्यावर कोणीं बुंदीगोळ्याचा मारा केला तर मात्र तुझा तत्काळ चुराडा अुडेल!' हें वाक्य 'विषधारा'त देअून त्याविरुद्ध ज्या 'दुग्धधारा' त्यात गाधीजींचें कुठलेंतरी अेक वाक्य गोरक्षण देतें कीं, 'जातिभेद हा मूळ श्रमविभागाच्या तत्त्वावर अुभारलेला होता!' आणि त्या वाक्याच्या अुल्लेखानें गोरक्षण स्वतःची अशी समजत पाडून घेतें कीं, जणुं काय गांधीजी सहभोजन, अस्पृश्यताविनाशादि जातिभेदोच्छेदक कार्यक्रमाच्या विरुद्ध आहेत. गाधीजी जरी सहभोजनाच्या विरुद्ध असते तरीही तेवढ्यामुळेच काय ती चळवळ चुकीची ठरली नसती ही गोष्ट निराळीच म्हणा; पण वस्तुतः गाधीजींचे शेळपट दुग्धबिंदूदेखील ह्या रोटीबंदी, स्पर्शबंदी, वेदोक्तबंदी प्रभृति बेड्या तोडण्याच्या जातिभेदोच्छेदक प्रकरणीं 'विषबिंदू'सारखेच गयाळपणास घातक आहेत, हें 'गोरक्षण'काराच्या लक्षात असावयास पाहिजे. गांधीजींनीं अेका महाराच्या मुलीला स्वतः पाळलें, तिच्या हातचें नी तिच्यासह खाणेंपिणें, बसणें, अुठणें, अुघडपणें केलें आणि शेवटीं तिचें लग्न अेका ब्राह्मणाशीं स्वसंतोषानें लावून दिलें ! स्वतःच्या मुलाशीं मात्र कोण्या महार मुलीचें लग्न न लावतां जरी त्यानीं 'अुच्चतर' ब्राह्मण मुलीचेंच लग्न लावलें, तरी त्यायोगेच त्यानीं जुन्या जातिभेदाच्या दृष्टीनें पहिल्या लग्नाहूनही घोरतर संकर

घडविला ! कारण स्मृतींना त्यांतल्या त्यांत अनुलोम विवाह क्षम्य वाटतो; ब्राह्मणादिकाहीं महारादिकाच्या कन्या अनुक्रमें वरणें अेक वेळ स्मृति सोशील, व्यतिक्रम-वाण्यानें ब्राह्मणाची कन्या करणें हा प्रतिलोमी संकर-केवळ 'संकरो नरकायैव'च असणार ! पण स्वतःस सोयिस्कर असें तेही 'पाप' गांधींनीं केलें. त्यांनीं भग्याचें काम तर गायत्रीजपाइतकें पवित्र मानलें आहे. स्वतः भंगीकाम केलें आहे. शेंकडों ब्राह्मणादिकांकडून आज या वेळीं फैजपूरला ते करवीत आहेत. अितकेंच नव्हे, तर गाधीजींनी त्या फैजपूरला अेका व्याख्यानात जें भंगीस्तोमसूक्त गायलें तें त्याच्या एका चरखास्तोमसूक्ताच्याच काय ते पंगतीस बसविता आल्यास यावें अितके अुस्फूर्त आहे !

भंगीकाम साधल्यावांचून स्वराज्य कसलें मिळणार ? 'स्वराज्य मिळवायचें तर भंगीकाम साधलें पाहिजे, पवित्र समजून केलें पाहिजे' हेंच तर त्या त्यांच्या भंगीस्तोमसूक्ताचें पालुपद होतें ! स्वराज्यासबंधीं त्या सूक्ताची चर्चा आम्हांला करतां येत नाहीं आणि स्वराज्याची आता फारशी चिंताच अुरली नाहीं. कारण गांधीजींचें वरील सूक्त सांगतच आहे कीं, भगीकाम साधण्याअितके ते स्वराज्य काहीं अंशीं तरी आता अनायासेंच सुसाध्य झालें आहे ! पण येथें सांगायचें ते अितकेंच कीं, चौंडेमहाराजादि गयाळ सनातन्यानीं गांधींच्या संगतीपासून सावध असावें ! गयाळ हे गायीचे भंगी आनंदानें होतील; गोमयाची पाटी डोक्यावर घेअून जाणें अुलट पावकच मानतील; पण गांधींजींच्या संगतीची फार लगट केल्यास भंग्याची पाटी चौंडेमहाराजांना देखील डोक्यावर देण्यास गाधीजी सोडणार नाहींत हें स्पष्ट सागण्यात आम्ही शिष्टाचाराचा लवलेशही भंग करतों असें स्वतः गांधीजीही म्हणू शकणार नाहींत. गाधीजी आणि चौंडेमहाराज भगीपाटी डोक्यावर घेऊन जोडीनें चालत आहेत, असें जोवर होत नाहीं, तोंवर गांधीजी चौंडेमहाराजांना पुरते साधु, पुरते शिष्ट समजणार नाहींत, असाच अधिक संभव ! आज या वेळीं गाधीजींच्या घरात (चुकलों, आश्रमांत ! कारण, गांधीजी ज्या घरांत रहातात त्यास आश्रम, आणि ज्या प्रासादात रहातात त्यास पर्णकुटी म्हणायचें असतें !) रहातात त्या घरांत अेक अस्पृश्य सैंपाकी म्हणून ठेवल्याची बातमीही आम्ही जातां जातां, 'गोरक्षण'कारांच्या कानांवर घालतों आणि जात्युच्छेदक प्रकरणीं तरी वरील कारणासाठीं यापुढें त्यांनीं गांधीजींचीं वाक्यें 'दुग्धधारां'तून न छापता आमच्या वाक्याखालीं 'विषधारा'तून छापावीं अशी चेतावणी (caution) देतों.

आणि या लेखापुरती शेवटची चेतावणी जी गोरक्षणकारांना आम्ही देअूं इच्छितों, ती लोकमान्य टिळकाच्या नावांविषयीं ! किर्लोस्करांतील 'भूतदया कीं भूतबाधा ?' या आमच्या लेखानें दिल्लीच्या हिंदु महासभेच्या कार्यालयापासून तों गोरक्षण कार्यालयापर्यंत बरीच अनुकूल-प्रतिकूल खळबळ अुडविली आहे, हें आमच्याकडे आलेल्या पत्रांवरून नी छापलेल्या चर्चेतून दिसून येतें. त्यापैकीं 'गोरक्षणा' चा जो प्रश्न अिथें चालू आहे त्यापुरतें बोलावयाचें म्हणजे, त्यात त्या लेखाविषयीं जे कितीतरी स्तंभ दोघातिघा लेखकानीं लिहिले आहेत, त्यात आम्हांस लोकमान्य टिळकाच्या नावानें अुपदेशाच्या चार गोष्टी ते सागत आहेत. श्री. शिखरे 'गोरक्षणां' तील आपल्या लेखांत अुपरोधिकपणें विचारतात,

'मांसाहार वर्ज्य नाहीं, अेवढेंच नव्हे, तर अमेरिकेंत गेल्यावर गोमांससुद्धां खाण्यास हरकत नाहीं, असा शास्त्रार्थ किर्लोस्करीमुखें बॅ. सावरकर प्रतिपादितात ! मग लो. टिळकांसारखे हाडाचे हिंदु विलायतेंतही मासाहार न करता परत आले, याबद्दल त्याना धन्यवाद काय म्हणून द्यावेत ? मुसलमानही डुकराचें मास वर्ज्य मानतो. आमचे बॅरिस्टरसाहेब गायीचेंही मांस वर्ज्य मानीत नाहीत !' अि. अि.

याविषयीं थोडक्यात बोलायचें म्हणजे असें कीं, लोकमान्यांनीं मास खाल्लें नसेल तर तो त्याच्या वैयक्तिक आवडीनिवडीचा प्रश्न. मांसाहार करणें म्हणजे काहीं मोठें शतकृत्य करणें नव्हे. त्यावाचून त्यांचें अडलें नसेल तर लोकमान्यांनीं केलें तें त्यांच्यापुरतें ठीकच. पण त्यात 'शुद्धते'चा वा 'शास्त्रार्था'चा वा 'हिंदुत्वा'चा संबध आणूं नका म्हणजे झाले. शास्त्राविषयींच म्हणावयाचें तर 'लोकमान्य विलायतेंतही मासाहार न करतां शुद्धतेनें परत आले' याच वाक्यात श्री. शिखरे यांनीं शास्त्राची चागलीच शोभा केली आहे नाहीं काय? आणि नकळत! 'गोरक्षण' पत्रास लेख शोभावा म्हणूनच त्यानीं असा गयाळ विसंवाद आपल्या एका वाक्यांत जाणूनबुजून खच्चून भरला असल्यास गोष्ट निराळी! नाहींतर ते अेक पट्टीचे लेखक आहेत! त्यांच्या ध्यानांत आले नाहीं कीं, मांसाहार न करण्यात टिळकानीं 'शास्त्र' पाळले नी ते 'शुद्ध' राहिले हे सागतां सांगतांच, ते विलायतेंत गेले, सुटाबुटासुद्धा, मुकटा न नेसता, म्लेच्छासह नी ब्राह्मणासह चहा, भात-भाजी सेवून प्रत्यहीं सहभोजनें झोडली, अितकेंच नव्हे तर अंड्यांचा मसाला ज्यांत घालण्यात येतो त्या पावबिस्कुटांवरही यथेच्छ हात मारिला, अित्यादि अनेक कृत्यांत प्रसंगीं

लोकमान्यदेखील 'शास्त्र' गुंडाळून ठेवीत नी 'अशुद्ध' होत हेंही आपणच सांगून टाकीत आहेत, याचें शिखऱ्यांना भानच राहिलें नाहीं!! पण तसें पहातां विलायतच कशाला, प्रत्यक्ष पुण्यात मिशनमध्यें साहेबाचीं चहाबिस्कुटें टिळकांनीं अेका जातिनिर्विशेष सहाशनात सेविली होतींच कीं! आणि तें प्रायश्चित्तार्ह पाप नव्हेच म्हणून अुलट तटेबखेडेही केले होते हे प्रसिद्धच आहे! ब्राह्मणानीं मांसाहार तेवढा सोडला असतां विलायतेत जाण्यास आणि म्लेंच्छासह शाकाहार, भात, भाजी, चहा, बिस्कुटें, पाव, पाणी ओंजळयानें सुटाबुटासह सेविण्यास काहीं हरकत नाहीं, त्यामुळे ब्राह्मण 'अशुद्ध' होत नाहीं, असें आज ज्याला 'शास्त्र' म्हणतात, त्यांत सांगितलें आहे काय? शंकराचार्य (सनातनी) काय म्हणतात अेका :

'परदेशगमन कोणी केलें, तर त्यास जातिबहिष्कार नसावा' असें आम्ही स्वतः रत्नागिरीस जेव्हा शिष्यस्वामी शंकराचार्य आले तेव्हा त्याच्या वतीनें बोलणाऱ्या वे. शा. सं. गडाळे, घारूरकर शास्त्री प्रभृतींस विचारलें. 'सावरकराच्या बालेकिल्ल्यावर जगद्गुरूंची स्वारी' असा हंस प्रभृति पत्रात अुद्घोष करून ही शास्त्रीमंडळी चढून आलेली! परदेशगमन निषेधिल्यानें आपली जागतिक हिंदु राज्यें, दिग्विजय, सामुद्रिक व्यापार कसे ठार झाले, आपण विद्येत, विज्ञानांत कसे मागसलों, रणात कसे हरलो, तो पाढा आम्हीं वाचला. पण गडाळे, घारूरकर प्रभृति शास्त्र्यांचा आपला पहिला पाढा पढ पंचावन! त्यांनीं ठासून सांगितलें कीं, 'शूद्रानें परदेशगमन केलें तरीही पापच, पण प्रायश्चित्तार्ह. परंतु ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, यानीं समुद्रगमन केलें, तर त्या पापास निष्कृतीच नाही! त्यानीं आजीव गावाबाहेर बहिष्कृतावस्थेंत रहावें. पुत्रकलत्रांनादेखील त्यांचा संपर्क झाला असतां वाळींतच पडावें लागेल! शास्त्र हें असें आहे. परिणाम बिरिणाम आम्हांस सांगू नका!' गडाळे, घारूरकर मंडळींनीं हें जें शास्त्र सांगितलें तें स्मृतिवचनांना धरून आहे हेंही खरें. त्यात कुचराअी अितकीच कीं, वरील स्मृतीच्या वचनांना हे महाराष्ट्रीय शास्त्री स्वतःच्या प्रकरणीं मात्र लावू धजत नाहींत. कारण मनुस्मृतीप्रमाणें कोणाहि द्विजाला 'हिमवन्विंध्ययोर्मध्ये' असलेल्या आर्यावर्ताबाहेरसुद्धां रहाण्याची ना आहे! पंढरपुरादि महाराष्ट्रीय प्रदेश हाच मुळीं म्लेंच्छदेश, आणि त्यांत पिंड पोशीत रहाणारे शास्त्री हे स्वतःच मुळीं व्रात्य होत!

आसमुद्रात्तु वै पूर्वादासमुद्रात्तु पश्चिमात्।
तयोरेवांतरं गिर्योरार्यावर्तम् विदुर्बुधाः ॥२२॥

कृष्णसारस्तु चरति मृगो यत्र स्वभावतः ।
स ज्ञेयो यज्ञियो देशो म्लेंच्छदेशस्त्वतः परः ॥ २३ ॥
अेतान् द्विजातयो देशान्संश्रयेरन्प्रयत्नभिः ।
शूद्रस्तु यस्मिन्कस्मिंश्च निवसेद्वृत्तिकर्शितः ॥ २४ ॥

(मनु २. टीकाही पहा.)

बरें, शिखऱ्यानीं नकळत मानले त्याप्रमाणें लोकमान्याच्या परदेशगमनानें केलेल्या शास्त्रातिक्रमणाचा नी अशुद्ध, अस्पृश्य नी आजन्म पतित झाल्याचा दोष सोडला, तरी श्री. शिखऱ्यानीं त्यांचा जो कळून सवरून गुण म्हणून सांगितला आहे त्याविषयीं तरी ' शास्त्र ' काय म्हणतें हे शिखऱ्यांनीं थोडेंसें न्याहाळावें ! ' लोकमान्य टिळक मांसाहार न करता ' ' शुद्ध राहिले ' ह्या शिखऱ्याच्या शब्दाशब्दात विसंगति नी विपर्यास भरलेला आहे ! जर खरोखरच देशीं वा विदेशीं लोकमान्यांनीं मांसाहार असा कधींच केला नसेल तर शिखऱ्यानीं ती गोष्ट अशी मोटमोठ्यानें तरी बोलू नये. जर का ती मनु भगवानाच्या कानांवर गेली तर टिळकाविषयीं त्याचें मत किती कलुषित होअील, याची शिखऱ्यानीं काहींतरी चिंता वहावी ! ब्राह्मण कुळात जन्मून मांस कधीं खाल्लें नाहीं म्हणूनच त्या अक्षम्य अनाचारास्तव लो. टिळकाना जे शास्त्रातिक्रमाचें महापाप लागलें तें ' शास्त्रा 'प्रमाणें अितकें मोठें होतें कीं, त्याची निष्कृति त्या थोर पुरुषाची सारी पुण्याअी देखील करू शकती ना ! वेदानुसार यज्ञपुरोडाश ब्राह्मणास प्रत्यहीं आचमनाप्रमाणेंच कर्तव्य ! वेदकालीं मांसाहार यज्ञीय कर्तव्य असे, हें काहीं पाश्चात्याच्या भाषांतरावरून कोणीं सांगावयास नको. स्वतः मनु भगवान् तो अितिहास सांगतात कीं, " बभूवुर्हि पुरोडाशा भक्ष्याणां मृगपक्षिणाम् । पुराणेष्वृषि यज्ञेषु ब्रह्मक्षत्र सवेपुच ॥ " ब्राह्मणक्षत्रियांनीं अनेक यज्ञात पशुपक्ष्याचा पुरोडाश सेविला आहे ! (म. ५।२३) यज्ञाची गोष्ट सोडली तरी श्राद्धादिक आचारात तर मांस खाणें नी खावविणें अत्यंत शास्त्रीय, ब्राह्मणाचें अवश्य कर्तव्य. अितकेंच काय, पण " नियुक्तस्तु यथान्यायं यो मांसं नात्ति मानवः । स प्रेत्य पशुताम् याति संभवान्येकविंशतिम् ॥ "(म. ५।३५) जो श्राद्धांत मांस खाणार नाहीं त्यास अेकवीस जन्म पशुयोनि प्राप्त होअील, असा कचकचीत शाप आहे. शास्त्रांचा पाया–सर्व स्मृतींतील आद्यस्मृति जी मनुस्मृति–तींतच ! बरें, मांस तरी कसलें ? तर श्राद्धपक्षीं ब्राह्मणांना

प्रशस्त म्हणजे म्हशाचें मांस नी वराहमांस, रानडुकराचें! त्यायोगे पितरांची तृप्ति अेकच नव्हे तर दहा महिने होते! " दशमासांस्तु तृप्यन्ति वराहमहिषामिषैः ॥ " (म. ३।२७०). पितराच्या प्रकरणीं जें कर्तव्य तेंच पुत्राच्या प्रकरणीं. कारण प्रत्येक ब्राह्मणानें जन्मल्यानंतर पहिलें अन्न असें जें खाणें शास्त्रसमत, जो पुत्राचा अन्नप्राशनसस्कार, तोच सागतो कीं, ब्राह्मण अपत्याचें बाळकडूच मुळीं मांसाहार! कारण गृह्यसूत्रात अन्नप्राशनसस्काराच्या प्रसंगीं अपत्यास प्रथमान्न म्हणून समत्रक बकऱ्याचें मास, तित्तिर मास, वा मत्स्य यांचा रस्सा सेववावा, असेंच सागितलेलें आहे. अशा रीतीनें मासाहार करणें हें पाप नसून, अुलट न करणें हेच शास्त्रांनीं शास्त्रातिक्रमण गणलेलें आहे!

तेव्हां शास्त्रवचनाचें नाव दुसराअीवारीं सहसा कोणीं काढूं नये हेंच बरें. शास्त्र-वचनेंच जर पाहूं लागलो तर शकराचार्यापासून शिखऱ्यापर्यंत आपणां सर्वांची भबेरी अुडाल्यावाचून रहाणार नाहीं. शकराचार्यांचा संन्यास! हाच मुळीं अधर्म; कलिवर्ज्य!! लोकमान्यांसारख्या पुण्यश्लोक पुरुषानीं लोकहितास्तव त्याच्या कालांत त्यांच्या स्वभावानुसार काहीं शास्त्रवचनें तुच्छविलीं, कांहीं पाळलीं; कारण सहस्रावधि वर्षांपूर्वीचे सगळेच जुनाट विधिनिषेध जर आज कोणी व्यक्ति वा समाज पाळूं म्हणेल तर त्याला पुढें पाय टाकण्याची सोयच नाहीं! त्या समाजाला आज जगणेंच अशक्य! आमच्याविषयीं विचाराल तर, आपल्या हिंदु राष्ट्राच्या अभ्युदयार्थ आजच्या परिस्थितींत जो जो विधिनिषेध अुपकारक तो तो आमचें आजचें शास्त्र! त्याची ती अुपयोगिता हाच आमचा शास्त्राधार! आजच्या परिस्थितींत जो लोकधारणास साहाय्यक तोच आमचा आजचा धर्म!! आणि आम्ही त्याच " रक्षितसों धर्मातें आम्हासी धर्म ठाअुका नान्य ॥ "

चौदावा किरण

आजच्या तिबेटांतील कांहीं गमती !

भगवान् गौतम बुद्धानें प्रवर्तिलेल्या धर्मसुधारणांमध्यें अत्यंत आवश्यक अशी अेक सुधारणा ही होती कीं, मनुष्यानें अीश्वरप्राप्तीसाठीं स्वतःच्या देहास नाना प्रकारच्या अघोरी पापांनीं अुगीचच्या अुगीच दडूं नये. अुपाशी राहून मरणें, अेकाच पायावर अुभें राहणें, अेक हात वर अुचलून, तो लांकडासारखा निर्जीव नी बधिर झाला, तरी जन्मभर तसाच ठेवणें, खिळ्यांच्या टोंकाची शय्या तयार करून तीवर निजणें, अवयव जाळून घेणें, पचाग्नींत भर ग्रीष्मांत तापत बसणें, अित्यादि देहदंडनाचीं अघोरी तपें हीं काहीं कल्याणाचीं साधनें नव्हत. अशा आसुरी अुपायांनीं प्रसादणारा देव हा मनुष्यावर दया करणारा देव नसून मनुष्याचा अत्यंत छळक असा कुणी राक्षसच असला पाहिजे ! देव जर दयाळू असेल तर तो आपल्या भक्तांचीं अुपांगें विस्तवांत सरणापसारखीं खुपसून त्या शेगडीवर शेकत बसेल तरी कसा ? अशा कोटिक्रमानीं बुद्धानें अुग्र नी अघोरी अशा अनेक देहदंडनीय तपांचा, अुपासांचा नी यज्ञयागादिक हिंसात्मक कर्मकांडांचा तीव्र निषेध केलेला आहे, आणि वारंवार बजाविलें आहे कीं, लोकांचीं दुःखें निवारणें, रोग, अुपासमार, हत्या इत्यादि संकटांपासून लोकांची मुक्तता करण्यासाठीं सतत झटणें, हें खरें तप होय.

स्त्री मासिक, मार्च १९३७

निर्वाण होण्याच्या आधीं, मृत्युशय्येवर पडले असता बुद्ध भगवंतानीं आपल्या शिष्याना शेवटचा अुपदेश दिला :

"चरथ भिक्खवे चारिकं ।। बहुजनहिताय, बहुजनसुखाय, लोकानुकम्पाय अत्थाय हिताय सुखाय देवस्यानुशासनम् !!" ह्या अत्युदार शब्दात बुद्धानें धर्मप्रसाराचा आपला अंतिम आदेश दिला.

"जा ! भिक्षूनो, जा ! बहुजनाचें हित साधीत, बहुजनाच्या सुखास्तव, लोकांवर करुणा करण्यासाठीं, सतत झटत ह्या माझ्या अनुशासनाचा प्रचार दशदिशाना करा जा !"

ह्या आदेशास मस्तकीं धरून आपल्या आर्यावर्तातील लक्षावधि धर्मप्रचारक हिमालयांना आणि सागराना अुल्लंघून अेकीकडे अुत्तर ध्रुवाकडील ज्ञात टोंकांच्या हिममालांपर्यंत तर दुसरीकडे मेक्सिको-ब्राझिलच्या ग्वाटेमालापर्यंत (गौतमालयापर्यंत) या आर्यावर्तातील लक्षावधि बुद्ध भिक्षु त्या बुद्धानुशासनाचा सदेश सागत गेले ! जेव्हां प्रवास अत्यंत कष्टमय होता, बहुधा पायींच होता, तेव्हां गेले ! गोबीच्या वालुकारण्यांत, तिबेटच्या हिमारण्यांत, दक्षिण अमेरिकेच्या ग्रीष्मारण्यांत खडत, कुडकुडत, अुकडत, अनेकदा बंदिवास, छळ आणि हत्याही झाल्या असतां आर्यावर्तातील त्या लक्षावधि भिक्षूंनीं मनुष्यजातीची शतकोशतकें सेवा केली. ज्ञान, वैज्ञान, भाषा, शिक्षण, औषधि, शील, सयमाची आपली अमूल्य आर्यसंपदा "बहुजनहिताय बहुजनसुखाय च लोकानुकम्पाय" देशविदेशीं मुक्तहस्तानीं वेतरली. त्यांच्या काळांत नी त्यांच्या काळापर्यंत मनुष्यजातीची कोणींही केली नाहीं, अशी अतुलनीय सेवा नी शुश्रुषा ह्या लक्षावधि हिंदु भिक्षूंनीं केली आहे !

त्या वेळीं मोठमोठ्या दुर्लंघ्य पर्वतांना अुल्लंघून तिबेटमध्येंही आपले शतावधि संन्यस्त बुद्ध भिक्षु जाते झाले. सारा तिबेट भगवान् बुद्धाला शरण रिघाला.

पण प्रत्येक धर्ममताची, संघाची वा संस्थेची प्रगति जेव्हा काळाच्या प्रगतीच्या पाअुलाशीं पाअूल ठेवून चालू शकत नाहींशी होते, तेव्हा शेवटीं तिची दुर्दशा झाल्यावांचून रहात नाहीं. बुद्धसंघाची शेवटीं त्याच कारणामुळें तशीच दुर्दशा अुडाली. ज्या तत्कालीन वैदिक कर्मकांडाचा बुद्धानें तीव्र विरोध केला, त्याहून वेगळें पण तितकेंच कुटिल नी बुद्धिशून्य कर्मकांड बुद्ध धर्मांतही शिरलें. वेद त्रैकालबाधित नी अीश्वरोक्त प्रमाण नव्हे म्हणून बुद्धिवाद करणाऱ्या बुद्धाचे ग्रंथच

त्रिकालाबाधित नी ओश्वरोक्तासारखेंच अशंकनीय प्रमाण होअून बसले! देवाला नाकारणाऱ्या भगवान् बुद्धालाच त्याच्या अनुयायांनी महादेव बनवून टाकलें! वेदमंत्राचा शभर वेळा नुसता अुच्चार करीत राहिलें कीं मोक्ष मिळतो, वा पाअूस पडतो, वा संतति वा संपत्ति लाभते, वा शत्रू नष्टतात, अशी निष्ठा ठेवणाऱ्या धर्मभोळेपणाची सारखी टर अुडविणारा जो बुद्ध त्याच्याच संघातून 'ॐ मणिपद्मेहम्' वा 'नमो बुद्धाय' अित्यादि मंत्राची लक्षलक्ष आवर्तनें केली कीं, भुतें पळतात, शत्रु हरतात, मोक्ष मिळतो, ही श्रद्धा बोकाळली! मंत्रतंत्राचें जंजाळ 'न भूतो न भविष्यति' असें वाढलें! देहदंडनाच्या तपाना अघोरी म्हणून निंदिणाऱ्या बुद्धाच्या धर्मात आसुरी देहदंडनाचे विलक्षण प्रकार धर्माचार होअून बसले; कुधारणा, भाबडेपणा, धर्ममूर्खता यांचा नुसता बुजबुजाट झाला!

कोणचीही व्यक्ति वा ग्रंथ त्रिकालाबाधित, अस्खलनीय, अशंकनीय असे सार्वकालीन परम प्रमाण मानले गेले कीं, त्या धर्माची नी समाजाची प्रगति खुंटलीच म्हणून समजावें! त्या व्यक्तीच्या वा त्या ग्रंथाच्या अुंची-लांबी-रुंदीहून तो समाज अधिक असा वाढूं शकतच नाहीं!—शकणार नाहीं! दोन हजार वर्षांपूर्वीची ती परम प्रमाण व्यक्ति वा तो सर्वज्ञानमय ग्रंथ असला तर तो समाज नी तो धर्म दोन हजार वर्षांनीं मागसलेलाच राहिला पाहिजे. मग तो ग्रंथ ओश्वरनिष्ठ नी ओश्वरोक्त वेद असो, अवेस्ता असो, बायबल असो, कुराण असो, वा अगदीं ओखादा अर्वाचीन असा शिखाचा गुरुग्रंथ असो; किंवा ती व्यक्ति निरीश्वरी वा अज्ञेयवादी कोणी बुद्ध असो, महावीर असो!

राष्ट्रचें राष्ट्र अशा धर्मभोळेपणापायीं भूतकाळाच्या खड्ड्यातल्या खड्ड्यांतच कसें दबून पडतें, अितर विज्ञानवादी समाज प्रगतीच्या पथावर अेक युगचें युग पुढें गेले असतांही तें धर्मभोळें राष्ट्र सहस्रावधि वर्षापूर्वीच्या अज्ञानातच कसें चाचपडत मागासलेलें रहातें, त्याचें कोणास जर अेखादें अुत्कृष्ट अुदाहरण हवें असेल तर त्यानें अेकदा आजच्या तिबेटाचें छायाचित्र पहावें!

तिबेट देशाची राज्यघटनाच मुळीं अंधश्रद्धेच्या धार्मिक साच्यांत ढाळलेली! तिबेटच्या राज्यशक्तीचा मुख्य कर्णधार, तिबेटचा राज्यकर्ता नी अधिशास्ता, हाच मुळीं संन्यस्त भिक्षु संघाचा जो धर्माध्यक्ष तो असतो. त्यास दलाअी लामा म्हणतात. तिबेट देशाच्या, धर्माच्या नी राज्याच्या रक्षणाचा सारा भार 'चेकयाग' ह्या

देवतेनें आपल्या शिरावर घेतलेला आहे आणि ती देवता कोण्या ना कोण्या व्यक्तीमध्यें स्वेच्छेनुसार संचरत रहाते, असा तिबेटच्या राज्यशासनाचा मूळ सिद्धात! ह्या देवतेचाच अभिप्राय प्रत्येक राजकीय अशा महत्त्वाच्या प्रश्नीं घेतला जातो, नी तिच्या अभिप्रायाप्रमाणें सधिविग्रहादि महत्त्वाचें राजकारणही हाकलें पाहिजे, ही राजनीति! अवलोकितेश्वराची अेक मूर्ति आहे, ती बोलूं शकते, असा विश्वास आहे आणि राज्याविषयीं, दलाअी लामाविषयीं, रोगपरचक्रादिकाच्या आपत्तीच्या प्रसंगी तिचाही दैवी अभिप्राय विचारण्यात येतो.

दलाअी लामा मृत्यु पावला, तरी तो मेला असें समजावयाचें नसतें. अेक व्यक्ति मेली तेव्हा आता राज्यपदावर दुसरी स्थापायची, तिची निवड कशी करावयाची, हा प्रश्नच त्याच्यापुढें नसतो. कारण तिबेटच्या राज्यशास्त्रातील सिद्धाताप्रमाणें दलाअी लामा ही व्यक्ति मुळीं मेलेलीच नसते! दलाअी लामानें अेक देह सोडला न सोडला तोच तो तिबेटमध्येंच कुठेतरी नवा जन्म घेतो, नव्या देहात प्रवेश करतो. प्रजेचें काम अेवढेंच कीं, त्या दलाअी लामानें तो जन्म तिबेटात कुठे घेतला आहे, तेवढें शोधून काढावयाचें!

तो शोध कसा लावायचा? त्याच्या अनेक आश्चर्यकारक पद्धती राज्यघटनेनुसार ठरलेल्या आहेत. 'चेकयाग' या राष्ट्राध्यक्ष देवाचा सचार होअून तो काहीं जें सागेल, ते साधन अेक; अवलोकितेश्वराच्या मूर्तीच्या मनात बोलावयाचें आलें, आणि अशा वेळीं ती तिच्या पुजाऱ्यासमक्ष तरी अेकांती बहुधा कांहीं ना कांहीं बोलल्यावाचून सहसा रहात नाहीं, तें साधन आणखी अेक; पण ह्या वा अितर साधनापेक्षा मुख्य निर्णायक साधन म्हणजे दलाअी लामा ज्या क्षणीं पूर्वीचा देह ठेवते झाले तो क्षण! अिकडे ज्या क्षणीं त्यानीं अेक देह ठेवला, त्याच क्षणीं दुसऱ्या देहात प्रवेशून जन्म घेतला असलाच पाहिजे! यासाठीं अगदीं त्या क्षणीं कोणाचें बालक जन्मलें, त्याचा साऱ्या तिबेटभर करून शोध केला जातो. जर त्या क्षणीं जन्मलेली अेकाहून अनेक मुलेंही सापडली—असें कधीं कधीं होतेंच—तर त्या सर्वांना आणवून धार्मिक अशा मंत्रतंत्र-जपजाप्याच्या मोठ्या अवडंबरासह पुढच्या परीक्षेसाटीं राजकीय डौलात ठेवलें जातें. सर्व राज्यातील मुख्य मुख्य अधिकारी—म्हणजेच पुरोहित भिक्षुकवर्ग—अेकत्र बोलविण्यात येतात! तिबेटात राज्याधिकार हा धर्माधिकाराहून भिन्न नाहींच! यामुळें सारे राजकीय अधिकारी बहुधा भिक्षुकमंडळांतीलच असतात. भिक्षूंचीं सैन्येंही असतात. त्या साऱ्या

प्रमुख भिक्षुमंडलाच्या पोथ्यापुराणातील शकुनादिक शंकाकुशंकांचें समाधान होऊन जर अेखादें मूल दलाअी लामाच्या लक्षणाहीं युक्त ठरलें तर लगेच 'श्री दलाअी लामा सापडले!' म्हणून साऱ्या राज्यभर दवंडीवर दवंडी पिटविली जाते! गावोगांवीं आनंदोत्सव चालू होतो.

परंतु प्रत्येक दलाअी लामाच्या देहत्यागानंतर त्यानें पुनर्जन्म घेतलेलें मूल मोठें होअीतों जो कित्येक वर्षांचा काळ जातो, त्यात राज्यव्यवस्था कोणाच्या हातीं देण्यात येते? काय प्रकट योग्यतेनें जो राज्यधुरा वहाण्यास समर्थ असतो त्याच्या हातीं? छट्! तोही प्रश्न दैविक, धार्मिक, भाबडट कसोटीनेंच सोडविला जायचा! चेकयांग सांगेल किंवा अवलोकितेश्वराच्या मूर्तीपुढें चिट्ठ्या टाकून जो कौल मिळेल, त्या व्यक्तीस राज्यपालक नेमण्यात येते. जोंवर तो अर्भक दलअी लामा सापडला नाहीं किंवा मोठा झाला नाहीं तोवर!

बरें, केवळ दैविक आदेशानुसार दलाअी लामा वा राज्यपालक नेमण्याच्या या खुळचट प्रकारामुळें कट, कारस्थानें, लाचलुचपत ह्याना तरी आळा बसतो काय? मुळीच नाही! दलाअी लामा ज्या क्षणीं देहत्याग करतो, त्याच क्षणीं आपलें मूल जन्मलें, म्हणून खोटेंच सांगणारे आअीबाप अनेक निघतात. जीं दोन वा दहा मुलें सर्व राष्ट्रात तेव्हाच जन्मली म्हणून पुढें आणली जातात, त्याच्यात्याच्याशीं हितसंबंध असणारे पक्ष आपापलाच मुलगा खरा पुनर्जन्माचा दलाअी लामा होय, हे सिद्ध करण्यासाठीं वाटेल तो बरावाअीट मार्ग स्वीकारून भांडणतंट्याना सिद्ध होतात. चिठ्या टाकण्यात लबाडी झाली किंवा पुजारीच खोटें बोलला, अशी शंका वाटून, किंवा चेकयांग देव संचारलेली व्यक्ति पक्षपाती वा मिथ्याचारी आहे असा आक्षेप निघून, पक्षविपक्ष माजायचे ते माजतातच, वर्षानुवर्षे यादवी युद्धे चालायचीं तीं चालतातच!

पुन्हा अत्यंत खुळचट असा पुनर्जन्मवादाचा कौल घेण्याची पद्धत स्वीकारल्यानें तिबेटावरचे हे राज्यशासक दलाअी लामा अेकाहून अेक वरचढ असे महापराक्रमी वा महाबुद्धिवान् राज्यकर्ते निपजले कीं काय? प्रत्यक्ष अनुभवान्तीं ठरले कीं काय? देवानें निवडलेले हे राज्याधिशास्ते, प्रकट गुणानुरूप माणसांनीं निवडलेल्या अितर देशांच्या अधिशास्त्याहून अधिक राज्यकार्यधुरंधर ठरले कीं काय? छे छे! अगदीं अुलट! देवानें नेमलेल्या म्हणून ज्या दलाअी लामांना तिबेटच्या धर्ममूर्ख

राज्यघटनेनुसार आजवर अधिशास्ते नेमण्यात आले, त्यातील एकही दलाअी लामा त्या चाभाराचा मुलगा जो स्टॅलिन किंवा लोहाराचा मुलगा जो मुसोलिनी त्याच्या पासगासही पुरण्यासारखा पराक्रमी निघालेला नाहीं, राज्यकार्यधुरंधर निघालेला नाहीं ! अुलट, त्या प्रकट गुणाहींच राज्याचे अधिशास्ते होणाऱ्या स्टॅलिन-मुसोलिनीसारख्या माणसाच्या तरवारींच्या तेजापुढें हे देवाच्या नावें निवडून आलेले दुर्बळ दलाअी लामा आणि त्यांचे राज्यदंड, सूर्यापुढें घुबड दिपावें तसे, दिपून गेलेले आहेत, जात आहेत! हे देवाचे प्रतिनिधि दलाअी लामा ज्याच्यावर सतत राज्य करतात, तो तिबेट चीनच्या साम्राटाचा शतकानुशतके दास झालेला आहे! देवासदेखील न मानणाऱ्या नी स्वतः लहानपणीं जोडे शिवून विकणाऱ्या त्या स्टॅलिनच्या प्रकट कर्तृत्वानें त्याचें रशियन राष्ट्र आज जें जगातील प्रबळतम राष्ट्र होअून बसलें, तें पहा! त्या लोहाराच्या मुलाला सेनाकर्ते नी राज्यकर्ते नेमणारें तें अिटलीचें प्रबळ राष्ट्र पहा! आणि आपल्या राज्याचे सर्वाधिकार त्या दलाअी लामाच्या हातीं सोंपविणाऱ्या या धर्मप्रमाण तिबेटचें हें पाप्याचें पितर पहा !!

तिबेटची वर दिलेली राज्यघटना जितकी भाबडट तितकीच त्याची राष्ट्रीय सैन्यघटनाही आचरट ! आचरट म्हणजेच देवखुळ्या आचाराच्या नी मंत्रतंत्र–जारणमारणाच्या जंजाळात गुरफटलेली ! दलाअी लामा मुख्य सेनापति; त्याच्या हाताखालील शतावधि मटातून मंत्रतंत्राच्या पूजापाटात जन्मभर मुरत पडणारे जेवढे भिक्षु ते सारे सैनिक; जुनाट पद्धतीची खड्ग, तोमर, त्रिशूळ, परशु हीं आयुधे–अगदीं नवीनातील नवीन भयंकर शस्त्र म्हणजे तोंडातून गजानी दारू टासावयाच्या तोड्याच्या काहीं बंदुका ! नाना प्रकारचे भोप्यासारखे चित्रविचित्र वेष केलेले आणि असली आयुधे परजलेले हजारो भिक्षु युद्ध पुकारलें जाताच रणांगणात अुतरतात !

आपणांस तर अशी कींव येअील कीं, भिक्षूंचें सैन्यबळ अर्वाचीन रशियाच्या लाल सेनेपुढें वा ब्रिटिशाच्या तोफापुढें कसें टिकाव धरील, तर त्या तुमच्या अश्रद्धेची तिबेटच्या देवसेनानी दलाअी लामालाही कींव आल्यावाचून रहाणार नाहीं ! कारण त्याचें हें नुसतें सैन्यबळ पाहूनच तुम्ही चकलांत ! पण ह्या मानवी सैन्यबळामागें असलेलें तिबेटचें दैविक आत्मबळ जे आहे, तें जर तुम्ही पहाल तर तुम्हीदेखील तोंडांत बोट घालाल नी म्हणाल कीं, रशिया तर काय, पण रशियाचा देव आला तरी त्याचें तिबेटच्या पुढें कांहींअेक चालणार नाहीं ! तें दैविक बळ

म्हणजे ह्या सैनिक बळाच्या मागोमाग येणारा हा हजारो भिक्षूंचा दळभार पहा ! त्याच्यापाशीं कोणच्याही अद्यावत् तोफा, बॉंब, विषारी वायु वा विमानाचें ज्याच्या-पुढें काहीअेक चालणारें नाहीं, अशीं हीं दोन अमोघ आयुधे जीं आहेत, ती पाहिलीत का ?

मानवी सैन्याच्या मागोमाग ते तिबेटचें दैविक सैन्य जे चाललेलें असते त्यातील शेंकडों भिक्षुवीर तोंडानें नाना प्रकारचे सैनिक मंत्र सत्रशः मोठमोठ्यानें पठत चालतात. त्या मंत्राहीं भारलेले हजारो ताअीत, गंडे, दोरे सैनिकाच्या गळ्यात, दंडात, हातात, वक्षस्थलावर अभेद्य कवचासारखे जखडलेले असतात. आपल्या इकडे सर्वारिष्टशांतिप्रीत्यर्थ जसें दुसरें काहींअेक करण्यापेक्षा अधिक भर कोण्यातरी कोपऱ्यांत पेटलेल्या यज्ञकुंडातील हवनावर टाकणें पुरेसें असते, तसेंच नाना प्रकारचीं तंत्रसाधनें मठामठातून अशा युद्धामध्यें जय मिळविण्यासाठी चाललेली असतात. मरणाचे नी अुच्चाटनाचे भयंकर मंत्र लक्षलक्ष वेळा आवर्तून या मंत्रित जलांचा वा मुठींचा मारा शत्रुसैन्याच्या प्रतिमेवर सारखा होत असतो. त्याचप्रमाणें त्यावाचून भुतें नी शत्रु पळविणाऱ्या लहानमोठ्या सहस्रावधि घंटाना सारखें बडवीत चालणारा आणि त्या तुमुल घंटानादाहीं दशदिशा कंपविणारा हजारो भिक्षूंचा दळभारही त्या मानवी सैनिक बळाला दैविक आत्मबळाचा पाठिंबा देत रणांगणावर चालून जात असतो, तो निराळाच !

जपाननें युरोपच्या तोडीस तोड म्हणून तोफेस तोफ, बॉंबला बॉंब, विमानास विमान भिडविलें खरें; पण जपानला ते करणेंच भाग होतें; कारण भुतें पळविणाऱ्या घंटा होत्याच कुठें मुळीं त्याच्यापाशीं ! !

आता तिबेटच्या सामाजिक स्वरूपाची काहीं कल्पना येण्यासाठी त्याचे दोनतीन विशेष सांगूं.

पहिली महत्त्वाची नी अभिनंदनीय गोष्ट म्हणजे ही कीं, तिबेटात जातिभेद मुळींच नाहीं. सर्वजण–मग तो भिक्षु असो वा गृहस्थ, श्रीमंत वा दरिद्री–पण अेकाच जातीचे समजले जातात. म्हणजे त्यांच्यांत जन्मजात अस्पृश्य कोणी नाहीं; रोटीबंदी नाहीं; अितकेंच नव्हे तर बेटीबंदीही नाहीं. ते सारे बुद्धधर्मी अहिंसक असले तरी खातात मांस नी अंडीं. आपल्या अिकडेही अहिंसकाचा अेक पंथ जो आतांशीं निघाला आहे, तो जसा मनोवाक्कायशः अहिंसेचा जयजयकार करीत

असताच सभांतून एकमेकांवर निःसंकोचपणें अंड्याचा माराही करीत असतो, तसेंच हें !

तिबेटांतील अेक कौटुंबिक विशेष म्हणजे, एका स्त्रीस अेकाच वेळीं अनेक पती असू शकतात, हा होय. भूतानमध्यें, नेपाळांतील काही हिंदु जातींतही आणि तिबेटात बहुपतित्वाची चाल आजही अगदीं रूढ आहे. तींत कोणच्याही प्रकारची अनीति आहे, अधर्म आहे, असें त्याना सागितलें तरी पटत नाहीं. जसें आपल्या अिकडे अेकाच पुरुषाला अेकाच वेळीं अनेक भार्या असणें, ही अेक अगदीं स्मृतिमान्य शिष्टाचाराची गोष्ट, अधर्म नव्हे; तशीच तिकडे अेका स्त्रीला अेकाच वेळीं अनेक पती असणें हा अेक अगदीं चालू आचार, अधर्म्य तर नव्हेच नव्हे. त्यांतही विशेष हा कीं, कुटुंबात जर अनेक भाअू असले आणि एकाच भावानें लग्न केलें तर त्याची जी पत्नी ती अितर सर्व सख्ख्या भावांचीही धर्मपत्नीच समजली जाते. या चालींत त्यांना लवलेशही अनीति वा अधर्म वाटत नाहीं. उलट पक्षीं अेका भावानें आपल्यापुरतीच तेवढी अेक बायको आणावी आणि त्याचे अितर भाअू तसेच अविवाहित पडलेले असता आपण तेवढे अेकट्यानेंच दापत्य-सुख भोगण्याचा आपलपोटेपणा करावा, हीच प्रवृत्ति त्याना अत्यत नीच वाटते !

विवेकानंद अेकदा अशा कुटुंबांतील कांहीं लोकांना जेव्हां म्हणाले कीं, "आपल्या भावाच्या पत्नीशीं असा व्यवहार ठेवणें अनैतिक आहे. भ्रातृजाया ही मातेसमान मानणें हाच मनुष्यधर्म!" तेव्हा त्या लोकाना मोठें आश्चर्य वाटलें! त्यानीं विवेकानंदांना जसें तेव्हा हटकलें, तसेंच ते त्यांना हंसणाऱ्या सर्वांना अुपहसून हटकतात कीं, "तर मग आम्ही आमच्या सख्ख्या भावाची प्रतारणा करून, त्याना त्या सुखाचा वांटा न देतां अेकट्यानेंच तें दांपत्यसुख भोगावें काय? मास, लोणी, घर, धन, आम्ही भाअूभाअू जर वांटून घेतो, कोणचेंही सुख आपलपोटेपणानें अेकटेंच तवढें भोगीत नाहीं, तसें करणें हें सख्ख्या भावाशीं कपट करणेंच समजतो, तर त्या सर्व सासारिक सुखांतील अत्यंत सरस नी प्रेमळ असें जें नववधूच्या प्राप्तीचें सुख त्याचा वांटा तर त्याना दिलाच पाहिजे, नव्हे काय? हा तर निव्वळ अधमपणा होय कीं, पत्नी तेवढी अेकाच भावानें लाटावी! भ्रातृप्रेमाला कलंक लावणारा हा असा स्वार्थीपणाचा अुपदेश आम्हांस देअूं नका! असा अधर्म आम्ही केव्हांही आचरणार नाहीं!"

भूतानी लोकांनीं विवेकानंदाना जे असें अुत्तर दिलें, तिबेटी लोक आजही ज असेंच ठासून सागतात, तें काहीं त्याच्यासारखीं 'भुतें' किवा 'भंगड' लोकच या कलियुगांत तेवढें सांगतात, असें नाहीं! कलियुग लागण्यापूर्वी जेव्हा प्रत्यक्ष धर्मराजापुढें द्रौपदी ही अर्जुनानें वरली असता ती त्याची अेकट्याची पत्नी समजावी वा पाची पाडवांची समजावी हा प्रश्न पडला, तेव्हां कुंतीनें नी व्यासानींही त्याचें असेंच अुत्तर अशाच कोटिक्रमानें समर्थून दिलेलें आहे! या आडवळणी गावीं सदर्भग्रंथ हाताशीं नसल्यामुळें नेहमीच लेखांतून अुतारे देण्याच्या कामीं फार नड पडते; नाहींतर महाभारतांतील ते मूळचे श्लोक अिथें अगदीं जसेच्या तसे अुतारून द्यावयास हवे होते. मूळ महाभारतातील द्रौपदी-स्वयंवराच्या अध्यायांतील ते श्लोक जिज्ञासूंनीं अवश्य पहावेत. कुरुवंशांत द्रौपदीचा प्रश्न अुद्‌भवण्याच्या पूर्वीही अनेक बंधूंनीं अेकच भार्या करण्याची चाल हा अेक शिष्टसमत कुलाचार होता, असें कुंती प्रभृतींनीं धर्मराजास सांगितलें आणि त्याचीं प्राचीन अुदाहरणें अुल्लेखिली आहेत. याहीपेक्षां आपल्या अंगावर शहारे आणणारी पण तिबेटात आचारधर्म समजली गेलेली अेक प्रचलित रूढी अशी कीं, जर बापाची स्त्री मेली असेल आणि त्याच्या वडील मुलानें लग्न केलें, तर ती वधू त्या पित्याची पण पत्नीच मानली जाते. अुलटपक्षी कुटल्या विधवेनें जर लग्न केलें तर तिच्या पहिल्या पतीपासून झालेल्या साऱ्या तरुण मुली पण त्या आअीसहच त्या तिच्या नव्या पतीच्या भार्या होतात. मुली आणि आअी प्रेमळ सवतीसवतींच्या नात्यानं नादतात!

आपल्यास जी गोष्ट अत्यंत किळसवाणी, अनैतिक नी अधर्म्य वाटते, ती रूढी, वा चाल, वा आचार जगाच्या आरभींच देवानें 'धर्म' म्हणून सर्व मनुष्यजाती-साटीं सांगून टाकलेला आहे, अशी तिबेटांतील सनातन्याची निष्ठा! नीति नी अनीति ह्या वस्तू चौकोन वा त्रिकोणाप्रमाणें अगदीं ठराविक साच्याच्या, अेकटशी, अेकछापी, त्रिकालाबाधित असतात, किंवा आपल्या कुराणांत वा पुराणात जें चांगलें म्हणून वा वाअीट म्हणून सांगितलें आहे, तेंच सर्व परिस्थितींत, सर्व मनुष्यसमाजांत चांगलें वा वाअीट टरलेंच पाहिजे, हा हट्टवाद किती चुकीचा आहे, तें भिन्नभिन्न परिस्थितींत भिन्नभिन्न समाजामध्यें प्रचलित असलेल्या धर्मांचा, रूढींचा नी शिष्टाचाराचा असा तौलनिक अभ्यास केला असतां सहज समजून येतें. आपल्यास जो आचार शुद्ध नी हितकर वाटतो, तो आपण आचारावा,

पण तोच्च काय तो सनातन, त्रिकालाबाधित, अीश्वरोक्त 'धर्म' होय, आणि अितर साऱ्या परिस्थितींत तोच्च मानला पाहिजे, तो हितप्रद झालाच्च पाहिजे, तो अपरिवर्तनीय धर्म असलाच्च पाहिजे, असा धर्मवेडा दुराग्रह मात्र धरू नये.

ज्या बुद्धानें देहदंडक अशा आसुरी तपाचा तीव्र निषेध केला, त्याच्च बुद्धाच्या धर्माची भिक्षुदीक्षा देताना तिबेटात जे संस्कार भिक्षुगणाना करावे लागतात, ते बुद्धाच्या त्या अुपदेशाची कशी मूर्तिमंत विटंबनाच्च असतात, त्याचेंही अेक अुदाहरण सांगू या.

तो संस्कार प्रत्यक्ष पाहिलेला अेक प्रवासी लिहितो :

"प्रभाताची वेळ. ब्राह्ममुहूर्त. तपस्याव्रत घेण्यासाठी सज्ज असे भिक्षुगण स्नान करून शुद्ध वस्त्रे धारण करून आले. शाक्यमुनीच्या विशाल मूर्तीसन्मुख मंत्रपठण चालू झालें. कधीं एकेकीं तर कधीं सारेजण मिळून अुच्च स्वरानें मंत्रघोष होअू लागला. मोठमोठे लाकडी ढोलही वाजूं लागले. जवळ जवळ सत्तर भिक्षुगण गुडघे टेकून बद्धांजलि होत्साते दीक्षेस सिद्ध झाले. मेण, कोळसे, शाअीच्या कुप्या प्रभृति सभार अेका बाजूस ठेवलेला होता. चटअीवर बसून बाकावर त्यांनीं हात ठेवले. प्रधान भिक्षुगणानें शाअीचीं बाराबारा चिन्हें प्रत्येक दीक्षेच्छूच्या मस्तकावर केलीं. धूप नी अुदबत्त्या पेटविल्या गेल्या. सर्वजणानीं मिळून प्रार्थना म्हणण्यास आरंभ केला : नमो पेनशितो शिःकिया मौनी फूः ! 'हे शाक्यमुने, तुला प्रणाम असो ! आम्ही तुला शरण रिघत आहों !' या मंत्राच्या घोषात सारे तन्मय होत असता प्रधान भिक्षूंनीं त्या दीक्षेच्छूच्या टाळूवरील त्या शाअीच्या चिन्हातून जळजळीत निखारे ठेवण्यास आरंभिलें होतें. दीडदोन मिनिटाच्या आत टाळूच्या कातड्यापर्यंत निखाऱ्याची आग पोंचली. चटके बसूं लागले, तों तों अधिक बळानें तो मंत्रपाठ ते सारेजण अुच्च अुद्घोषूं लागले. मस्तकावरचीं कातडीं जळूं लागली. जे धीरगंभीर होते ते भिक्षु टाळु जळूं लागली तरीही 'अुस्स' न करता वारंवार मंत्र म्हणतच्च होते—'नमो पेनशितो शिःकिया मौनी फूः !' पण जे तो दाह साहूं शकले नाहींत, ते कासावीस होअूं लागले. हें पहातांच प्रधान भिक्षूंनीं त्या प्रत्येक दीक्षेच्छूचें मस्तक आपल्या हातानीं बळकट धरून त्यास हालूं दिलें नाहीं. जिकडे तिकडे कातडें जळण्याचा अुग्र गंध दरवळून गेला. प्रत्येकाच्या मस्तकार ठेवलेलीं ठराविक अग्निस्फुलिंगें जळून जाअीतों तो दीक्षासंस्कार चालू होता. अशा प्रकारें प्रत्येकाच्या मस्तकावर जन्मभर रहाणारी बुद्ध-शरणाची ती 'तप्तमुद्रा' मारली गेली ! डाग दिला गेला !"

स्थंडिलावर यज्ञाग्नि पेटविण्याची चेष्टा करणाऱ्या बुद्धाच्या शिष्यानींच माणसाच्या डोक्यावर यज्ञाग्नीचे निखारे पेटवून बुद्धाचा असा न कळत सूड अुगवला!!

ज्या तिघा चौघां आजकालच्या तिबेट पाहून आलेल्या प्रवाशांच्या वृत्तांतावरून तिबेटची जी थोडीशी ताजी माहिती दिलेली आहे, त्यातूनच आणखी जो अेक प्रख्यात भारतीय प्रवासी अलीकडेच तिबेटला जाअून आला आहे, त्याचाही ओझरता तरी परिचय अिकडील वाचकाना करून देणें अिथे अवश्य आहे. त्या प्रवाशाचें नांव त्रिपीटकाचार्य राहुल सास्कृत्यायन हें होय. अर्वाचीन नी प्राचीन साहित्याचें गाढ अध्ययन केलेल्या ह्या पंडिताचा जन्म सयुक्त प्रातातील अेका ब्राह्मण कुटुंबांत झाला. राजकीय आंदोलनात स्वदेशा प्रीत्यर्थ त्याना दोनदा बदिवासही भोगावा लागला. समाजसत्तावादावरही त्यानीं अेक पुस्तक लिहिलेले आहे. अिंग्रजी, सस्कृत, पाली ह्या तिन्ही वाङ्मयाचा त्यानीं अभ्यास केलेला असून तत्त्व नी धर्म ह्याच्या तुलनात्मक विज्ञापनातील ते अेक आजचे प्रगाढ पंडित आहेत. तिबेटात अत्यत कष्ट सोसून त्यानीं अेकंदर तीनदा प्रवास केला, महिनोगणती निवास केला. त्याचा मुख्य हेतु हा होता कीं, भारतीयाची जी अमूल्य ग्रंथसपत्ति पूर्वकालीं तिबेटात नेली गेली ती, आणि जे अनेक भारतीय महापडित नी महाभिक्षु तिबेटातच धर्मप्रचारार्थ आजन्म निवसत असता तिकडेच मोठमोठे ग्रंथ लिहिते झाले, त्याची ती सारी ग्रंथसपत्तीही भारतात परतीं आणावी. ह्या दुर्घट कार्यी त्याना अितके अथक परिश्रम सोसावे लागले, पण शेवटीं अितकी सफलता मिळाली कीं, आज त्यांच्या ह्या यशाचा डिडिम अैतिहासिक जगात दुमदुमून राहिलेला आहे. तिबेटातील मोठमोठ्या मठातून नाना अुपायानीं यानीं प्रवेश मिळवून, कोणीं कधीं न पाहू शकलेलीं ग्रंथभाडारें धुंडाळून, त्यातील ग्रथाच्या प्रती लिहून आणि शेवटीं त्या कडक थंडींत लिहिता लिहिता लिहिणें दुर्घट झाल्यानंतर मूळ ग्रंथाचीं छायाचित्रे काढून तें सारें अफाट साहित्य अुटावर लादून हिंदुस्थानांत अलीकडेच परत आणलें आहे.

भारतात ग्रथिलेलीं हीं मूल्यवान् पुस्तकें, पूर्वी जेव्हा मुसलमानाच्या विध्वंसक धर्मवेडाच्या अुत्पाताची धाड भारतावर कोसळली तेव्हां, त्यांच्या संरक्षणासाठीं भिक्षूंनीं महाप्रयासें नेअून, हिमालयाच्या दुर्लंघ्य तटबंदीनें बचावलेल्या तिबेटातील मठामठातून ठेवलेलीं असावीं. त्याच्या मूळ प्रती भारतात तेव्हापासून गेलीं सहा शतकें तरी दुर्लभ झाल्या होत्या. पण त्यांचीं नांवें अितर ग्रंथांतून जीं येतात, त्यामुळें ते ग्रंथ होते, अितकी निश्चिति तेवढी मागें अुरली. तिच्याच अनुरोधें शोध करतां करतां आज मूळ प्रती सांपडल्या.

पंधरावा किरण

राहूल सांस्कृत्यायन यांचें तिबेटमधील संशोधन

गेल्या सहा महिन्यांत फ्रान्स, जर्मनी, रशियापर्यंत ज्या भारतीय अितिहास-संशोधकाचें नांव प्राच्यविद्यापंडितांमध्यें दुमदुमून गेलें आहे त्या त्रिपीटकाचार्य राहुल सांकृत्यायन याची आणि त्यानी महत्प्रयासें केलेल्या अैतिह्यसंशोधनाची थोडीशी ओळख महाराष्ट्र वाचकांनाही या लेखानें करून देण्याचें आम्हीं योजलें आहे.

बिहारचे प्रसिद्ध अैतिह्यसंशोधक पंडित जायस्वाल यानींही त्याच्या अलीकडेच छापलेल्या अेका लेखांत सांकृत्यायनाच्या या संशोधनानें भारताच्या साहित्यात नि प्राचीन अैतिह्य साधनांत फार महत्त्वाची भर टाकली असल्याचें मान्य केलें आहे.

बुद्धकालांतील नि त्यानंतरच्या तीन चार शतकांतील भारतीयांनीं लिहिलेले कित्येक महत्त्वाचे ग्रंथ लुप्त झाले होते. परंतु त्याचे जे संदर्भ नि अवतरणें अितर अुपलब्ध ग्रंथांतून वारंवार सादर अुल्लेखिलेली आढळतात, त्यावरून त्या ग्रंथांच्या अस्तित्वाची नि महत्वाची निश्चिति पटत असे. ते मूळ ग्रंथ पुन्हां कधीं सांपतील का, त्यांच्या प्राचीनत्वामुळें बुद्धकालच्या आपल्या प्राचीन अितिहासावर जो प्रकाश पड-ण्यासारखा आहे तो पडून तो अितिहास अधिक प्रस्फुट अुज्वलतेनें झळकूं शकेल

प्रतिभा, मे १९३७

काय, अशी चुटपुट गेलीं शंभर वर्षे तरी आपल्या भारतातील प्राच्य-विद्या-पंडितांनाच काय ती नव्हे तर युरोपातील प्राचीनैतिहासिक विद्वानानाही लागून राहिली होती. पण ते ग्रंथ हुडकून काढण्याचा सतत यत्न चहूंकडे चालला असताही त्याचीं समग्र तर काय पण फुटकळ पानें देखील आजवर सांपडलीं नव्हतीं. परतु त्रिपीटकाचार्य राहुल सांकृत्यायनाच्या अत्यंत त्रासदायक अशा तिबेटातील तीन वेळा केलेल्या प्रवासानंतर नि प्रयासानंतर आज ती अलोट ग्रंथसपत्ति तिबेटांतील अत्यंत दुःप्रवेश्य अशा काहीं मटातून साठवून ठेवलेली आढळली आहे. त्या ग्रंथाच्या अुपप्रतीच नव्हत तर काही अतिप्राचीन ग्रंथाच्या मूळ प्रतीच सांपडल्या. भारतीय साहित्याच्या, तिबेटांत सापडलेल्या, शतावधि ग्रंथाना अनेक अुटावर लादून ती विलुप्त ज्ञानसंपदा श्री. राहुलचार्यांनीं सहा सात शतकानंतर आज भारतात पुन्हा परत आणली आहे.

अर्वाचीन नि प्राचीन साहित्याचे अध्ययनात पंडितपद संपादिलेल्या आचार्य राहुलजींचा जन्म सयुक्त प्रांतातील अेका ब्राह्मण कुटुंबात झाला. चालू राजकीय आदोलनांत त्यांना दोनदां बंदिवासही भोगावा लागला. समाजसत्तावादावरही त्यानीं अेक पुस्तक लिहिलेलें आहे. अिंग्रजी, सस्कृत नि पाली या तिन्ही साहित्यातील तुलनात्मक तत्त्वज्ञानाचा नि धर्मशास्त्राचा त्यानीं विशेष अभ्यास केलेला आहे. तिबेटांत भारतीयाची जी ग्रंथसपत्ति आहे तिचें अेकदा कसून सशोधन व्हावें, नि तिबेटातील मोटमोठ्या ज्या प्राचीन मठातील विशाल ग्रंथसग्रहावर अद्यावत् संशोधनाचा चिकित्सक प्रकाश असा पडलेलाच नाहीं त्याच्यावरही त्या शोधज्योतीचा झोत पाडून अितिहासादिक विषयीं भारतासबंधीं अशी जी काय माहिती मिळू शकेल ती अेकदा निश्चित करून टाकावी, ह्या हेतूनें त्यानीं तिबेटमध्यें नानाविध संकटांना नि अरिष्टाना तोड देऊन तीनदां प्रवास केला. महिनोंगणती त्या पुरातन नि प्रजीर्ण मटांतून कडक थडींतसुद्धा अेकसारखे कुडकुडत बसून अनेक दुर्मिळ ग्रंथांचा अभ्यास केला. त्यात जेव्हां त्याना भारतीयाचे हरवलेले ग्रंथ सांपडले तेव्हां त्यांना कृतकृत्य झाल्यासारखे वाटलें; नवा अुत्साह नी नवी शक्ति सचरली. दिवसानुदिवस माडी मोडून बसून त्यांनीं त्या मोठमोठ्या ग्रंथांना प्रतिविप्याचे परिश्रम चालविले. केव्हा केव्हा थकव्यानें नि थडीनें त्यांना मूर्च्छा यावी! तेव्हा तिबेटांतील रीतीस अनुसरून मांसाहार नि मध या औषधींना ते सेवूं लागले! पण कार्य सोडलें नाहीं. शेवटीं जेव्हां विलुप्त अशा भारतीय ग्रंथांचीं

भांडारेंच अुपलब्धूं लागली तेव्हा प्रतिविण्याची शताची शक्ति अपुरी पडणारच पडणार असें पाहून त्यानीं पानापानांचीं छायाचित्रे घेण्याचा सपाटा चालविला. अशा परिश्रमांनंतर ते प्रतिविलेले ग्रंथ, नि मूळचेच जे आणता आले ते मूळ ग्रंथ, मिळून त्या शतावधि पुस्तकाना अनेक अुंटावर लादून त्यानीं हिंदुस्थानात परत आणलें.

ह्या ग्रंथाची कच्ची टिपणी निरीक्षून नी ज्या ग्रथाच्या शोधास्तव युरोपियन नी भारतीय प्राच्यविद्यापडित आजपर्यंत खटपटत होते, ते ग्रथ अुपलब्धिल्याचे समक्ष पाहण्यासाटीं हिंदुस्थानात यावयास निघाले आहेत.

बुद्ध कालाच्या दीड दोन सहस्र वर्षाच्या पूर्वीचा अितिहास नि समाजस्थिति ह्यांवर प्रकाश पाडणारे भारतीय विद्वानानीं लिहिलेले हे शतावधि ग्रथ गेली सातशें वर्षे भारतात तरी जे नामशेप झाले होते ते का? त्यांना तिबेटसारख्या परकीय देशांतील जुनाट ओसाड नि अप्रसिद्ध अशा मटामटातून प्रदीर्घ अज्ञातवासात रखडत का पडावें लागलें?

त्याचें मुख्य कारण मुसलमानी धर्मवेडाचा आततायी अुत्पात! अलेक्झाड्रियाचे अमूल्य ग्रथालयाला जेव्हा मुस्लिम सेनापतीनें आग लावून दिली तेव्हां तो म्हणाला होता, "पाखंडाच्या ह्या ग्रथात जर कुराणातच आहे तेंच असेल तर ही नसती अडगळ आहे! अेक कुराण आहे ते पुरें! बरें, जर ह्या ग्रंथामध्यें कुराणात नाहीं तें असेल तर हें अुपद्रवी असत्य आहे! कारण जे कुराणात नाहीं तें सत्य असूंच शकत नाहीं! तेव्हा दोन्ही पक्षीं या ग्रथालयाचा नाश करणेंच अिष्ट!"

ह्या धर्मवेडापायीं ग्रीकाच्या नि रोमनाच्या ग्रंथालयांची राख झाली. पारसिकाच्या विद्यापीटांचीही तीच दुर्दशा अुडाली. तक्षशिलेचें प्रख्यात विद्यापीठ विध्वंसिलें गेलें. बिहार प्रांतांत तर मठामटातील प्रचड ग्रंथालयांचीच नव्हे तर सहस्रावधि भिक्षूंचीही कत्तल अुडाली, आणि शेवटीं बख्त्यार खिलजीनें अखिल आशियातील सर्वोच्च महाविद्यापीट जो नालंदा विहार त्यावरही नागर फिरवला! सहस्रावधि पंडित, पाटक, विद्यार्थी, भिक्षु, साधक, सिद्ध निवसूं शकणाऱ्या त्या विस्तीर्ण विद्यानगरीच्या प्राकारांचा, तोरणाचा, मटाचा, मंदिराचा, मूर्तीचा त्या विध्वंसक आततायानें तुकडे तुकडे अुडवून चुराडा अुडविला. मुस्लीम तवारीखकारच मोठ्या डौलानें सांगतात कीं, त्या नालंदा विहारांतील ग्रंथालयाना बख्त्यार खिलजीनें जेव्हां आग लावून दिली तेव्हां त्या ग्रंथांच्या होळ्या महिनोंगणती जळत राहिल्या होत्या!

ह्या महमदीय अुत्पाताचे संकटकाली शतावधि भिक्षूंनीं नि पंडितानीं अमूल्य ते ते ग्रंथ वाचविण्यासाठीं गुप्तपणें नेपाळातून तिबेटकडे धाडले. हिमालयाच्या दुर्लंघ्य तटबंदीनें सुरक्षित नि अलक्षित अशा तिबेटातील मटामठातून त्याच्या प्रती जतन केल्या गेल्या. पण भारतात मात्र त्याच्या येथील अस्तित्वाची स्मृतिसुद्धा विलेपून गेली. ती सात शतके हरवलेली ग्रंथसपदा आज राहुलाचार्यांनीं भारतात पुन्हा परत आणली आहे. त्यातील अनेक ग्रंथाच्या विवासनाची कहाणी अशी आहे !

अशा त्या विध्वंसक अुत्पातांतही ज्या भिक्षूंनीं नि पडितानी आपले जीवही धोक्यात घालून अनेक अमूल्य ग्रंथ तिबेटासारख्या सुंदर नि दुष्प्राप्य अशा देश-विदेशीं गुप्तपणें वाहून नेअून जतन करून ठेवले, त्याचे अुपकार आज साऱ्या जगातील प्राच्यविद्याविशारद् नि अैतिहासिक युरोप-अमेरिकेंतही जे मनःपूर्वक मानीत आहेत ते कांहीं अुगीच नाहीत !

बाबिलोनियांतील प्राचीन अिष्टिकालेखांचें किवा मोहेंजोदारो येथील नाणका-लेखाचें संशोधन अेका दृष्टीनें जितके महत्त्वाचें, तितकेच दुसऱ्या दृष्टीनें राहुल सांकृत्यायनांचें हें तिबेटीय ग्रंथसंशोधनही महत्त्वाचें आहे, त्याना भूषणार्ह आहे, भारतीयांना गौरवास्पद् आहे.

काशी येथील नगरगृहामध्यें प्रो. पुणताबेकर याचे अध्यक्षतेखाली साकृत्यायनाचें हिंदु विश्वविद्यालयाच्या बौद्ध व्याख्यान-मालेंत तिबेटीय अनुभवावर एक विस्तृत व्याख्यान अलिकडेच झालें. परंतु व्याख्यानातील दोनतीन चटकदार गोष्टीच काय त्या ह्या लहानशा परिचयात्मक लेखात सागतां येतील. त्या अशा :

"तिबेटमध्यें जाऊ लागतांच," साकृत्यायन सागतात, "मी आपलें तोंड नि हात धुणें सोडून दिलें, आणि त्याना खूप गदळ होअू दिलें." कारण तिबेटच्या सामान्य जनतेंत हात वा तोंड किंत्येक आठवडे साफ असे धुवीतच नाहींत ! तिकडच्या कडक थंडीमुळें ही संवय जडली असावी ! "मी तोंड-हात धूत नसें; अशासाठीं कीं त्यामुळें तिबेटी नसून कोणी परकीय मनुष्य आहें हें तिबेटी गावकऱ्यांना चटकन् कळूं नये. पण तरीही माझ्या सरळ नि लांब नाकावरून मी पकडला जाअीं तो जाअींच."

आपल्या अिकडचीं नवनवीं रंगीत छापाचीं चित्रें तिबेटातील लोकाना दाखविली असता त्याना फार आवडतात. आजचा छापखाना असा तिबेटांत नाहींच मुळीं! सांकृत्यायन म्हणतात, "मासिकातली स्त्रियाचीं अनेकरंगी चित्रे मीं माझ्यापाशीं कातरून ठेवली होतीं. तिबेटी लोक म्हणत, 'किती सुंदर चित्रें हीं!' पण लगेच हळुहळू लागत, 'चः चः! पण हें नाक हो काय सरळ नि लांब! त्या अुंचट नाकानें सगळें सौंदर्य बिघडून गेलें बघा या सुदर मुखड्याचें!'

तिबेटी लोकांच्या स्त्रियाचीं नाकें अगदीं नकटी नि बसकीं असतात. त्या प्रिय-करणींच्या सगतीनें तिच्याविषयीं वाटणारी आवड त्या नकट्या नाकाच्याही वाट्यास आली. खडीसाखरेचा डबा भिकार टिनचा असला, आणि पातळ कोयनेलची बाटली जरी सुरेख गुलाबी रंगाची असली, तरी खडीसाखरेच्या गोडीमुळें लहान मुलाना भिकार टिनचा डबाच जास्त हवासा वाटतो. तो भिकार टिनचा डबा पाहताच जसें मन आनंदतें, तसें ती पातळ कोयनेलची बाटली सुरेख गुलाबी असली तरी आनंदत नाही! कोयनेल कडू, त्यामुळें ती सुरेख बाटलीच कडवट वाटते. तसेंच हे सवयीमुळें नकटे नि बसकें नाक पाहताच तिबेटच्या लोकाच्या मनात त्यांच्या प्रियकरणींच्या ज्या स्मृति जागून उटतात, तशा सरळ नि लाब नाकानी होत नाहींत सौदर्याच्या कल्पना देखील कांही अंशीं या संवयीचा परिणाम असतो तो असा! तिबेटी लोक अेकदरींत सत्यवादी असतात. ते सहसा खोटें बोलत नाहींत. ते रागावले तर मारहाण करतात. शीघ्रकोपीही फार. पण त्यांच्या 'मुखमें राम और बगलमें छूरी' नसते. त्याना केंसानें गळा कापण्याची कला अद्याप चागलीशी म्हणून साधलेली नाहीं. पृथ्वी वाटोळी नाहीं, सपाट आहे; कारण बुद्धग्रंथांत ती सपाट सांगितलेली आहे, हा त्यांचा आजही अढळ विश्वास आहे. साकृत्यायनानीं त्याना पृथ्वी गोल असल्याचे पुष्कळ पुरावे दिले. पण त्यांच्यांतील धर्ममार्तंडाचें काय किंवा खेडवळाचें काय, एकमुखी अुत्तर हेंच कीं, 'पोथी तसें म्हणत नाहीं! म्हणून पृथ्वी गोल असणेंच शक्य नाहीं!' ते बिचारे शात दांत बौद्ध भिक्षु अितक्या निषेधा-वरच थांबले. पण शास्त्रज्ञानीं जेव्हां युरोपला प्रथम सागितलें कीं, 'पृथ्वी गोलच आहे!' तेव्हां त्या काळच्या त्या खिश्चन मार्तंडांनीं, पोपांनीं नि पाद्यानीं 'बायबलांत पृथ्वी सपाट सागितली आहे. यास्तव ती सपाटच आहे.' हें सिद्ध करण्यासाटीं निर्विवाद पुरावा जो पुढें आणला तो त्या शास्त्रज्ञाचें डोकेंच कापून

टाकणें हा ! कुराणातही पृथ्वी सपाटच आहे. कदाचित् असेंही असेल कीं, कुराण, पुराण लिहीतो पृथ्वी सपाट होती; मागाहून गोल झाली ! !

तिंबेटच्या लोकांनीं तें कारण नक्की केलें आहे. बिहारचा भूकंप का झाला तें सांकृत्यायनाना तिबेटियनांना पटेल असें सांगता येईना. तेव्हां तिबेटच्या लोकांनीं त्याचा अगदीं बिनतोड अुलगडा असा केला. ' माचोलेमो ' (गौरीशंकर किंवा अेवरेस्ट) हें जें हिमालयाचें अत्युच्च शिखर तें वस्तुतः पर्वताचें शिखर नसून पार्वतीदेवी आहे. तिच्या भोवतालचीं चार शिखरें तिच्या चार दासी देवता आहेत. त्याना असा वर आहे कीं तुमच्यापाशीं लगट करण्याचें जो साहस करील तो नष्ट होईल. असें असतांही गेल्या वर्षी अिंग्रज लोक त्या गौरीशंकर शिखराभोंवतीं विमानातून घिरट्या घालण्याचें धारिष्ट करूं लागले ! त्यामुळें माचोलेमोदेवी सतापली आणि तिनें बिहारचा बिहार भूकपात गडप करून टाकला !

आहे कीं नाही हा पोथींतील कार्यकारणभाव बिनतोड ? अपराध केला इंग्रजानें, आणि त्याचें शासन म्हणून भूकंपात गडप झाला बिहार. पण इंग्रज कुठचे नि बिहार कुठचा, ते अेक कीं दोन, हे समजण्याअितका भूगोल तरी यावयास पाहिजे ना ? आपल्या अिकडे नाही का अगदी पेशवाअीच्या शेवटीं शेवटीं अेक मराठा सरदार इंग्रजी पलटणी चहूकडून चालून येताहेतसें ऐकून सतापानें अेका पत्रात विचारिता झाला, " हे शिन्‌चे अिंग्रज लोक असे आहेत तरी किती ? " ह्या अैतिहासिक पत्राचें अुत्तर काय आलें तें अुपलब्ध नाहीं. पण अिंग्रजांची विलायत पहायला जर कोणी सात पिढ्यात तोंवर गेलाच नव्हता, समुद्रपर्यटनच जर मुळीं धर्मबाह्य, तर ' हे शिन्‌चे अिंग्रज असे आहेत तरी किती ? ' ती शिरगणती प्रत्यक्ष मोजून सागणारा साऱ्या साम्राज्यांत कोणीही सांपडणें दुर्घटच होतें हें उघड आहे !

तरीही गौरिशंकर (अेवरेस्ट) शिखरावर ' अिंग्रेज विमानें धाडूं लागला म्हणून मांचोलेमोदेवीनें रागावून बिहारचा भूकंप करविला, ' हा तिबेटच्या धर्मात्म्याचा अुलगडा काहीं झालें तरी आमच्या अिकडील महात्म्यांच्या अुलगड्यापेक्षां कांहीं फारसा चुकलेला नाहीं, अितकें आपणांस मान्य केलेंच पाहिजे ! कारण महात्मा गाधीनींही स्पष्टपणें सागितलें होतेंच कीं नाहीं, ' आम्ही अस्पृश्यता निवारून मद्रासच्या गुरुवायुरचें देवालय अस्पृश्यांस अुघडलें नाहीं, यासाठीं देव

रागावला, आणि त्या पापामुळें बिहारचा भूकंप झाला. ' गुरुवायुरचें देवालय अस्पृश्याना न उघडण्याचें पाप करणारा झामोरिन नि सारा मद्रास ज़िलाखा सुखरूप. त्याच्या घराचें अेक कौलसुद्धा फुटले नाहीं. पण त्या मद्रासच्या झामोरिनाच्या पापासाठीं भूकंपांत मेली बिहारचीं सहस्त्रावधि पुरुष, बायका, मुले, स्पृश्याचीं आणि अस्पृश्याचीं ! ती तिकडची माचोलोमोदेवी आणि हा अिकडचा महात्मिक देव! दोन्हीही अेकाच पोथीच्या पाळण्यात वाढलेली भावडें!

राहुल साकृत्यायन सन्यासी, शाकाहारी, बौद्ध, अहिंसाधर्मी; पण ते बजावून सागतात कीं, "मी तिकडे त्या बुद्ध लोकांप्रमाणेंच अंडीं, मांस आणि वनगायीसारखी अेक गोजातिविशेष जी चर्ममृगी तिचें मास, हींच खात होतो म्हणून जगलों. भाजीपाला खाअून तिकडे जाअूं म्हणणारे सज्जन पाडवासारखे वाटेंतच अेकेक गळून पडतील! मांस खाल्लें तेव्हा कुठें मला येऊं लागलेली मूर्च्छा बंद पडली."

राहुलजी सागतात, "जो तो विचारतो, ' तिबेटात आहेत म्हणून अैकलेले ते योगींद्राचे थवेच्या थवे भेटले का ?' पण त्याचा तिकडे कोणास पत्तासुद्धा लागत नाही! मला योगी बिगी कोणी भेटले नाहींत!"

जोंवर तिबेट अेक कल्पभूमि होती, तिकडे फारसें कोणी गेलेलें नव्हतें, तोंवर थिऑसफीचे अनेक अतिमानुष ' महात्मे ' आपली प्रचंड विश्वसंचालक कार्यालयें तिबेटांत नि हिमालयाचे शिखरावर उघडून बसलेले असत. त्या काळच्या थिऑसफीच्या पुस्तकातून पानोपानीं ह्या महात्म्याचा अचूक पत्ता जो दिलेला असे तो एकच : तिबेट! पण लॉर्ड कर्झनची गोरीं पलटणें तिकडे ल्हासापर्यंत जेव्हां दौडत गेली, आणि विमानें जेव्हापासून त्या शिखराशिखरांवर धुडगूस घालूं लागली, तेव्हापासून त्या योगी महात्म्यानीं आपली तीं विश्वसचालक मोठमोठीं कार्यालयें केव्हा बंद केली नि बाडबिछायतीसुद्धा ते सारेचे सारे कुठे बेपत्ता झाले त्याचें अेक अवाक्षरसुद्धा आजकालच्या थिऑसफिकल ग्रंथांतून आढळत नाहीं!

राहुलाचार्यांनीं आणलेल्या ग्रंथभांडाराची नीट छाननी झाल्यावर त्याचें सविस्तर वृत्त नि निश्चित महत्त्वमापन प्रसिद्धिलें जाअील.